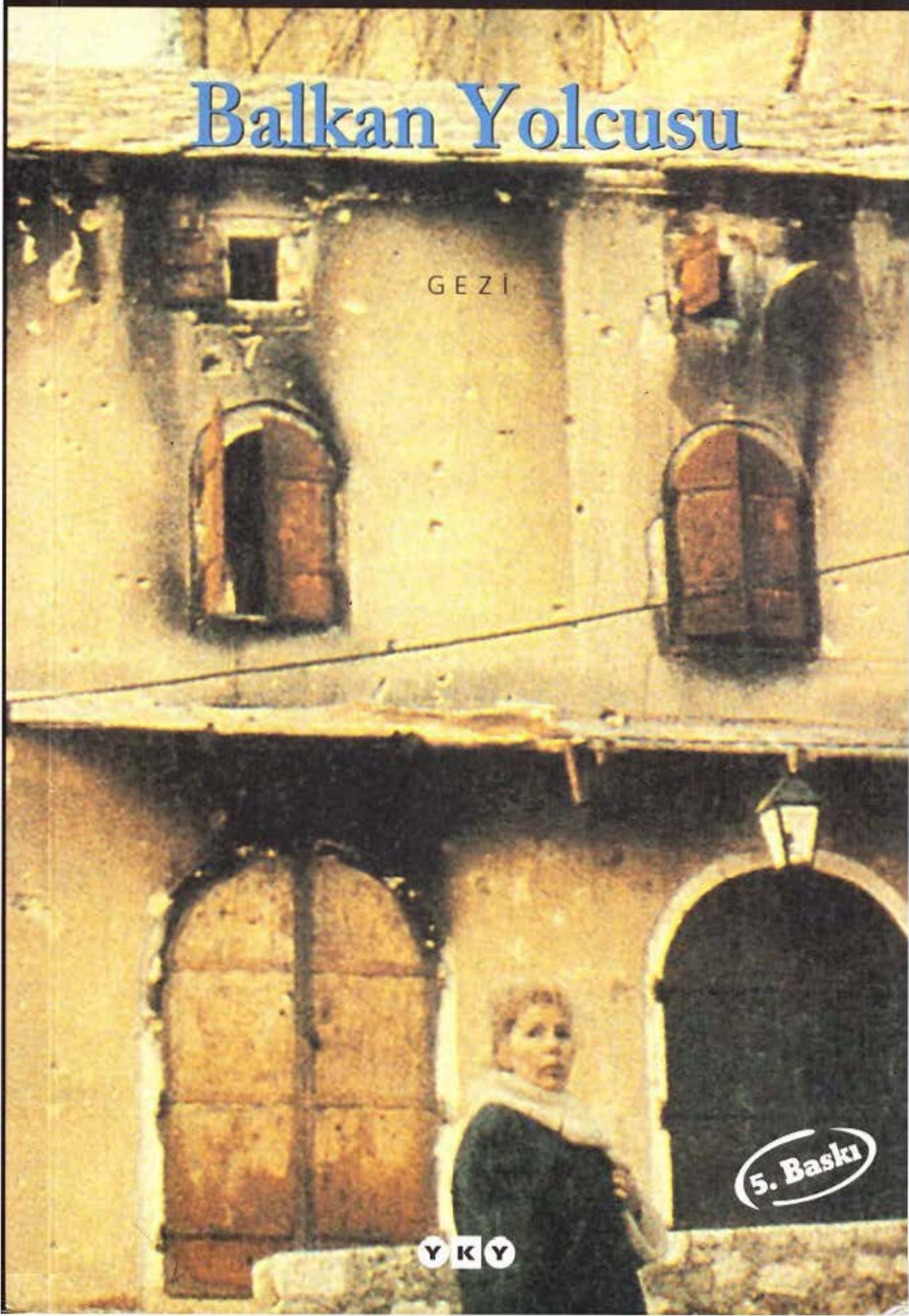
Füruzan

Balkan Yolcusu

GEZİ

5. Baskı

YKY

BALKAN YOLCUSU

Füruzan ilk kitabı *Parasız Yatılı*'yla 1972 Sait Faik Hikâye Armağanı'nı kazandı. İlk kitaplarında kötü yola düşmüş kadın ve kızların, çöken burjuva ailelerinin, yoksulluk ve yalnızlıkla boğuşan kadın ve çocukların, yeni ortamlarda bunalan ve yurt özlemi çeken göçmenlerin dramlarına sevecenlikle yaklaştı. Kişileri derinlemesine inceledi ve anlatımını ayrıntılarla besledi. 12 Mart dönemini anlattığı ilk romanı *47'liler* ile 1975 Türk Dil Kurumu Roman Ödülü'nü kazandı. Daha sonra bir sanatçılar programıyla (D.A.A.D.) 1975'te Batı Berlin'e çağrıldı ve orada bir yıl kalarak işçilerle ve sanatçılarla röportajlar yaptı. Eserleri birçok yabancı dile çevrildi. *Dokuz Çağdaş Türk Öykücüsü* (1982, Volk und Welt Verlag) adlı antolojisini ve *Die Kinder der Türkei* (1979, Kinderbuch Verlag) adlı çocuk kitabını ise Doğu Berlin'de konuk kaldığı süre içerisinde hazırladı. 1988-1990 yıllarında çektiği *Benim Sinemalarım* filmi 1990'da Cannes Film Festivali'nin "Eleştirmenlerin 7 Günü" ve "Altın Kamera" dallarından çağrı alarak; 158 film arasından seçilen 8 filmden biri olarak gösterime girdi. 1991'de Uluslararası İran Fecr Film Festivali'nde, Uluslararası Jüri'den "En İyi İlk Film Jüri Özel Ödülü"nü kazandı. 1991'de Tokyo Uluslararası Film Festivali'nde seçilen "En İyi On Asya Filmi" arasında yer aldı. 1994'te, Bosna-Hersek, Yunanistan ve Bulgaristan gezilerini *Balkan Yolcusu* adlı kitabında topladı.

Eserleri:

Öykü: *Parasız Yatılı* (1971), *Kuşatma* (1972), *Benim Sinemalarım* (1973), *Gül Mevsimidir* (uzun öykü, 1973), *Gecenin Öteki Yüzü* (1982), *Sevda Dolu Bir Yaz* (1999); **Roman:** *47'liler* (1974), *Berlin'in Nar Çiçeği* (1988); **Röportaj:** *Yeni Konuklar* (1977); **Gezi:** *Ev Sahipleri* (1981); Balkan Yolcusu (1994); **Oyun:** *Redife'ye Güzelleme* (1981); **Çocuk Kitabı:** *Die Kinder der Türkei* (1979, "Türkiye Çocukları"), **Şiir:** *Lodoslar Kenti* (1991).

Füruzan'ın
YKY'deki öteki kitapları:

Lodoslar Kenti *(1995)*
Benim Sinemalarım *(1995)*
Parasız Yatılı *(1996)*
Kırk Yedi'liler *(1996)*
Kuşatma *(1996)*
Gecenin Öteki Yüzü *(1996)*
Berlin'in Nar Çiçeği *(1996)*
Gül Mevsimidir *(1996)*
Redife'ye Güzelleme *(1997)*
Evsahipleri *(1998)*
Yeni Konuklar *(1998)*
Sevda Dolu Bir Yaz *(1999)*

FÜRUZAN

Balkan Yolcusu

GEZİ-RÖPORTAJ

İSTANBUL

Yapı Kredi Yayınları - 607
Edebiyat - 131

Balkan Yolcusu / Füruzan

Kitap Editörü: Hilmi Tezgör
Düzelti: Sezar Atmaca

Kapak Tasarımı: Nahide Dikel
Baskı: Şefik Matbaası

1. Baskı: Can Yayınları, İstanbul, 1995
YKY'de 1. Baskı: İstanbul, Şubat 1996
4. Baskı: İstanbul, Haziran 2001
ISBN 975-363-574-9

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. 1995

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Kültür Merkezi
İstiklal Caddesi No. 285 Beyoğlu 80050 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
http://www.yapikrediyayinlari.com
http://www.shop.superonline.com/yky
e-posta: ykkultur@ykykultur.com.tr

BALKAN YOLCUSU

BOSNA-HERSEK
MAKEDONYA
BULGARİSTAN
YUNANİSTAN

Yüreklerine kilit mi
vurulmuş onların?

Mehmet Selimoviç
Derviş ve Ölüm'den

makedonya

Osmanlı'nın Renkliliğinden, Renksizliğe Geçme Çabaları... Haritaların ve Kafaların Karıştığı Bölge

... Türk vatanında Bizans ve Lâtin kitabelerini asla yerlerinden kaldırmasınlar. Dünyada her milletin vatanı diğer bir milletin mirasıdır...

Yahya Kemal, (*Siyasi ve Edebi Hatıralarım*)

Bu Balkanlara, tarihe ve yaşananlara doğru çıktığım yolculukta, bana en genel bilgileri yeniden anımsamak düşüyor. Osmanlının bıraktığı yerlere, attığı ilk adımlarla karşılaşmak için.

"Balkan İttifakı, 1912-1913". Bulgaristan, Karadağ'la Yunanistan'ın, Avusturya-Macaristan İmparatorluğuna karşı kurduğu ortaklık, bu amacından çıkarak Osmanlı İmparatorluğuna yönelik bir nitelik kazanıyor. Osmanlıları Balkanlardan çıkarmak fikri güçleniyor. Sonuçta da bu 'üçlü ittifak' savaşı kazanıyor. Ama toprak paylaşımı yüzünden bu 'üçlü' öylesine bir hırgüre düşüyorlar ki, öteki

ikisi Bulgaristan'a karşı, hemen bir yıl sonra savaş ilan ediyor. Osmanlıların yönetimindeki son Rumeli topraklarını yitirmesiyle sonuçlanan bu aşamalı savaş, 8 Ekim 1912'de başlayarak, 1913 sonbaharında son buluyor.

Osmanlı diplomatlarıysa, egemenlik bölgelerini bırakmadan önce, son kez, sanırım yine son kez 'Fransızca' yapılan Berlin Antlaşmasına (1878) oturuyorlar.

Ben, Batı Berlin'deyken bu antlaşmayı resimleyen bir tablo görmüştüm.

Osmanlı diplomatları koyu renk sivil giysileri, ince rugan pabuçları, düzgün kesilmiş, abartısız sakallarıyla bu gravüre eklenmiş bir dinginlik, yalınlık içindeydiler. En gösterişli komutan elbiseleri, göğüslerini boydan boya kaplayan madalyaları, kafalarına geçirdikleri tüyler, tüsler taşıyan miğferleri, mahmuzlu çizmeleri, kulaklarına varan bıyıkları, perde püskülü benzeri abartılı sırmalı apoletleriyle, Prusyalı olmayı taşkın bir biçimde öne çıkaran karşı taraf ise, bana gülme duygusu vermişti.

Rumeli'de 1878 Antlaşmasının sonuçları, kargaşayı önleyememişti. Bulgaristan'a bırakılan Makedonya üzerinde Sırplar isteklerini dile getirirken, Yunanistan aynı arzu ve hırsları taşıyor, kuzeye doğru yayılmayı istiyordu. Bu durum karşısında nüfuz alanını büyütmeyi amaçlayan Rusya'yı engellemek isteyen Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Bosna-Hersek'i ilhak ediyordu. Bir dönemin dünya imparatorluğu olan Osmanlıların yenilgisi, onların bu bölgede 500 yılı aşkın sürdürdükleri düzenin altüst olmasına ve günümüze değin gelen sarsıntılara, çatışmalara yol açtı.

Belki bakarsak bir anlamda, çok uluslu, çok kültürlü bir sistemi oturtmaya çalışan Tito Dönemi Yugoslavya'sında Osmanlıyı anımsatan bazı özellikler bulabiliriz.

İngiliz tarihçi Arnold Toynbee'nin[1] de böyle bir değerlendirmesi var. "Osmanlı İmparatorluk düzeni kendisinden önce ve sonraki imparatorlukların belirgin niteliklerini taşımayan bir yönetim ve devlet anlayışı getirir çağıma. Buna bir pre-sosyalist yapılanma da denebilir. Dile, dine, ulus farklılıklarına karışmaz. Düzeni sağlayacak ilkeleri elbette vardır. En önemli ayrıcalığı ise, sınıfsız oluşudur. Yetenekli olanların devlette yükseleceği noktalar daha önce ön koşullarla engellenmez. Bunu da devşirme yöntemiyle sağlar. Bu anlayış tarihte benzeri olmayan, günümüz toplumlarında nere-

1 A. Toynbee: 1889-1975, İngiliz tarihçisi; Oxford'u bitirdikten sonra, 1921-1922 İzmir, Yunan işgalindeyken, İngiliz Dışişleri görevlisi olarak İzmir'de bulundu.

deyse 'fırsat eşitliği' diye değerlendirilen sosyal yaklaşımcı ilk örneklerden birini oluşturmaktadır."

Toynbee'nin konuya eğilişi meâlen budur.

Fakat akla hemen şu gelmesin: "Eee, Osmanlı bir yayılmacı değil miydi?" Öyle olmasa imparatorluk olmazdı. Savaşlar yapmadı mı, evet. Hangi ulusun, hele imparatorluğun tarihinde savaş yok.

Şimdi ise 1354'te Osmanlılar Rumeli'ye girerken, dünya nasıl bir durumdaydı?

Onu hep hatırlatmak gerekiyor.

Osmanlı, Müslüman olmayan halklara 'millet' dedi. Beş ayrı dinin insanından oluşan bu kalabalık; Ortodoks, Gregoryen, Katolik, Musevi, Protestan, bu yönetimde dinlerini, dillerini, kültürlerini koruyarak yaşadılar. Rumeli Beylerbeyi'nin yönetimindeki Balkanlar asırlarca Osmanlı Devleti yürütme ilkeleri dışında 'vergi almak', 'düzenin sağlanması', yerel halkın yaşama alışkanlıklarına pek karışmadı. Merkezi otoritenin sarsılamayan gücü, her şeyin asırlarca yolunda gitmesini sağladı. Halkların kültür zenginlikleri, özgün zanaatleri, yüzyıllarca sürdü ve bize kadar ulaştı. Türküleri, masalları yazıldı ve söylendi.

26 Şubatta Rumeli'ye hareket eden uçaktayken insan kafasına özgü, o sonsuz çağrışım hızıyla 1980 yılına gidiyorum.

Batı Berlin'deyim.

Daha duvar Doğu ve Batı Almanya'yı ayırmaya devam ediyor. Bu duvarın yok olacağını da henüz kimse düşünmüyor. Yeni bir yüzyılı, sosyalist sistemi tarihte ilk kez hayata geçiren, bu yüzden de dünyayı kendisine odaklaştıran Sovyetler Birliği aynı yüzyılın bitiminde karmakarışık edecek dağılmasını da 80'lerin başında kimseye düşündürmüyor. İşte bu Sovyetler Birliği'nden kuruluşunun ilk yıllarında kopan (1948), Stalinist etkilere 'Hayır' diyen, Tito'nun Yugoslavya'sının da 90'larda kanla, savaşla parçalanacağını doğrusu kimse düşünmüyor.

1980'de dünya haber merkezleri Tito'nun öldüğünü duyuruyordu. 'Sosyalizmin Amerikası' diye nitelenen, seyahat özgürlüğü olan, insanların yine de iş bulmak için Federal Almanya'da çalıştığı, (benim röportajlarımda da yer almışlardı. Üstelik Tito'yu çok seviyorlardı, bu işçiler) sosyalist Yugoslavya'nın sonunun bu kadar çabuk geleceği, yine düşünülmüyordu. Televizyonda baştan sona onun gömülme törenini izlemiştim. Dünyanın önde gelen siyasi liderlerinin katıldığı bir uğurlamaydı bu. Bizden de Demirel vardı.

Belgrad'm yüksek bir tepesinde, Yugoslav Federal Ordusun-

dan iki genç asker, uzun menzilli bir topun yanında Tito'yu selamlayarak, topu ateşliyorlardı. Bir kayaya dayalı fotoğrafta ise, yoksul bir Hırvat köylüsünün, bir demircinin oğlu olan anti-faşist genç Tito'nun partizanlarla dağlara çıktığı yıllardaki görüntüsü bize bakıyordu. İnsana ve insanlığa inanan bir liderin, sevgi dolu güçlü yüzüydü bu.

TV yayını bittiğinde Yugoslavya için artık bir şeylerin değişeceğini düşünmüştüm.

Kalabalıkların güçlü birileri tarafından yönlendirilme alışkanlıklarını gerçekten yitirmiş olduklarına inanmıyordum. Yeni bir zaman, yeni bir düzen anlayışını bir kahraman ve aynı değerdeki arkadaşları kurmuştu... Ya lider gidince ne olacaktı? Ne olacağını çok kısa bir süre sonra okumaya, izlemeye başladık...

Aynı gün öğleden sonrası Makedonya'ya adım atıyoruz.

Benim ilk Rumeli'ye girişim.

Dünyanın Uzakdoğusu ve Avustralya'sı dışında bunca geziden buraya hiç mi zamanım kalmadı?

Oysa Balkanlar, çocukluğumun gizem dolu masallarını oluşturur. Sarp dağlar; Tuna, Vardar, Meriç gibi ünlü nehirler; sert kışlar, kabartılmış yün yataklar, ak sabun kokuları. Hiç bilmediğim, hiç görmediğim yerlerin türküleri. Değişik kültürlerin, dinlerin insanlarına dair dostluk anıları. Kitaplardan okuduğum, çağlar boyu geçmişimizi oluşturan bir tarih birikimi...

Birlik gazetesinden, bizi karşılamaya gelen bir foto muhabiri ve bir gazeteci var. Fotoğrafçı arkadaşım Ramazan Öztürk'le haberleşmişler. Grand Otel Üsküp'e bırakıyorlar, bizi.

Tam Vardar Nehrinin yanında, otel.

Kentin en dikkat çeken özelliği nehrin iki yanındaki yerleşimlerin ayrımı.

Bir yaka Türklerin, ötekisi Hıristiyanların.

Nehrin üzerindeki Osmanlı köprüsü, bu doğal sınırı tüm çekici yalınlığı, sağlamlığıyla güzelleştiriyor.

Bizi karşılayanlar, "*Akşama Yeni Yolda bekleriz, sizi,*" diyorlar.

Burası çoğulcu sisteme geçince eski Yugoslavya'dan kalan bir alışkanlığı diriltme amacıyla düşünülmüş. Müzik, edebiyat, folklor çalışmalarının gençler arasında yapıldığı bir yer.

"*Türkler, Makedonlar, Arnavutlar da katılabilir,*" diyorlar.

Katılımın çoğu Türklerden oluşuyor.

Oteldeki odamdan Üsküp kentini ilgiyle izliyorum.

Hava soğuk.

Günümüze ulaşabilmiş, Osmanlı yapılarının Türk yerleşim bölgesindeki ince siluetleri, hafif sisin içinde daha da çekici.

Evliya Çelebi kayıtlarına bakarsak: Seyyahımız, Yugoslavya'da "6941" Osmanlı yapısı olduğunu ileri sürüyor. Bu yapıların ayakta kalabilenleri de gelişmiş bir uygarlığın kesin kanıtları. Bir imparatorluğun salt çalakılıç kurulamayacağını yeniden hatırlatıyor bize. Akıl ve izânın olmadığı yerde sanat olmaz, çünkü... Bu anıtsal yapıların çoğunluğu 15. yüzyıla tarihleniyor. Üsküp'ü gezmeye başladığımızda, buranın hem insan coğrafyasıyla, hem tarih coğrafyasıyla daha da yakınlaşacağım.

'Yeni Yol' kuruluşu, şimdilik bir barakadan oluşuyor.

Daha sonra gelişmiş bir yapıya dönüştürmek tasarısındalar. Şimdilerde paraları kısıtlı... Yeni bir yönetim biçimine geçerken her şey altüst olmuş. Para birimler geçici olarak değiştirilmiş. Üstlerinde salt sayısal değerleri belirtilmiş, paraların. Kullanımdan kısa bir süre sonra kaldırılacağı için, ülkenin para basan kurumuyla ilgili ayrıntılı bilgiler içermiyor bu kâğıtlar... Üstlerinde bir yapı resmi filan oluyor. Bir de Üsküp, 1992 yazılı. Enflasyon hızı aylık olarak gündemde.

Rumeli'nin Balkan'ların bu üç ayrı yönetimden geçmiş devletlerinin gezi soruları da çeşitlilik taşıyor elbette. Tito Yugoslavya'sı, Dimitrov Bulgaristan'ı. (Ne var ki, günümüzde Jivkof daha ağır basıyor, Bulgaristan düşünüldüğünde) Yunanistan'ın Papandreu, Miçotakis demokrasisi.

Üç ayrı uygulamanın sonuçları da çok değişik.

Yeniden Kendine Bakış

Çadırımız mavi beyaz
Bu sene gelemedi yaz
Aman kâtip haller yaman
Beni başka deftere yaz...

Eski bir Rumeli türküsü

Bir Yunus ilâhisi söyleniyor, içeride...

'Şol cennetin ırmakları...'

Kapıdan giriyoruz: odacıkta bir soba ısıtıyor ortalığı. Kitaplıkta Nâzım Hikmet, Sabahattin Ali, Nihal Atsız, Ziya Gökalp ve dini eserler yan yana.

Sıkışarak yer açıyorlar bize.

Konuşabilmek için, ara vermelerini bekliyoruz.

Saz çalanlar, içtenlikle ilâhiye katılıyorlar. İçlerinde güzel sesli genç kızlar var. Bizi havaalanında karşılayan *'Sesler'* dergisinin yazarlarından Fahri Ali Bey, bu çalışmanın müzik bölümünü yönetiyor. Hatasız söylüyorlar.

Tanışıyoruz.

İlk kez değişik bir gazeteden geldiğimizi belirtiyorlar.

Daha çok *Zaman* ve *Türkiye* gazetesinden kişiler geliyormuş, buralara. *Sabah* gazetesine ilişkin soruları dinleyip açıklamalar yapıyoruz.

Gençler, konuşmak için sırayla yerlerini değiştiriyorlar.

Genç kızlar yakında yapacakları gösterinin provaları için, öteki bölüme geçiyorlar.

İki bölümlü barakanın ortasındaki dar geçiş büyükçe bir odaya açılıyor. Orası soğuk olduğundan kullanılmıyor. Asıl dans edi-

len yer, orası olmalı. O boş odanın, uçuk yeşil badanalı duvarında tek bir Tito fotoğrafı yer alıyor.

Abdülkerim'e ilk soruyu soruyorum. Onu çocukluğu boyunca etkileyen şeyleri, şu anda gelinen noktayı nasıl değerlendirdiğini. Gelecekten beklediklerini. Kendisini bize tanıtmasını da istiyorum.

— Yaşım 27, sanatım kuyumcu sanatı. Sanatımı amcamdan aldım. 1978'den 1980'e kadar çıraktım, amcamın yanında. Şimdi o, Türkiye'ye göç etti. Amcam, o sanatı bir Hıristiyandan almıştı.

— Nasıl? Yani, Ermeni mi?

— Ermeniydi, zaten kuyumcu sanatı, Ermeni sanatı. Onlar Üsküp'te yaşıyordu, Ermeniler önceden fazlaydı burda. Kuyumculuk, o seneler beş Ermeninin elindeydi, bizim çarşıda.

— Onlar da göçtüler mi?

— Onların çoğu göçtü, sonradan. Ben amcamda çırak olarak çalıştım. O gittikten sonra oğluna ve ikinci amcamın oğluna kaldı dükkân. Onunla beraber çalışmaya başladık.

— O yıllarda kazancınız nasıldı?

— O zaman büyük kazanç vardı kuyumculukta.

— Yugoslavya'nın birleşik olduğu, Tito zamanına kadar mı?

— Evet, Tito zamanıydı o zaman. 1980'e kadar kazançlar çok büyüktü. Tabii çarşıda da kuyumcu sayısı, dükkânları çok daha azdı. 1980'e kadar 25-30 kuyumcu dükkânı vardı; şimdi ise 100'ü geçer, 120, 130 dükkân vardır. O zamanlar daha iyiydi. Enflasyon yoktu. Paranın değeri daha büyüktü. O zaman öğrenciydim...

— Peki, o yıllardan, ailenizden, arkadaşlarınızdan neleri hatırlıyorsunuz?

— O zaman... Tito zamanında, Tefeyyüz Okulunun 8. sınıfını bitirdim. Dersler Türkçeydi. Neşeliydik. Yani bizim hayatımız, o günlerde daha iyiydi. Standardımız daha yüksekti. Burada Makedonlar, Arnavutlar, Boşnaklar, Çingeneler; onlarla çok iyi yaşıyorduk. Ayrım yoktu. Halbuki şimdi ayrımlar fazla hissediliyor.

— Bu, Tito'nun ölümüyle mi ortaya çıktı?

— Tito, bizim başbakanımız. Tito öldükten sonra bu ayrımlar, milliyetçilik başvermeye başladı, aramızda. İşte bugüne kadar da süratle yürüyor.

— Türkiye hakkında ne düşünüyorsunuz? Hiç gittiniz mi?

— Bakınız, ben Türkiye'ye şimdiye kadar en az 20-25 kez geldim. Çünkü sanatımız öyle. Türkiye ile fazla çalışıyoruz. Ve niyetimiz günün birinde oraya göçmek. Zaten ailemin yüzde 80'i Türkiye'dedir.

— Aileniz..

— Evet, sırayla göçtüler. Bu göçmek, Türkiye'ye gitmek 1950 senesinde başladı.

— Yani, 1950; İkinci Dünya Savaşının bitimi, Yugoslavya'nın kuruluşu olan dönem...

— Evet, 1948'inde Yugoslavya'nın Rusya'dan ayrılması, ondan sonra gittiler, biz kaldık, annemiz, babamız. Halbuki annemin de babamın da yüzde 80 aileleri, akrabaları Türkiye'dedir. Türkiye'ye göçenler her bakımdan kazandılar. Biz burada kaldık, kaybettik.

— Şu anda Makedonya bölgesi için nasıl düşünüyorsunuz? Karamsar mısınız? İyimser mi?

— Ben burada doğduğum için buranın her zaman iyi olmasını isterdim. Eğer göçersek de buranın iyi olmasını isterim; ne yazık ki, buradaki olaylara bakılırsa işler günden güne kötü gidiyor diyebilirim.

— Buradaki topluluklar için ne yapılabilir, nasıl bir tutum içinde olmak lâzım?

— Burada bizim genç politikacılarımız var, hukuk fakültesinden yüksek politikacılar. Düşünceleri, çalıştıkları işler çok iyi. Fakat, başka partiler var. O partilerin bizlere karşı, bilhassa Müslümanlara karşı iyi bir düşünceleri yok. Bence bizde yürütülen savaşlar, Bosna-Hersek'te olsun, öteki savaşlar olsun, bu benim düşünceme göre açıkça dini savaşlardır.

— Öyle mi diyorsunuz?..

— Öyledir. Bu sadece dini savaşlardır. Bakınız bizde Hırvatistan var, Slovenya var; onlar Katolik dinindedirler. Onları kurtarmak için bütün Avrupa, Katolik memleketleri savunmaya kalktı ve onlara arka çıktı.

— Şimdi, şu anda Makedonya'da, Üsküp'te hangi değerler öne geçti? O zamanın değerleri değişikti, dediniz: Çünkü, siz Tito'nun Yugoslavya'sında çocukluk ve ilk gençlik geçirmişsiniz.

— Biz şimdi demokrasiye çok önem veriyoruz. Bu anda o, yani demokrasi hemen olmaz.Tabii, demokrasinin öğrenilip yaşanması lâzım. Bizde olana demokrasi deniyorsa da, işlere bakarsak, tam demokrasi değil. Yani, 1,5-2 yıl oldu, çok şeyler yine aynı kaldı, değişmedi, çok az şeyler değişti.

— Türkiye'ye sık sık gidip geliyorsunuz; orada size farklı gelen neler var?

— Sizler, millet olarak çok çalışkansınız. Burada biz sizin kadar çalışmıyoruz.

'Yeni Yol' grubunun saz çalanlarından, Enis Emin, Makedonya'nın değişiminden fazlasıyla etkilenmiş. Uçlara doğru kayan bir yapıya sahip. Bunu anlamak için, onu çok tanımak gerekmiyor, kanımca. Konuşmalar sürerken, beğenmediği açıklamalara karşı yüzündeki değişmeler yanıt olmaya yetiyor.

— Kendinizi tanıtır mısınız?

— Adım, Enis Emin. Türkoloji Bölümünde Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde talebeyim. Dördüncü sömestrdeyim. Yaşım 20. Edebiyatı severek seçtim. Yani, öyle birdenbire bir olay değil, bu. Daha küçük yaşlardan edebiyatı sevmiştim. İşte, nihayet, hayâllerime kavuştum. Niye, edebiyatı seçtim? Herkesin hayatında bir düşüncesi var. Kendi benliğini korumaya çalışıyor. Ben de, hayatımın çizgisini edebiyatla devam etmeye karar verdim. Yani, bu birdenbire bir olay değil. Küçük yaşlardan beri edebiyata sevgim, saygım mevcuttur. Ve Allaha şükürler olsun ki, bu hayâle –ben küçükken hayâl gibi sayıyordum– Allaha şükürler olsun kavuştum.

— Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde hangi yazarlar, hangi dönemler okutuluyor, size?

— Her yıl ayrı ayrı yazarlar. Mesela iki yıl, Türk Dili ve Edebiyatının başlangıcı. İslâmiyetten önceki edebiyat, İslâmiyetten sonraki edebiyat, Divan Edebiyatı, Tanzimat Edebiyatı, tabii yeni çağlardaki edebiyat. İlk yıl ve ikinci yıl, yani, ilk dört sömestr genelde İslâmiyetten önceki edebiyat, yani destan şairlerinde durduk. Sonra, Türkler İslâmiyeti kabul edince; efendim, Yunus Emre var, Türk Tasavvuf Edebiyatının en tanınmışı diyebiliriz, sonra Nesimi hakkında gerekli bilgileri, hocalarımızdan aldık. Mesela, Kutadgu Bilig'i söylemeden geçemeyeceğim. Hakikaten çok büyük, çor şanlı bir eserdir, Türk Edebiyatı, Türk milleti için. Edebiyatınız çok büyük bir deniz. Bu denizin hangi sularından içersek, fayda olur bizlere.

— Siz ve aileniz Üsküplü müsünüz?

— Evet, ailemiz Üsküp'te doğmuş. Tabii, ben de... Biliyorsunuz, Yugoslavya geçen yıla kadar komünizm rejimine sahipti. Ve şükürler olsun ki, o komünizm rejiminden kopuverdi, demokrasiye bağlandı. Ama, ne yazık ki, rejim değişikliği olduğu zaman savaşlar, feci olaylara karışıyorlar, hükümetler. Hakikatte olmaması lâzım. Efendim, Yugoslavya 6 cumhuriyetten oluşmuş 22 milyonluk bir devletti. Demokrasi geldi, her bir cumhuriyet kendi bağımsızlığına kavuşma peşinde koşarken, milli kargaşalar meydana geldi. Milli savaş meydana geldi ve ne yazık savaş, dini bir savaşa

çevrildi. Hakikaten buna çok üzüldüm. Neden? Çünkü, Bosna-Hersek'te önce milli savaş başladı. Mesela, Boşnaklar...

— Siz, milli savaştan mı yanasınız?

— Ben hiçbir savaştan yana değilim.

— Peki, nasıl karşı koymak gerekir, şimdi, bu duruma? Tito Yugoslavya'sını eleştirdiniz, dediniz ki, 'Komünizm yönetimi idi ve kötüydü.' Siz eski yönetimden en küçük bir hoşluk hatırlamıyor musunuz?

— Hatırlıyorum... Kusura bakmayın. Hatırlıyor gibiyim de açık değil. Komünizmin ekonomik durumuna bakarsak, bugünkü durumdan zannederim, biraz daha iyiydi... Komünizmi derinlikle yaşadım da, tam hayatla yaşamadım.

— Ya demokrasi?

— Demokrasideki farklılık şudur: Demokrasiyi yaşayan bir ülke, ister milli, ister dini, bir serbestliğe kavuşur. Mesela, komünizmde camileri kapadılardı.

— Tito rejiminde, bölgeler arası ayrımcılık var mıydı?

— Zannedersem yoktu. Bu kargaşalar 4-5 yıldır, yanılmıyorsam, Kosova'da başladı. Kosova cumhuriyet kurmak istedi. Çünkü, özerk bölgedir. Sırplar buna karşı geldiler. Ve o zamandan beri, Sırplar ile Arnavutlar arasında, milli bir tartışma oldu ve devam ediyor. Bunun suçlusunu serbestçe diyebilirim, Slobodan Miloseviç'tir. Yugoslavya'nın parçalanmasının sebebi budur. Bosna'daki savaşın sebebi, bütün bu feci olayların suçlusu Slobodan Miloseviç'tir.

— Yugoslavya'nın sarsıntı geçirip dağılmasından sonra, demokrasiyle birlikte hangi değerler gündeme geldi?

— Ben dine önem veriyorum. Önce din birliği, sonra milli birlik olsun.

— Yani, tek birleştirici dindir, diyorsunuz...

— Evet. Neden? Çünkü, eğer insanlarda bir millilik varsa, dünyada çok milli gruplar yaşıyor. Araplar var, Türkler var, Arnavutlar var, Boşnaklar var, Rumlar var ve diğerleri... Tabii, kendi milliyetimi seveceğim, tabii; İslâm dinine mensup olan bir milliyete karşı, hiçbir zaman dik gelmemek lâzımdır; çünkü, Kuran-ı Kerim'de yüce Allah diyor ku, 'Müminler kardeştirler'. Bence açık mesele. Arada milli ayrım gerekmez. Mesela, örnek olarak Üsküp'te, genelde Makedonya'da, Üsküp'te Arnavutlar ile Türkler arasında büyük bir milli ayrım var. Neden bu milli ayrım olsun?

— Halbuki onlar da Müslümandır, diyorsun.

— Evet, onlar da Müslüman. Ben de Müslüman, o da Müslüman...

— Yani, siz İslâmın birleştiriciliğine inanıyorsunuz...

— Gerekli bir birleştiricidir.

— Milliyetler üstüdür?

— Evet... İlk nokta olarak, hareket noktası olarak din önemli gelir. Mesela ben Türküm; beni kimse Arnavut, Boşnak yapamaz. Ama önce Müslümanım, sonra Türküm. Efendim, şimdi gelelim, eğer Türkler burada kalsaydı; 40-50 yıldır Makedonya'da yaşayan Türkler, Türkiye'ye göç ettiler. Halbuki ben, bu göçe karşıyım. Biz Türküz, ama bizim vatanımız Türkiye değil, bizim vatanımız, Makedonya'dır. Mesela, bakıyoruz, parlamentoda 10, 12, 13 Arnavut milletvekili var, Rumlardan milletvekili var, Türklerden milletvekili yok. Neden? Çünkü, bizim ecdadımız düşünmeli bu durumu. Düşünmeden Türkiye'ye göç ettiler. Makedonya'yı büyük değerleri bırakarak... Değer dediğim zaman, bütün bu değer ecdadımızdan kalan bir yadigâr; camiler, hamamlar, tekkeler, köprüler. Görüyorsunuz, Üsküp'te küçük camilerle beraber şimdi 17 cami mevcuttur. 1963'te zelzeleden sonra çok camiler, çok abideler yıkıldı. Ve Türkler de o zaman Türkiye'ye göç ettiler. Burasını, Balkanları çıplak bıraktılar. Türkler artık azınlık. Sesleri de azalmıştır.

— Ne kadarlar, yaklaşık olarak Makedonya'da?

— Tam rakamını bilmiyorum ama... Mesela Makedonya'da 200 bine yakın Türk vardır...

— Arnavutlar da var ama...

— Arnavutlar da var, tabii tabii. Son sayımlara göre tamamı bilinmiyor. Bakın burada problem var. Bilinmiyor sayımlar. Problem yaratıyor bu, bizlerde. Makedonya'da halkın yüzde 40, yüzde 45'ini Arnavutlar oluşturuyor, sonra yüzde 17'sini Türkler. Yani, yaklaşık böyledir. Türkler o zaman Türkiye'ye göç etmeseydiler, bugün hem parlamentoda insanımız olacaktı, hem camiler, Mimar Sinan eseri olan güzeller kendi haline geleceklerdi. Kötülüklerden sıyrılmış olurduk, sanıyorum. Çünkü vatan çok büyük değerdir. Mehmet Akif Ersoy diyor ki,

"Kim bu cennet vatanın uğruna olmaz ki feda,
Şüheda fışkıracak toprağı sıksan şüheda,
Canı cananı alsın da Hüdâ,
Etmesin tek vatanımdan beni dünyada cüdâ"

Ne kadar güzel bu satırlar. Hakikaten buna bakarak kendi vatanımı gözbebeğimiz gibi korumak lâzımdır.

Yeni Yol'un Başkanı Hamdi Bey, konuşmalar boyunca gülümseyerek bakıyordu bize,

"Bunlar çok küçük daha. Lâzım öğrenmeleri."

Hamdi Agvadovski. Boşnak. Ambalaj üretimi ile uğraşıyor. Tito Yugoslavya'sının, gençler tarafından anlaşılamadığından ötürü, iyi anlatılamadığını ileri sürüyor.

— Bunların kafası karıştı. Nasıl da karıştı, Füruzan Hanım. Daha dinleyin de...

Gerçekten öyle. Hem haritaları hem kafaların karıştığı bir dönemde, bu puslu değerlendirmeleri yadırgıyorum ilk kez Rumeli'ye adım atarken...

— Peki, siz ne diyorsunuz?

— Zaten 50 sene sonra, insan dine çevrilirse nasıl olur? Anlatacağım. Fakat bu gençler akıllı konuşmuyor.

Selcin Muhammed, atlayıp sözü kesiyor:

— Milliyetçilik pozitif bir şeydir, Hamdi Bey.

Bir başka genç;

— Atatürk'ün milliyetçiliği pozitiftir ama.

Konu ısınıyor, gittikçe...

HAMDİ BEY: Atatürk milliyetçiliği bambaşka bir milliyetçiliktir, diyor.

SELCİM, karşı çıkıyor: Nasyonalizm, şovenizm. Yani, deyimler farklıdır. Nasyonalizm pozitiftir.

HAMDİ BEY: En kötü bir şeydir, dünyada...

SELCİM: Kendi milletini sevmek, suç mu?

HAMDİ BEY: Herkesi sevmek daha iyidir...

Gençler coşuyor, gittikçe...

Kimse kimseyi dinlemeden düşüncesini açıklıyor.

— Yok, yok. Nasyonalisttir. Kendi milletinden başka milleti sevmez, fena mı?

Baştan beri, sessiz kalan biri atlıyor ortaya:

— Sırp milleti değildir, burada kabahatli. Saraybosna'da yerler alacak kendi milleti için.

— Aralarında utanan Sırplar da vardır unutmayasınız, bu yapılanlardan.

Hamdi bey, sözü alıyor:

— Sırpların yaptıkları yeni bir şey değil. Daha sizler küçüksünüz. Gerekir okumanız, düşünmeniz. Dünya tarihinde herkes bir-

birini kesmiş, iyi mi olmuş. Dikkat et oğlum, önemli olan bundan kurtulmak, artık. 21. yüzyıla girerken bunlar yeniden yaşanmamalı. Nedir biliyor musun, bak olanlar: İnsanların tarih boyunca aptal olduğunu gösteriyor. Akıllıların sayısı az, aptallarınki çok. Hep böyle akıllı birileri mi gelip insanları ileriye doğru götürecek. Onlar yok olunca, hadi yine aptallığa başlayacağız. Biz koyun sürüsü müyüz? Başkaları bu aptallıklardan çok yararlanıyor. Nasyonalizmmiş...

SELCİM: Nasyonalizm, milliyetçilik kurtarır bizi, diyorlar. Neye inanacağımı bilmez haldeyim. Olaylar Kosova'da ayağa kalktı. Cumhuriyet isteriz, dediler. Göze kaş takayım, diye, kendi gözlerini oydular. Durum çok kötü Kosova'da. Orada okuduğum için biliyorum. Çok iyi biliyorum.

— Kaç yaşındasın? Ne okuyorsun, diye soruyorum Selcim Muhammed'e.

— 23... Priştine Üniversitesi. Doğu Dilleri bölümündeyim. Arapça, Türkçe, İngilizce okuyorum. İngilizce bizde şartlı seçimdir.

— Önemli bulduğun şeylerden biri, milliyetçilik. Peki, ötekiler ne?

— Milliyetçilik Sırplarda da var, başkalarında da var. Bir bende değil. Ve sonra savaş başladı. Savaş çözüm değil, ama oraya kadar gitti işler. Elli sene sonra uyandık. Türk başkası, Sırp, Hırvat başkası... Bizim yöneticimiz, Avrupa'ya *"Bizlere yardım vereceksiniz,"* dedi. *"Ama, hemen yardım vermezseniz, ilerde yardım gerekmeyecek,"* dedi. Sözleri de doğru çıktı. Savaş başladı. Şimdi Avrupa buraya, tonla para döküyor. Boş, o. Beyhude. O uçaklara. O bilmem nelere. Birleşmiş Milletler güçlerine... Savaş yokken para gelseydi, yardım gelseydi, Yugoslavya dengede kalabilirdi. Bence birinci mesele; Yugoslavya'yı yıkan Sırpları desteklemek, ikincisi de; Avrupa'nın olanlara sağır kalması. Bütün generaller Sırptı. Avrupa görmüştü, gelecek savaşı. Birinci krallıkta Yugoslavya'da, 1918'de Hırvatistan'la Slovenya'yı zorla birleştirdiler. Mesela Hırvatlar, bugüne kadar ayrılmayı beklediler. Bunun için 70 yıl uyumadılar. Bizde ise şimdi dini duygular öndedir. Milli duygulardan kademe kademe daha öndedir.

— Türkiye'de olsanız, hangi partiye oy verirdiniz?

Selcim hemen yanıtlıyor; 'ANAP'a.

Bir başka genç:

— Ben Refah'ı, bir de Milliyetçi Çalışma Partisini beğeniyo-

rum. Alparslan Türkeş'i çok beğeniyorum. Yaptığı işler fevkâladedir. Mesela Türki Cumhuriyetleri için, özellikle... Bütün hayatını onlara harcadı. Hocası Nihal Adsız'ı da beğenirim. O, Türkeş'in hocasıdır.

Başından beri konuşmayan bir delikanlıya yöneltiyorum, sorumu?

— Siz, kime oy verirdiniz?

— Kimseye, neden kimseye biliyor musunuz? Eğer bir partiye oy vermek isterseniz, o partinin kurallarını bilmelisiniz. Bilmeden oy verilmez. Ama, ANAP'ı seviyorum, mesela. Cumhurbaşkanı Özal'ın, başbakanken Türkiye için yaptığı işler gerçekten takdire değer.

Hamdi Beye dönüyorum, yeniden...

— Ben sözü gençlerden alıp size vermek istiyorum. Konuşmanız yarım kaldı. Sürdürelim mi?

Hamdi Bey aynı yüz anlamıyla sakin konuşuyor:

— Bize milliyetçilikten çok büyük zarar gelir, burada. Bize lâzım olan açıklık ve ilerlemedir. En az şimdi, milliyetçilik lâzım. Şovenizm lâzım. Bizim Yugoslavya'nın sosyalizminin komünizmle alakası yoktur. Modern sosyalizm, bence, bir İsveç'te vardır şimdi. Marx'ın teorisi de ancak kitaplarda yaşadı. Merkeziyetçi sistem her zaman kötüdür. Marksizm hiçbir devlete uydurulamadı.

— Siz nerelerde okudunuz Hamdi Bey? Üsküplü müsünüz?

— Ben, ilkokulu, ortaokulu hep Makedonca okudum. Türkçe, evde ne kadar konuşulursa, o kadar öğrendim. Ailem Üsküplüdür. Ben, devletle pek çalışmadım. Kendi işim vardı. Bence gelecek 10 yılda burası gene eski Yugoslavya olacaktır. Ekonomik bakımdan mecburuz birleşmeye. O zamanlar fabrikalar kurulmuştu. Herkes çalışıyordu. Tito'nun güzel bir politikasıyla işsiz kimse kalmamıştı. Her aileden bir kişi, iki kişi, üç kişi çalışıyordu. 1971 yılında ekonomik dünya krizi geldi. 1992'den, 1999'a kadar –benim düşüncemdir– gene bir büyük ekonomik kriz var. 71'de Yugoslavya'ya geldi, kriz. O zaman işçiler başladı, dışa gitmeye. Fabrikalarda iş düştü. Pazar kayboldu. Piyasa kayboldu. Ne zaman pazar kaybolacak, ekonomi duracak, muhakkak o vakit, kör milliyetçilik çıkar meydana, kötülükler çıkar. Ekonomi iyi ise, insanlar yolundadır. Almanya Hitler 1939'dan 1946'ya kadar 30 milyon Avrupalıyı tepeledi. Gene bugün en kuvvetli durumda ekonomik bakımdan. Şimdi geldi. Orta Avrupa'da dümenler yapar, diyebilirim, Bosna-Hersek'te. Günah, utanç bu dünya için, Avrupa için. O kadar insan git-

ti. Sanki hiçbir şey yok. Şimdi geliyor, kör milliyetçilik; Hıristiyan-Müslüman kapışması vardı, Kissinger'in bir tezi; o zamanlar demişti; *"Yugoslavya'yı dışarıdan kimse yıkamaz, yıkacak içeridendir,"* diye. Zaten en kötü iş oldu. Hırvatistan ile Sırbistan'ın kavga yapması. Ve Sırbistan gitti Bosna'ya. Kaldılar Müslümanlar silâhsız, ekmeksiz, evsiz, hiçbir şeysiz. Şimdi başladı, gericilik, milliyetçilik. Zaten kendimi, görüyorsunuz, Boşnak olsam da Türk gibi hissediyorum. Ama istemem bir tutucu Türk partisi. Niye?.. Olsa, bir ileri Türk partisi, o zaman ben de katılacağım. Ama olmadığı zaman, niye ben katılayım. Tepinelim; Türk, Türk, Türk; eee tamam, kendimi Türk gibi hissediyorum. O başkadır; ama dünya... İlk insandır Tito, Arap ulusuna seslenen, uyandıran. Zaten Tito dedi, ilk sefer, *"Petrolü kullanınız silah yerine. Silah kullanmayınız, ne gerek var, petrolü kullanınız."* Ekonomik bakımdan kuvvetli olduğu zaman bir insan, özgürdür, her şeyi vardır. Zaten, şimdi millet Bosna'da yandı, mahvoldu millet, bizim Türk milleti. Ben yürekten acırım... Yugoslavya gibi bir devlet, en güzel devletti dünyada. *Doktor Kardel;* özyönetim için neler yazmıştır. Merkezden kurtulmalıyız, özyönetim olmalı, demiştir. Edvard Kardel, o önemli düşünceyi yazmıştır. Yugoslavya zaten onunla anılır dünyada. En güzeli de, o teoriydi. Devlet, her şeyi kontrolü altında tutamaz ki hep. Zaten tuttu muydu, sıkıca kontrol altında devlet, o zaman olur ya polis hükümeti, ya askeri hükümet. Yani, Tito'da benim en sevdiğim devlet adamıydı. Yugoslavya için çabaladılar. Oturdular, uyguladılar, yaptılar kardeşlikle ve şimdi bu ülke dağıldı. Çok yazık. Zaten, Tito'yu ezmek için, ne zaman başladılar konuşmaya, ben dedim: "Buna karşıyım." Şimdi görecekler; Tito iyi miydi, kötü müydü? Ne o demokrasi geldi, diyorlar. Bu demokrasi değil, anarşidir. Milleti savaşa götürmek üzeredir. Göreceksiniz bakın, Tito zamanında Yugoslavya'da isterseniz Gevgeniya'dan Slovenya'ya kadar, ister bir boydan öbür boya serbestçe gidebilirdiniz, kimse sormazdı. *"Nesin, hangi millettensin, neredesin, nasılsın?"* Ben çalışmışım biteviye Yugoslavya'da, en büyük petrol rafinerilerinde, bana kimse sormazdı, neyim, kimim, nasılım, nerdenim? Fakat şimdi, *"Ne dindensin, nasıl millettensin?"* Bosna-Hersek'e bilmiyorum gittiniz mi, daha evvel.

— Hayır, ilk kez gideceğim...

— Harp öncesi, 88'e kadar, Boşnaklarda kimse bilmezdi kimdir, nedir; Müslüman mı, Sırp mı, Hırvat mı? Bir gün içinde çıktı meydana kimdir, nedir, ne dindir, Sırp mıdır, Hırvat mıdır, Katolik

midir, Ortodoks mudur, Müslüman mıdır? Neye yaradı bu milliyetçilik... Saraybosna'da en güzel bir hayat yaşanmıştır. Her bir dinden insan beraber kahvede oturmuşlardır, beraber düğünlerde, beraber cenazelerde oluşmuşlardır... Saygı göstermişlerdir cenazelere; isterse Ortodoks olsun, isterse Katolik olsun, isterse Müslüman olsun. Ben kendim yaşamışımdır, bunu. Burası Yugoslavya'nın, belki de dünyanın en güzel şehriydi. Sarayevo en güzel kasaba. Bosna Saray. Osmanlıların en güzel camileri vardı. Ortodoks kiliseleri vardı, Katolik... Yahudilerin havraları... Bu, çok güzel. Bence, her kimse kendi dinini sevebilir. Ama başkasının dinine karışmasın. Niye ben başka dinden kimseyi insan olarak görmeyeyim, niye o beni insan gibi görmesin? İnsan insandır... Sen Müslümansın, sen Katoliksin, sen Arapsın bilmem ne... Tito zamanında hepimiz birdik. 1980'de Tito öldü. Onun cenazesine dünyada gelmeyen kalmadı. Ondan sonra başladılar, kapışmaya. Aramıza girdiler, bir de. *"Biz Sırp, onlar Hırvat, bunlar Müslüman..."* Zaten Bosna'da patlamazdı harp. Ufak bir düğünde, kilisede oldu bir patlama. Müslümanlarla Sırplar birbirine girdi Türk, Ortodoksu vurdu. Ortodoks Türkü, Katoliki.

— Biz yeniden toparlanırız, diyorsunuz, öyle mi?

— Toparlanırız, mecburen, gene. Yeter ki savaş bitmeli, Yugoslavya'da. Miloseviç'in savaşı. Sırbistan'da milletin yüzde 80'i ondan nefret ediyor... Utanıyor, Sırplar utanıyorlar. Niye? İşte Miloseviç, Sırbiya'yı bu iki senede 5 sene, 10 sene, 20 sene geri götürdü. En kötüsüdür milletleri için Miloseviçler, bu gelişme sahasında. Zaten, o anlayıştır Yugoslavya'yı bozan, bir kişi bozamaz, mecbur savaşta iki kişi olsun. Şimdi gelelim Makedonya'ya..

— İç savaşta Almanlar buraya girdiğinde...

— Burada çok kötülük yapmışlardır, Almanlar... Bosna'da yapmışlardır, 41'den 46'ya kadar Bosna'ya 6 kere taarruz etmişlerdir. Zaten Bosna'da Tito savaş yapmıştır, onlara karşı. Tito'nun partizanlarıyla yaptığı önlemeler, buradaki zararı azaltmıştır.

— Partizanların içinde Türkler de var mıydı?

— Elbette. Herkes birlikte dövüştü, faşizme karşı. Burada Türk vardı, o seneler. Sonra 1950, 1951, 1952, 1953, 1956'da Türkler arasız buradan Türkiye'ye göç ettiler. Zaten, o yıllar, Arnavutlar yok gibiydi, Makedonya'da. Arnavutlar 1980 senesinde geldiler, zaten 1980 senesinde Arnavutların çoğalmaları başladı. Bekleyeceğiz, neler olacak, bakacağız.

üsküp'ü gezmek

İçinde Arabesk Olanı Barındırmayan Bir Sanat ve Kültür Estetiği

"Sinan, mühendislik ve yapı bilimindeki derin bilgisine ek olarak, engin sanat bilgisi sayesinde daima yepyeni yapı formülleri buluyor ve özgün eserler yaratıyordu. Yerine göre uyguladığı dört köşe, altı köşe ve sekiz köşe planlarla her yapısına bir başkalık veriyordu. Sinan'ın yapılarında rastlantıya bırakılmış hiçbir şey görülmediği gibi, mimari bünyeyi zayıflatan hiçbir aşırı süs görülmez."

Prof. Suut Kemal Yetkin

'Yeni Yol'dan geç vakit ayrılıyoruz.

Bizi uğurlarlarken bu değişik ortamda biraz yabancı kaldığımı duyumsuyorum.

Üsküp'ü tanıtma konusunda yardımcı olmak isteyen Nihat adındaki genç adam, içtenlikli davranıyor. "Yarın tatil olduğuna göre," diyor; "rahat, rahat size Üsküp'ü gezdirebilirim."

Bir fabrikanın ilaç yapımı görevlilerinden. Sabah erken bir saatte buluşmaya karar veriyoruz. "Arabamla gelip sizi alırım," diyor.

Hamdi Bey, "Gerekirse benim arabayı da alabilirsiniz," diye ekliyor. "Neler görecektiniz?"

Osmanlı eserlerini, sabah ışığında da Üsküp kentini.

Nihat'la birlikte yola çıkıyoruz.

Camiler, hanlar, hamamlar, çarşılar. Dünyada ilk kez üstü kapalı, içinde çok sayıda değişik malın sunulduğu bu alım satım yerleri de Osmanlının buluşu, sanıyorum.

"1963 zelzelesinde Kapalıçarşı çok ziyan görmüş. Ötekiler ayaktadır," diye açıklıyor Nihat.

O hep dikkatimi çekmiş olan özelliği ile Türk-Osmanlı mimarisi, arabeski içinde barındırmıyor. Mekân yerleşimlerindeki çevreyi göze alan uzantılar. Şadırvan saçaklarını bile, hem uçucu hem ağırbaşlı kılan kesimler: Bu özgün kültürün tartışmasız kanıtlarıdır.

Kahire'de ve İskenderiye'de bulunduğum günlerde gördüğüm dini, resmi, sivil yapılardaki oymalar ve bezemelerin karmaşık iç içeliği bazan yorucu olabiliyordu. Arap olan, Türk-Osmanlıdan çok farklıydı. *Başmimar Sinan*'ın eserlerinde, ondan sonrakilere de temel oluşturacak, bu olağanüstü mimari matematik görülüyordu.

Mimar Sinan gibi, çağlar boyu Başmimar niteliğine sahip olabilecek '*Le Corbusier*', 20 yaşlarına doğru ilk gezisini, İstanbul'a yapıyor ve bu kenti "*dünyadaki silueti olan tek kent*," diye niteliyordu. Bu yedi tepeli kente de Osmanlılar, yine Le Corbusier'i hayran bırakan, anıtsal yapılarla bayındırlık anlayışlarını getiriyorlardı. Fransız mimarın çizimlerinde Osmanlı-Türk taş oymacılığının güzelliklerine bile ilgisiz kalmadığı, açıkça görülüyor. Çünkü o tarz bezemelerdeki stilize süreklilik bile yorucu değildir.

Üsküp'teki yapıların çoğunda Bursa'daki ve İstanbul'daki mimarinin özellikleri yansıyor.

Köprü ayaklarının derin yatağı kucaklayan, açıklığı nasıl ağır bir görünüm verilmeden taşıdığını hemen görüyorum.

Çarşıya dönüyoruz arabayla.

Sabah, öğlene değin kurulan pazarı şöyle bir dolaşıyoruz. Çeşitliliği olmayan, tekdüze mallar var, satışta. Basit üretim kaliteleriyle aynı özellikteler. Halkın yoksullaştığı açıkça belli oluyor. Çevredeki canlılıksa, bu yoksulluğu siliveren bir neşe yaratıyor ortalıkta. Esnafla, müşteri arasında şakalaşmalar sürüyor. Bir yerlerde, Türkçe şarkılar çalınıyor.

Çarşıdan ayrılıp *Kurşunlu Han*'a varıyoruz. 17. yy.'dan gelen bu güzel yapının kapıları kilitli. Onarımdan sonra, müze olarak kullanılıyormuş. Kunt bir görünümü var. Hanın yerleştiği geniş

alanın yan bölümüne de modern bir müze yapmışlar. Bu müzenin yüksekliği Kurşunlu Han'ı aşmadığından, bitişiğinde olsa da ona aykırı düşmüyor.

Sonra camilere doğru sürdürüyoruz geziyi. *İshak Paşa Camii*'nin yanında paşanın türbesi de var.

Kosova Savaşını kazandıktan sonra savaş alanında öldürülen *Murat Hüdavendigâr* (1389). Üsküp'ün rüzgâra en açık tepesinde, cenazesi payıtahta götürülene değin, bekletilmiş. Sonradan aynı yere sultanın adıyla bir cami inşa edilmiş.

Bu yükseklikten bakıldığında, Üsküp, benim çocukken gezdiğim Bursa'yı anımsatıyor. Arapların çok kubbeli, yüzlerce sütunla cemaati ayıran, dini yapı anlayışına karşı, Osmanlının Başmimarı Sinan, camiyi çok değişik bir yönde yorumlamıştır. O, denge hesabı hâlâ tartışılan, yüksek, büyük bir kubbenin cemaati topladığı ve yarım kubbelerle çevreyi bütünlediği, camiler inşa ediyor. Osmanlı yapılarında giderek artan bu yalınlık, son derece etkileyicidir. Çağdaş dünyanın kent mimarisinde ulaşılması amaçlanan, mekân-form ilişkilerinin çok erken bir örneğini de Osmanlıdan verebiliriz. *İştip Seyyid Abdülkadir Bedesteni* (16. yy. sonu), şimdi yapılan çağdaş mimarinin sanki çok erken bir örneğidir.

Mustafa Paşa Camii, Üsküp'ün ilk camilerinden. 500 yıllık. 1963'teki o sert depremden bu yapıların çoğu etkilenmemiş. Fakat insanoğlunun o bilinen barbarlığından da çoğu kurtulamamış. En yerinde değerlendirme koruma ise Tito dönemi Yugoslavya'sında yapılmış. Eski eserlerin çoğu onarım görerek, değerlerini zedelemeyecek işlevsel konularda kullanılmış; müze, kültür merkezi, halk sanatlarının sergilenmesi gibi... Bundan ötürü de günümüze daha bakımlı bir biçimde uzanabilmişler.

Bir iki caminin kapı alınlığı ile revakları birleştiren bölümüne de, Vardar Nehri üzerindeki güzelim Osmanlı köprüleri çizilmiş, kimine de Kâbe resmi. Bu resimlerin arka fonunun, bir yaz sıcaklığının duruluğunu taşıyan renkler oluşturuyor. Zamanla dökülen kısımlarına onarmak amacıyla dokunanlar başarılı olamamışlar. Fırça darbeleri kalın izler bırakarak o saydamlığı kırmış. O bilinmez ustaların elinden çıkmış, bu çevreyi görme arılatma gücüyle dolu çalışmalar, herhangi bir el atmayı kabul etmiyor.

İsa Bey Camii, 15. yüzyıl. Bir büyük kütüphane ve türbeden oluşuyor. Osmanlı Balkanlardan çekildiğinde, kitaplık da kapatılıyor. Caminin yana uzanan bahçesinin, küçük çarşıya açılışı da, onu gelip geçilen bir yer yapmış, zaman içinde. Bu da hem camiye, hem

mezarlığa, hem de mezar taşlarına ayrı bir özellik kazandırıyor.

Çoğunlukla bizde de böyledir. Camilerimiz, mezarlıklarımız kente karışmıştır. Bu, onların günlük hayatımızdaki alçakgönüllü duruşlarından ötürü ölüm ve sonrası için daha yumuşak yorumlar yapmamızı da sağlar.

Yahya Paşa Camii'ne yöneliyoruz. Oradan kuşbakışı Üsküp'ü taradığımda, tüm camileri görüyorum.

Minarelerin alemine asılmış yeşil bayraklar var.

Bunun nedenini soruyorum. "*Ramazandır. Dini bayrağımızdır*," yanıtı geliyor. Geçiştirilmiş oluyor sorum böylece.

Demek ki Türk bayrağından daha etkili sayılıyor, bu sancak.

Asıl neden bu olamaz. Kötü etkiler, elbette sağlıksız tepkiler getirecektir, kaçınılmaz olarak bu böyledir. Çoğulcu sisteme geçilir geçilmez, Hıristiyanların Yugoslavya'daki politikalarını, 'Haç ve Salip' anlayışına taşıyıvermeleri hiç unutulmamalı.

Pırlepe'nin ve Manastır'ın Osmanlı saat kuleleri tepesine haç takıvermeleridir, asıl neden.

Camide kadınlar var.

Namazdalar mı, diye düşünüyorum ya, zamanı değil.

Genç bir kız bana doğru yöneliyor. Hafız Hanım bu... O günün vaaza katılan kadınları da dışarı çıkıyorlar.

— Ben İstanbul'da okudum, ama buralıyım. Tahsilim biter bitmez, dönüp cemaatime geldim. Hanım kardeşlerime dini konuşmalar yaparak, bu serbestçe dinimize dönüşte, onları destekliyorum, diye açıklıyor genç kız...

Çıkanlara yaklaşıyorum.

Benimle resim çektirirler mi, diye soruyorum. Hepsi bu isteğimden kaçınıyorlar. Hafız Hanım, güleryüzüyle, bu olumsuz yanıttan ötürü benden özür diliyor.

"... biz birlikte çektirebiliriz," diyor.

Gerçekten son derece sıcak, sevecen biri.

Çocukluğumdaki dinlerinin gereklerini yerine getiren, güleç, sakin yaşlıları hatırlıyorum. Kendileri gibi olmayanlara yargılayıcı ve suçlayıcı davranmayan o insanları... İstanbullu çok güzel, çok genç, çok modern bir kadına okşayıcı bir kayınvalidelik yaparken bile, başındaki ak yazmayı çıkarmayan, o insanları. Tanrı ile kul arasında başka bir elçi tanımayan, o Müslümanları, sevgiyle geçiriyorum, içimden.

— Önceleri dini yasak konusunda önlemler sert miydi, acaba?

Hafız Hanım yanıtlıyor;

— Eskiden Tito zamanında dini vecibelerini evlerinde yerine getiriyormuş insanlar, camilerde değil. Buna pek karışılmıyormuş. Yalan söyleyemem, günahtır çünkü. Hem Hıristiyanların, hem Müslümanların dini yerleri kapalıymış. İşte bu gibi dini yerlerde, törenler falan da yapılsın, istenmiyormuş...

Bu yirmi yaşlarının başındaki, duru bakışlı Hafız Hanımdan teşekkür ederek ayrılıyorum.

Gezdiğimiz her noktada, geçmişten gelen özgün kültür anıtlarının bir süre daha korunmazsa yıkılıp bitecek örnekleri var. Bunlardan biri de caminin yanındaki saat kulesi. Zamanı gösteren bölümü, sökülüp çalınmış. Osmanlılar zamana çok değer veriyorlarmış belli ki. Rumeli'de bu saat kulelerinden çok yere yapmışlar, çünkü.

Öğlende Türk Mahallesinde çarşıda yemek yiyoruz.

Türkçe ile binlerce kilometre daha aşacağımızı henüz bilmiyorum. Ama kısa bir süre sonra öğreneceğim Yemekten sonra gidip konuşacağımız Üsküplü aydınlar var.

Makedonya televizyonu.

Türkçe yayın çalışanları.

*Birlik*gazetesinin yazarları.

Önce televizyona gidiyoruz. Alâeddin Tahir karşılıyor, güleryüzle. Sırayla bizi *Birlik* gazetesine, Üsküp'ün ünlü tiyatrosuna, kendisi de dahil hemen hemen arkadaşlarının çocukluktan öğrenciliğe ilk geçişi başlattıkları Tefeyyüz Okuluna götüreceğini söylüyor.

"... göreceksiniz, çok güzel bir okuldur. Öğrenciler 8 yıllık bir eğitim görür, orada."

Biz bu sekiz yıllık ilköğretimin gereğini Türkiye'de hâlâ çözümleyemedik...

Televizyonun önünde yarım saate yakın taksi bekliyoruz.

Birleşmiş Milletlerin yardım arabaları, Kızılhaç kamyonları, üstünde basın yazılı arazi cipleri geçiyor, önümüzden. Bunlar, savaş bölgesine çok yakın olduğumuzu bir an düşündürüyor, bana. Yoksa şu anda taksilerin bulunmasındaki zorlukla ilgili akıl yürütmeler, savaşa kolayca kayacak bir bölgede olduğumuza dair ipuçları taşımıyor.

Salih Bin Şerif'in dizeleri geliyor aklıma.

Bana Bosna'dan var mı haberiniz
Rumeli, Rumeli'den var mı haberiniz

Bosna-Hersek'e gidilecek, elbette.

Burası oraya uzanan yolun ilk basamağıdır.

Osmanlı Rumeli Beylerbeyi'nin eyalet merkezine gidilmez mi, hiç... Rumeli'ye geldimse, Rumeli'yi görmek, Rumeli'yi dinlemek içindir.

Birlik gazetesinin Türklere ayrılan bölümündeki odalar düzenli, temiz, aydınlık.

Gazetenin dış politika yazarı Remzi Canova, Avni Abdullah ve öteki yazarlarla tanışıyoruz.

Yine kim olduğumuzu ve gazeteyi soruyorlar. *"Sabah*'ın ilk kez yolu düştü, buralara," diyorlar.

Onlara kendimle ilgili bir açıklama yapıyorum. "Ben de ilk kez çıkıp geldim Rumeli'ye. Oysa dünyada epey gezmiş biri de sayılırım. Balkan yolları demek bana şimdi açıldı..."

Ninemin servi kokulu sandığından çıkma, benzersiz bir güzelliğin nakışlandığı, *'manyaluka'* diye anılan seccadenin, çocukluğumun özel kurgu dünyasını nasıl zenginleştirdiğini açıklamaya heves edip, söylemekten hemen cayıyorum.

Değerli, değişik kumaş parçacıklarının, ipek kadife zemin üzerine eğrisellerle hem zıt, hem uyumlu bir düzenle dikilip, her parçacığın çevresini ipek ve sırmayla işleyerek, bir resim güzelliği yaratabilen, o eski Rumeli duyarlılığının ışıltısı canlılıkla akıyor, içimden.

Bu örtünün adı nedir, nine
Manyaluka'dır, abe çocuk
Ne işe yarar, nine
Güzel olanın yaradığı, her işe
Anlamadım, nineciğim
Büyürsün, ererşin, anlarsın
Kim yapmıştır, nineciğim
Ben, abe yavrum, sarı kızım
Zor mudur çok
Gençlikte, dağ bayır ifilderken,
konak kapıları yarene açıkken,
zor mu olurmuş
Bu ortasındaki güzel şey nedir, nine
Güldür, yavrum, tam ortada, Bosnasaray'ın gülü

Birlik Gazetesinde Çok Yakın Geçmişin Ele Alınması...

"Bir milletin aydınlarına, fikir adamlarına o milletin 'seçkinleri' adı verilir. Seçkinler, yüksek bir eğitim ve öğretim görmüş olmakla, halktan ayrılmış olanlardır. İşte, halka doğru gitmesi lâzım gelenler bunlardır."

Ziya Gökalp

Avni Abdullah Bey, Türk edebiyatçılarını anıyor, onların çoğunun Tito yönetimi sırasında, her yıl yapılan şiir ve edebiyat günlerine geldiklerini anlatıyor; Fazıl Hüsnü Dağlarca gibi ünlü adları sıralıyor.

Söz bir ucu savaşta olan Yugoslavya birliğinden açılırken, geçmişi, geleceği nasıl değerlendirdiklerine gidiyor,

Sorularımı yanıtlıyorlar...

Tito'nun büyük bir denge politikası sürdürdüğünü, altı bölgenin birbirleriyle dayanışma içinde olmasını öngören üretim planları yaptırdığını anlatıyordu oradakiler.

Örnek istediğimde, araba endüstrisinde, bir arabayı oluşturacak her unsurun Yugoslavya'nın ayrı bölgelerindeki fabrikalarda üretildiğini söylüyorlar. Böylece Tito'nun bölgelerarası iletişim ve gereksinmeyi, bir anlamda sembolik bir mana da taşıyan bu yöntemle yürüttüğünü söylüyorlar. Fakat bugün, bu kuruluşlar işlemez hale gelmiş. Üretimin durduğunu, ekonominin neredeyse sıfırlandığını belirtiyorlar.

Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte, Avrupa'nın Yugoslavya'ya

bakışındaki değişme çok apaçıktır, diyorlar. Çok yakın bir zaman önce '*Bağımsızlar*' içinde etkin yerini almış bu ülkenin, Avrupalılarca '*Sosyalizmin Amerikası*' diye değerlendirdikleri Yugoslavya'nın girdiği bu açmazda Avrupanın destekleyici bir tutumda olmadığını söylüyorlar. Çoğulcu demokrasiye geçiş değerlendirmesinde, sözü *Birlik* gazetesini dış politika yazarı Remzi Bey alıyor:

— Remzi Bey, sizin özellikle bugünlerde dış politikaya yaklaşımınız çok önemli. Bulgaristan-Yunanistan ve Türkiye'deki Türkler sorununu nasıl görüyorsunuz?

— Komünizm çöktü, diye bir fikir dolaşıyor. Ben katılmıyorum, buna. Bir şeyin çökmesi için, önce yaşaması lâzım. Komünizm yoktu. Nasıl ki dünyada gerçek bir İslâm ülkesi yoktur; felsefesi yaşar. O yüzden katılmıyorum, bu fikirlere. İkinci konu ise, Yugoslavya'daki sistem. Komünizm mi, sosyalizm mi ne diyeceğiz? Dört ayrı yönetim sistemiyle arasında dağlar kadar fark var. Sovyetler'deki uygulama. Bulgaristan'daki... Kapitalizm ve Tito sistemi. Azınlıkların, Türklerin durumu, bunu da Bulgaristan'daki Türklerle asla kıyaslayamayız. Kendiniz gidip gördüyseniz kıyaslamayı yaparsınız, size anlatmaya gerek kalmaz.

— Gitmedim, bundan sonra gideceğim...

— Mesela, Türkiye'de bile 48 sene aralıksız çıkan bir gazete çok seyrek buluruz. Bizim gazetemiz, *Birlik* onlardan biri. 48 yıllık bir gazetemiz var. Şimdi şartlar kısıtlı. Evet, Türk toplumu olarak, burada bazı zorluklarımız olduysa da, genelde bu 40 yılın içinde, Yugoslav devletinin çeşitli kademelerine giren Türk aydınları, Türk milletinin otantik çıkarları için savaşmış değillerdir. Ancak koltuklarını, kendi çıkarlarına kullanmalarıyla görevegelmiş. Yoksa toplum olarak tenkit de etsek bize bazı imkânlar verilmiştir. Biz, bunları nasıl değerlendirdik, asıl buna bakalım. Fikrime göre değerlendiremedik, hâlâ da değerlendiremiyoruz.

— Sizleri konuyu doğru değerlendirmenizde, ne engelledi?

— İlginç bir deyim vardır, 'Papadan daha da büyük Katolik olunur,' diye. İşte biz de onu yapıyoruz. Çok partili bir sistem var bizim mecliste. Ne yazık ki milletvekili çıkaran parti, şoven, milliyetçi... Şimdi, biz sert yazı yazamayız bu partiye karşı. Neden? Çünkü başımızdakiler, '*Aman onlar iktidara gelirse ne olur, bizi karşı saymasınlar*' gibisinden geçiniyorlar. Biz, Makedonlardan daha fazla düşünüyoruz, Makedonlar hakkımızda ne diyecekmiş. Bu gibi düşünceler, maalesef bütün enstitülerde, gazetemiz olsun, tiyatromuz olsun, radyomuz, televizyonumuzda var.

— Yani siz otosansürü kendiniz yapıyorsunuz..

— Doğru, otosansürü biz yapıyoruz, mesele de o...

— Peki, nasıl bu noktaya gelindi, resmi sansür olmadığı halde...

— 1948'de temizlik hareketleri yapıldı, partide. Tito, Stalin'e hayır demişti. Her şeye yeniden başlandı. Yollar, fabrikalar, okullar, altyapının güçlendirilmesi 50'lerden sonra ele alındı ve yapıldı. Aydınlar da bu dönemde yetişti. Daha önce eski savaşta, 47'den 48'e kadar kaktüsün göbeğini yer gibi, olaylar Türk aydınlarını imha etti. Ondan sonra yeni baştan yetiştiler. 45'te yeni bir rejim kuruluyor, ülkede. Sosyalist toplum, kamulaştırma. Türklerin zenginleriyle, yalnız Türkler değil, Makedonun, Arnavutun zengini, toprağı fazla olanlar, hoşlanmadı bu işten. İşte bu kamulaştırma davasından, bu süreci anlayamadıklarından, biz Türk olduğumuzdan elimizden alıyorlar bunları, diye düşündüler. O yıllarda kitle halinde bir göç başladı. 50'de, 51'de... Aslında sınırı 1912'den almalı. Osmanlının çekilişi ile Türklerin fakirleşme dönemi de başlıyor. Şimdi bulunduğumuz yerde de aşırı dincilikle, aşırı milliyetçilik çıktı, karşımıza. Azınlıklar yapsın, ekstrem uç şeyler, diye, böylece daha kolay kovulurlar, diye bırakıyorlar. Dinin ve şovenizmin her çeşidi bizi burdan çabuk sürer...

Avni Abdullah da düşüncelerini açıklıyor:

— Yaşam yalnız dinle oluşmuyor. Ekonomik alanları var, siyasi alanları var, kültür sanat alanları var. Mesela entelektüel bazı insanlar vardır, dinsizdirler. Hatta dinsiz olduklarını söylerler, olabilir. Kimileri de dinsizdir, fakat topluma faydalı olarak geçmiştir, hayatları. Şimdi onları itelim mi kenara? Hakkı dine mi verelim ve Allahla kul arasındadır o hesap... biz hoşgörüden yanayız, ben o hoşgörüden yanayım. Yarın ben çok mutaassıp, çok dindar bir parti başkanını saygılayacağım. Liberal görüşlü olduğundan saygılayacağım, başkanımızdır. Erdoğan Saraç, Makedonya Türk Demokratik Partisi Genel Başkanıdır. Bence eski başbakandan daha da mutaassıptır. Milli açıdan bir mutabakata varmak için, dinsiz bir insan, parti başkanlığına seçilirse onu da sayacağım.

— Bu saygınızın özünü ne oluşturacak?

— Şu bakımdan; amacımız belli. Farklı renklerde, farklı dinlerde insanı, bir yerde toplayabilmektir. Mesut Bey başka anlamda, Hasan Bey başka anlamda, Nihat Bey başka anlamda düşünebilir.. Demokrasinin kuralları... çoğunluğun kabul ettiğini kabul etmek saymaktır. Ben buna inandığım için, bu konuda imtihanımı veriyo-

rum, onun için kabul ediyorum. Bir ayet-i kerime '*Lekum dinikum veliye din*' Kâfirun Suresinin son ayeti; '*Senin dinin sana, benim dinim bana, senin inancın sana, benim inancım bana.*' Yalnız, bugün bir bayan bir soru sordu, bana. "*Nasıl düşünüyorsunuz, bu konuda?*" dedi. Ben kendimi Müslüman sayıyorum. Belki siz haksız olarak göreceksiniz beni, dedim. İlk önce milliyeti benzeyenlere yardım edeceğim. Aynı kültürde yetişen, aynı dilde konuşan, aynı dinde olan; ikincisi, kendi işlerim düzelirse o zaman sevgili muhterem Müslüman kardeşlerimin yardımına koşacağım. Şu anda en fakir ülkelerden Sudan'ı görüyorum, Somali'yi görüyorum. Beni şu anda çok meşgul ediyor, Yunanistan ve Türkleri... Din konusunu biraz genişletelim. Çünkü ben dini başka açıdan da alıyorum, mesela. Din bir kültürdür, mimaridir, resimdir. Bizim camilerimiz, mimari özellikleriyle mirastır bize. Aslında şu anda Türkiye'de bir akım var. Sizler de sanıyorum, bilirsiniz. "*Ben İslâmım,*" diyor adam. "*Önce Müslümanım, sonra Türküm,*" bu bin yıldır tartışıldı. Antiparantez onu da belirteyim, bir Atatürk milliyetçiliği, bir Türk milliyetçiliği var. Ben bu iki kavramın arasında hangisine gideceğimi saptamış değilim; Atatürk milliyetçisi miyim? Eğer tarihe bakarsam, köküm Osmanlı-Türk. Atatürk yeni bir çığır açtı, yani bambaşka bir Türkiye yarattı, olumsuz şartlar içinde.

— Türkiye'deki durumla buradaki, aynı mıdır sizce?

— Dinlerde tenkide açık olmalıyız. Bir Volter olayı var, Fransa'da. Volter sürekli olarak rahiplerle gırgır geçmiştir. Sonunda bir kitabını şöyle bitirir. '*Pencereden baktığında yalnız Tanrıyı gören körlerdir.*' Şöyle düşünün: Bazı şeyler var ki bizi engelliyor, din de engelliyor yani... Mesela ben, kalkıp dinî kesime karşı bir tavır da koymak istemiyorum. Aksine, zamanın Türk aydını camisine sahip çıkmalıdır. Bu ciddi bir konudur. Gelişmelerinizi, ilerlemelerinizi, Makedonya'daki Türk azınlığın atılımlarını kesmiyorsa buna kimse karışamaz, ama tersi kötü. Yapılacak olan ilerlemelerden, gelişmelerden alıkoyuyor mu? Koymuyorsa o zaman din bir tabu mu? Geri kalmış toplumda din etkisi çok büyüktür, hele doğuda. Türkiye'nin doğusu sizin bile tahmin edemeyeceğiniz şekilde din baskısı altındadır. Bugün Kürt örgütlerinin çoğu dinîdir. PKK lideri Apo, neden birden dine yöneldi? Yakalayacağı zayıf damarı gördü, halkta, biliyor. Dini kullanıp onları elde edecek. Din orada, şimdi bir alettir. Gelelim batıya, hele Amerika'ya. Amerika'nın tarihinden ne olacak... Fazla, fazla üç yüzyıllıktır. İngilizi, Fransızı şurdan burdan bir yığın insan göç etmiş. Bu insanların da belirli bir

tarihi geçmişi yok. Dinse dağınıktır. Siz, insanları mecliste dinî olarak yemin ettirirseniz Türkiye'nin vay haline! Kapitalizmi gelişmiş bir Amerika ile Türkiye'yi din konusunda bir tutamazsınız. Sen bu laik devlet sistemini parçalayıp da, yerine din min koyarsan, Türkiye'nin işi biter. Bunu size, açıkça söyleyeyim.

— Siz fikir çeşitliliğinden yanasınız öyle mi?

Bu kez Hasan Beye yöneltiyorum sorumu. *Birlik* gazetesinin yazı işleri sorumlularından Hasan Bey.

— Bizim de dileğimiz bu çoğulcu yapı. Burada Makedonya Türkleri arasında daha hür, daha saygın bir şekilde gerçekleşebilir. Ama Türkiye sanırım, başka bağlantıları kurarak bir İslâmî hareket hazırlanmak istiyor. Ama, fanatik bir yapıya girdiğiniz zaman, fanatizm, her şeyin de yok olmasıdır. Dünyanın artık böyle totaliter bir sisteme tahammülü kalmadığını, insanların özel isteklerine gem vurulamayacağını öğrenmeliyiz. Mesela Rousseau, devletin oluş biçimlerini yansıtıyor. İşte insanlar, bir kargaşa içindeyken, kendilerini koruyabilmek için devleti oluşturdular. Kendilerini korumak için böyle bir süje yarattılar gibi. Çünkü, "*İnsan insanın kurdudur*," diyor birisi; ama komünizm, sonuçta devlet sistemini ortadan kaldırmak istiyor. "*Ben, sana güveneceğim, ben şuraya parayı bırakacağım, sen almayacaksın; herkese gerektiği kadar alınacak...*" Böyle bir şey hayalci bir şey. Onun yıkılacağını baştan gösteriyor. Komünizm hem devlete, hem dine karşıdır.

— Yalnız toplumlarda hayatı kolaylaştırıcı bir yanı mı var, dinin?

Konuyu bu kez Avni Abdullah ele alıyor.

— İnanan insan, daha kolay yaşar. Hep mantığı mı aramalıyız... Hep akıllıyı mı aramalıyız... Hep akıllı sözler, akıllı kitaplar... Biraz saçmasapan kitaplar çıkaralım, saçmasapan sözler söyleyelim. Özgürce konuşalım. Kızmadan. Küsmeden. Yani karşı karşıya geldiğimiz gibi, çeşitli konuşmalardan sonra farklı olarak çıkalım, buradan. O, önemli bir zenginliktir. İnsanların, insanlarla, insanların devletle olan ilişkilerini, eğer din konusu biraz bile olsun derim, çekiyorsa geriye, engelliyorsa; burada biraz durup düşünmeli, derim... Müslümanlık ve Türklük konusunda kendi görüşümü burada açıkladım. Burada belli bir kısmının Müslümanlığı önde tuttuğu belli, çok az bir aydın kesim kısmı Türklüğü, önde tutar.

— Aydın kesim mi?

— Aydın kesimin bir bölümü Türklüğü önde tutmuştur. Burada bu çok değişik dinlerin ve değişik toplulukların bulunduğu bir

ortamda, Makedonya'da, belki de Türkler milli bakımdan korunmalarını, dini mensubiyetlerini vurgulamakta önemli bir faktör olarak dile getirmişlerdir. Ben kesinlikle ona inanıyorum. Sordunuzdu, şeriat, totaliter değildir.

— Neden?

— Çünkü, şeriatın kaynağı İslâm çok daha hoşgörülüdür. Mesela, totaliter sistemde hoşgörünün olduğuna inanmıyorum. Kesin kalıplar içerisindedir, her şey. Şimdi ben, biraz önce vermiş olduğum bir ayet-i kerime ile anlatmaya çalıştım. Milli olarak da, dini olarak da '*Senin dinin sana, benim dinim bana, benim milletim bana, senin milletin sana,*' denmiş. Böyleyse bu fanatik bir dincilik olamaz. Zaten herhangi bir konuda fanatiklik olursa, o aşırıcılık anlamına geliyor ve o temelden uzaklaşma, esaslardan uzaklaşma anlamına da geliyor. Avni Engüllü Bey gibi konuyu incelemiş değilim; çünkü, bize yansımamıştır o konu, İran tipi Müslümanlığa, yanaşım henüz bana gelmiş, değildir. Mesela, burada halk arasında, dar bir kesimde, dar bir çevrede böyle bir şeylerin mevcut olduğunu görebilirsiniz, hissedebilirsiniz. Ama, o topluma, şu zamandaki Müslüman cemaate mal edilememiştir, etkisini yapabilecek aşamada da değildir. Yani kapalı bir çerçeve içerisindedir.

Odadaki öteki gazetecilere dönerek genel bir soru yöneltiyorum:

— Sizler ne dersiniz? Fetva, karşı çıkmayı hoş görebilir mi? İslâmda Fetva verilince yorumu olabilir mi?

Yanıtlar üst üste geliyor...

— Kur'an'da bir ayetin açıklıkla vermediği bir anlama, ulemaların fetvası yorum getiriyor. Bu da gerçekte bir kanunun değil de, bir ilkenin yorumu anlamına da geliyor ve bizim arzuladığımız ya da Mesut Beyin arzuladığı değişkenlik oradadır, İslâmda.

Avni Abdullah kişisel değerlendirmesini altını çizerek yapıyor.

— Mesela, fetvayı kabul etmeyebilirim. Bana tamamen sahip olamaz. Ben, bireysel varlığım. Bir yerde kendime ait özgürlüğüm vardır. Yani fetva bile beni bağlayamaz.

—Tam liberal bir insanım, diye mi düşünüyorsunuz, bunu.

— Şöyle diyeyim. Fetva var; ama Ankara tarafından bu kabul edilmiyor. Anadolu Kurtuluş Savaşında Atatürk'ün arkadaşlarının savaşı yapılıyor. Şeyhülislâmın fetvası var ve o da Ankara'yı kabul etmiyor. Şeyhülislâm, Kurtuluş Savaşını kabul etmiyor. Olacak şey mi? Sonunda hepsi insandır. Tanrı kuludur, müftü de, ulema dedi-

ğimiz de... Kim diyebilir ki, ulema imam, yüzde yüz doğrudur, diye...

— Siz bu durumda kararlarınızı vermekte serbestsiniz...

— Müslümanlık konusunda son kararı elbette ben veririm.

Aralarından biri karışıyor söze.

— Sen Müslümanlığı kabul etmedin ki, babandan hediye olarak kaldı. Basında çalışan arkadaşlar bilmiyor bunu. Acarlar Köyünde iki kardeş var. Bu köyde kim varsa, Türkiye'ye gittiler, sadece iki kardeş kaldı. Tabii, yoksulluk zorundan. Bunların aileleri Makedon oldu ve kardeşlerden biri de din değiştirdi, kiliseye gitti. Biz, şimdi gidiyoruz, oraya. Uzaktan akrabamdırlar. Basında çalışan dostlarım, bunu bilmiyorlar, götürebilirim, istenirse yarın onları, Acarlar'a. Görsünler, domuzu da tutuyor, yiyor. Bu bana çok acayip geliyor. Türküm, beni kimse Türklüğümden caydıramaz. Mücadele ederim. Fakat, şimdi ne yapılacak. Mademki, bu eserleri ecdadımız bize bırakmış. Biz çekile çekile, eserlerin çoğuna Arnavutlar sahip çıktı. Ele aldı. Vakıfları ele aldı. Arasız çalışıyorlar. Bir sürü şeyi de alabilirler. Ben yalnız, Murat Paşa Camii'nde Türkçe bir vaaz dinleyebildim. Gerisi Arapça. Niye peki? Burda en kısada, bir neticeye varılmalıdır. Ekonomiyi düzeltmek gerekir. Yoksulluk berbattır. Âdemoğluna din bile değiştirtir. Acarlar köyünden anlattığım iki kardeşten, birinin adı Osman'dı. Birininse adı, artık Mefail oldu. Birisinin kızı da Adriana oldu. Belgrad'da bir Sırpla evlendi.

— Bizde görüyorsunuz Makedon kadınla evlenen erkeğe bile yanlış gözle bakılır. Yanlış şeyler... diyor Avni Abdullah.

Birlik gazetesi 48 yıllık yayın ömrünün, en az tiraj yaptığı yıllarını yaşıyor. Şimdi, 1500-1600 baskı yapıyorlarmış. Bunu da şöyle yorumluyorlar: "Gençler pek okumuyor, onlar zaten, bizi de pek dinlemiyorlar."

— Sizi şimdi, neredeyse buradakilerin, hatta Üsküptekilerin, hepimizin okuduğu Tefeyyüz'e götürecek Alâeddin Tahir Bey.

"Allahaısmarladık," diyerek *Birlik* gazetesinden ayrılıyoruz.

Tefeyyüz Okulu

Kardeşlik ve birliğinizi kendi gözbebekleriniz gibi koruyun.

Tito

Tefeyyüz Okulu, güzel bir bina.

Geniş bir ön girişi var.

İçeriden müziği Brahms'ın olan bir şarkı taşıyor dışarı, çocuk sesleri...

Kapısında bir resmimi çektirmek istiyorum.

Ramazan'a çabucak poz veriyorum.

Öğrenciliğimdeki, sevdiğim müzik öğretmenimi hatırlamış olacağım. Sıramda otururken, gökyüzünün yükseldiğini ayrımsadığımda, tatilin yaklaştığını düşünürdüm. Tek dertlendiğim şeyse müzik ve resim derslerinin gelecek yıla kadar olmayacağıydı.

Çocuklar, şarkıyı hiç hatasız söylüyorlar.

Alâeddin Tahir Bey yine öncülük ediyor bize, kapıyı açıyor. Giriyoruz.

Yüksek tavanlı, geçenekleri ferah, merdiven basamakları adımlara uygun hesaplanmış yapının. Okulun tiyatro, folklor salonu çalışma bölümü, deney laboratuvarı, öğretmenler odası, beden eğitimi için açık ve kapalı salonları var.

Alâeddin Bey, Tefeyyüz'ün ilk binasının depremde yıkıldığını, ardından bu yeni okulun inşaatına girildiğini açıklıyor. "*Türkçe eğitimin yanında Makedonca da öğretilir,*" diyor.

Tiyatro salonunda duruyoruz.

Sahnenin üstünde, Tito'nun çocuklarla yüz yüze yapılmış bir resmi var. *'Kardeşlik ve birliğinizi kendi gözbebekleriniz gibi koruyun.'* yazısı, resmin altında hemen seçiliyor. Okulun müdürü,

"... Ne rastlantı sizin için," diyor. *"Bugün Makedonya Eğitim Bakanlığından, çok nazik bir açıklama aldık. Martın ilk haftasından başlayarak, Tito'nun fotoğraflarının, Birleşik Yugoslavya için söyleyip yazdıklarının duvarlardan indirilmesi isteniyor."*

Kısa bir zaman içinde dinlediklerimi, değerlendiriyorum. Josef Boris Tito'nun şimdi yakın bir anı olduğunu, fakat tarihteki doğru yerini de hızla aldığını düşünüyorum.

Müdür, şarkı söylenen sınıfın kapısını açıyor.

Çocuklar, bizleri selamlamak için ayağa fırlıyorlar. Renklerle, ışıklarla dolu yüzler var karşımda.

Müzik hocası, genç bir adam, piyanosunun başından doğruluyor.

— Kutlarım, diyorum. Çok güzel söylüyorlardı öğrencileriniz, şarkıyı. Sizi tanıyabilir miyiz?

— 1965'te Üsküp'te doğdum. Yine Üsküp'te Yüksek Pedagoji Akademisinin Müzik Bölümünü bitirdim. 5-6 yıldır, Tefeyyüz'de müzik hocasıyım.

— Öğrencilerinizin hepsi, müzik yazısı okuyor. Yani solfej biliyorlar.

— Solfej bilmeyen bir öğrenci grubundan, iyi bir koro yapamazsınız. Korom 80 kişidir. Üç sesli söyleyebilirler. Dünya bestecilerini, bizim şarkı ve türkülerimizi... Türkiye'den de notalar getirtiyoruz. Beşinciler henüz başlıyorlar, solfeje. Beşinci ve sekizinci sınıflardan kuruludur, koromuz. Piyanomuz var. Sistemlerimiz var. Küçük bir müzik kütüphanemiz, plaklarımız var.

— Günümüzdeki Yugoslavya'da neler oluyor, dersiniz?

— Bilmiyorum, biz sanatçılar çok çok siyasetle uğraşmıyoruz. Siyasetle yüklü değilim. Sanatta, müzikte büyük farklılıklar yoktur. Fakat konularımızı işlerken, şimdiki rejimde daha serbestiz. Tabii, plana koyduktan sonra.

— Müziğe nasıl müdahale edebiliyorlardı?

— Direkt olarak değil, notalara da değil. Sözlere, konulara. Şimdi serbesttir. Daha rahatız. Beşlerden, sekizlere kadar müzik dersi verdiğimiz öğrencilere, konuları serbestçe seçebiliyoruz.

— Gelir düzeyinizde bir düşme oldu mu?

— Öğretmenlik, hümaniter bir iştir. Karşılığı da doğru değer-

lendirilmemiştir. Ekonomiyi toparlayamadık. Siyaset düzeldi, ya. Biraz zaman geçecek ekonominin düzelmesine. Biz ayda 100 mark alıyoruz. Onlar, bizim 8 maaşımızı alıyorlar bir ayda.

— Kimler?

— Türkiye'deki öğretmenler...

Müdürle birlikte, çocukları müzik dersinde bırakıp ayrılıyoruz.

Müdür öğretmenler odasından geçirerek kendi odasına alıyor bizi.

Her yer çok temiz, bakımlı.

"*Şimdi de din hocamızla tanıştırayım sizi,*" diyor, müdür. "*Onun dersi bitti, öteki öğretmenler de derslerinin sonunda sizle konuşmak için burda toplanacaklar.*"

Hafız Raşit Halit, resmi çekilirken hemen dini serpuşunu giyiyor. Güleryüzle selamlıyor, bizleri.

— Siz sorun, ben cevap veririm.

— Eğitiminiz, aileniz, doğduğunuz yer. Siz serbestçe anlatabilirsiniz bunları.

— Üsküp doğumluyum. Anamız, babamız eski Osmanlı döneminden. Türk asıllı. Babamın ismi Kâni Halit. İlköğrenimimi Tefeyyüz Okulunda yaptım. Değişen bir dönemdi. Fazla dine meyilliydim. Cenab-ı Hak babama öyle bir sevgi, dine karşı öyle bir saygı vermişti ki, ille de çocuğunu okutmak, ona din tahsili göstermek istiyordu. Bana en iyi Müslümana gerekli bütün hareketleri, duyguları öğretti. Bana öyle bir iştah geldi ki, din için. O, gizli olanı, harflerde saklananı anlamak için, büyük bir iştiyak duydum. İlk hocam, Hafız Sadullah Efendi. Ondan Kur'an-ı Azim-i Şanı hıfzeyledim. Kur'an-ı Azim-i Şanı hıfzeyledikten sonra, içimde daha büyük bir aşk, daha büyük bir şevk, daha büyük bir ciddiyet geldi. Ve Cenab-ı Hak, acaba nefsimize, bizlere neleri hitap ediyor. O bilgileri tahsil etmek burda mümkün olmadığı için Cenab-ı Hak Hazretleri bana Arabistan'a gitmeyi nasip buyurdu.

— Nereye?

— Üsküp'ten Hafız İdris Efendi ile –Hafız Sadullah Efendinin oğlu olduğu için– onunla beraber Şam'a gittik. Şam'da Arapçayı bilmediğimiz için ilk senelerde biraz zorluk çektik.

— Hangi yılda gittiniz?

— İlk gidişimiz 1964'teydi. Çünkü bildiğiniz gibi, Üsküp'te 1963 senesinde büyük bir felâket, deprem oldu. Büyük felâketlere karşı, sabırlı cesaretli bulunmamız için, Cenab-ı Hakkın ayet-i keri-

melerinde deniyor ki: *'Müslümanların daima sabırla beraber olmaları lâzımdır.'* Atalarımız bu kadar diş sıktıktan sonra, hemen bir sene zarfında bizleri Arabistan'a gönderdi.

— Yani, önce Şam'a gittiniz...

— Şam'a gittik. Orada Arapçayı öğrenmeye medreselere girdik. Fakat öğrenim hayatı, öğretim çok sıkıntılı bir dönemde olduğu için, fazla zahmet çektik.

— Hangi zorluklar vardı, sizin için?

— Hem ilmî bakımdan, hem de oranın şartları bizim memleketimizin şartlarına hiç uymadığı için, gelenekler, âdetler, büyük ayrımlar olduğu için...

— Gelenek farkı var diyorsunuz, nasıl bir fark?

— Büyük bir fark her hususta. Yani orası da bir Müslüman memleketi; fakat, insanların gelenek, görenek ve asayiş hareketleri bize ters düştüğü için acayip geldi.

— İtaatkâr mı değillerdi?

— Onların hayata bakışları değişikti.

— Hayata sizden farklı bakıyorlardı demek... nasıldı, bu bakış?

— Biraz farklı. Bize de bir yabancı gibi bakmadılar: Şimdi söze her şeyi geçirmek olmaz. Sonra da 6 sene medresede tahsil gördük. Büyük bir diplomaya sahip olduktan sonra, bizde ilim iştiyak daha da arttı. Daha ileri gidelim, dedik. Oradan Bağdat'a gittik. Bağdat'ta liseye girdik. Lise 1970-71 yıllarında oldu.

— Ne lisesi bu?

— Arap lisanları ve Osmanlı lisanları. Bağdat'ta hem Arap, hem de Osmanlı hurufatını öğrendim. Yani burada bilmediğim şeyleri orada öğrendim. Öyle ki bugün her elime geçmiş olan Osmanlı yazısını kolayca okuyorum. Adeta Türkçe okur gibi okuyorum. İşte bu büyük zenginliği bana, Allah nasip etti. Ondan sonra, liseyi bitirdik, sonra mecbur olduk ki fakülteyi bitirelim, fakülteyi de bitirdik. Bağdat'ta bitirdim. 1979 senesinde İmam Azam Fakültesi, Şeriat ve Hukuk Bölümünü. Tahsilimizi bitirdikten sonra, memleketimize döndük.

— Hangi yıl?

— 1979 senesinde. Ve oradan bugüne kadar imamlık, hatiplik ve vaizlik vazifesi yapıyorum.

— Müslüman olarak cemaatinize, nasıl insanlar olmalarını vaaz ediyorsunuz?

— Benim bir mesajım var. Okunsun. Sabırla ilgili, mühimdir. Cenab-ı Hak bir ayet-i kelimesinde, diyor ki, *'Li külli bünyanin esas*

ve esasil İslâmül sabr.' Her bir binanın temelinin sağlam oturtulması için, görkemli, çok dayanıklı bir şekilde olması lâzımsa, onu yapanın tahammülle, sabra ihtiyacı vardır. Çünkü, *'Esas ül sabr el İslâm'*. Dini İslâmın temeli, sabır, metanet ve tahammüllülüktür. Bunu anlamak için, eğer tarihi biraz açacak olursak, Peygamber Efendimizin ne şekilde sabır ve tahammül gösterdiğini ve bilhassa Eyüb Aleyhüsselâm'ın olaylara ne kadar sabır ve cesaret gösterdiğini, aşikâr olarak görmek mümkündür. Bu dünyada bizi imtihana çektiğini, uyguladığını anlayarak, Cenab-ı Hakka hamdüsena etmek gerek.

— Ben sözünüzü keseceğim, Müslüman cemaate, şu anda Yugoslavya'da yaşanan şeyler için ne gibi öğütler verebilirsiniz?

— Sabır... Çünkü Cenab-ı Hak diyor ki, bahusus insanlara öyle büyük felâketler gelebilir ki, bugün Bosna-Hersek'te olan katliam, insanlık dışı. Burada da beklemek lâzım. Çünkü, cenk yapmak bugün insanının sadece iman kuvvetliliğiyle olmuyor. Mal kuvvetliliği, silah tedarik etmek ve İslâmın helâke düşmemesi için her türlü girişimi önceden hazırlamak lâzım. Çünkü, savaşa hazırlıksız giren bir insanın akıbeti ne olur. Yenilir. Herkes biliyor tabii...

Hafız Raşit, öğle namazı için ayrılırken odaya diğer öğretmenler geliyor...

Canlı, güzel kadınlar grubu. Konuşmaya başlıyoruz.

— Adım Zerrin, soyadım Abbas. Üsküplüyüm. Üsküp Felsefe Üniversitesinin Pedagoji ve Psikoloji Bölümünden mezun oldum. Ben bu görevle, ilk olarak öğretime giren, ilk Türk pedagoguyum. Benden sonra tabii, yetişenler oldu. Mesleğimi seviyorum. Öğrencilerimi, okulumu çok seviyorum. Tito döneminde genç kızdım ben. Eğitim ve öğrenim için umutlarla doluydum. Kendi açımdan, resmen Tito dönemini arıyorum.

— Niçin, öğrenebilir miyim?

— Çünkü, o dönemde çok rahat bir hayat sürdük. Ve rahat yaşadık. Yani, şimdi bazı şoven düşünceler var, Tito'yu suçluyorlar; ama ben geçmişi hiç de öyle görmüyorum. Tabii her yönetimin bir hatası olur. Belki Mareşal Tito'nun bazı hataları oldu, ama ben onun zamanında, 8 yıl burada Türkçe okudum. Ondan sonra liseyi Makedonca, üniversiteyi Makedonca okudum ve inanın o dönemde, benim okuduğum dönemde 1970 ile '78 arasında hiç ayrım yoktu. Hepimiz aynıydık. İnanın, bir ayrım yoktu. Öğretmenler gayet iyi davranıyorlardı, Türk olmama rağmen... Hem zaten ne demek ki Türk, Makedon...

— Ve iyi bir eğitim aldım, diyorsunuz. Eğitim parasızdı, öyle mi?

— Babam Makedonya'da Diyanet İşleri Başkanıydı. Annem ev hanımıydı. Mali durumumuz kötü değildi, ama herkes parasız eğitim yapabilirdi.

— Peki, babanız Diyanet İşlerindeki görevine o yıllarda devam ediyor muydu?

— Evet, çalışıyordu. Babam da 1980'de rahmetli oldu, Tito ile aynı yılda. Kalpten öldü; ama devamlı yaptı işini.

— Onun bu dini görevini engellemiyorlar mıydı?

— Yok...

Kapı açılıyor. İçeri bir öğretmen hanım daha giriyor. Elimizi sıkıyor. Arkadaşları yer gösteriyor.

— Siz de bir konuşma yapacaksınz, Hüsniye Abla buyurun... Nasılsınız?

Hüsniye öğretmenle selamlaşıp tanışıyoruz. Ben, yine Zerrin öğretmene dönüyorum. Hüsniye öğretmen dinlemeyi seçiyor gibi.

— Tito Yugoslavya'sında yasak değil miydi, diyanet ve din işleri?

— Yok, yasak değildi. Ne gibisi yasaktı, şimdi size söyleyeyim. Mesela, okulda din dersleri yasak edilmişti.

— Babanızın cemaatiyle ilişkileri sürüyordu.

— Evet. İşte, sosyalist partide olanlara camiye gitmek yasaktı; ama, partide kayıtlı olmayanlar her zaman camiye de gitti. Bayramını da tuttu, orucunu da tuttu. Yani Makedonya bölgemizde kimseler ne orucumuza, ne bayramımıza, ne de dinimize karıştı. Benim eğitim gördüğüm dönemlerde, Tito'nun döneminde *"Neden oruç tutuyorsun?"* ya da *"Neden camiye gidiyorsun?"* diye sorulmadı, bana. Tabii ben partide kayıtlı değildim. Ben Tito'nun döneminden memnunum. Yani o dönemdeki eğitimden.

— Bir kadın olarak da, daha mı özgürdünüz?

— Evet, özgürdük, şimdi de özgürüz. Biraz evvel arkadaşla da konuştuk, ya. Yaşama standardımız düştü.

— Bu bölünmenin, Türklere gelecekte neler getireceğini düşünüyorsunuz?

— Bizim korkumuz harptendir. Yani, Saraybosna'da olanlar bize de olmasın, şimdilik, tek korkumuz, o.

— Benim adım, İsmiye. Şaban soyadım. 1960 yılından beri öğretmenlik görevinde bulunuyorum. Çalıştığım dönemde yalnız ilkokul, 8 yıllık Türk okulu vardı. Ondan sonra Makedonca

eğitimime devam ettim. Makedonca öğretmen okulunu ve Yüksek Pedagoji Akademisini Makedonca dilinde bütünledim. O dönemde Türkçe öğretmen okulu yoktu; fakat birkaç yıl sonra hemen Türkçe sınıfları Makedonca öğretmen okulunun çerçevesinde Türkçe sınıfları açıldı. Ben, az önce dediğim gibi, 1960'larda eğitime başladım. Ve sonra da Yüksek Pedagoji Akademisinde Türkçe sınıflar açıldı, 1976'larda. Hâlâ o dönemden beri, o sınıflar çalışıyor.

— O dönemde sizi tedirgin eden şeyler var mıydı?

— Bakın, şimdi, biz o yıllarda doğduk, o dönemde yaşadık ve o dönemin bütün kanunlarına alıştık. Bazı şeyleri de emir olarak kabul ederdik. Başkası düşünürdü, biz yapardık. Bize hazır eğitim programları, bildiri gibi gelirdi ya da emir gelirdi. Ya da yönetmelik tarafından konuların böyle böyle yapılacağı söylenirdi ve biz de bunu normal kabul ederdik.

— Yani eğitim programları merkezden gelirdi...

— Tabii, eğitim pogramları belli bir grup tarafından hazırlanıyordu. Ki, burada genellikle de daima bir Türk üyesinin de olmasına dikkat edilirdi. Mesela Türkçe derslerinde kesinlikle Türk olması şarttı; fakat, matematik, fen, tarih, coğrafya derslerinde ve genel derslerde çeviri yapılırdı. Makedon ve Türk sınıflarında aynı plan ve program okunurdu. Yalnız Türkçe, Arnavutça, Makedonca derslerinde özel dil programları yapılırdı.

— Bu demokrasiye geçişi nasıl buluyorsunuz eğitim açısından?

— Daha alışamıyoruz. Ben alışamıyorum, yani yeni döneme; çünkü, bu bize çok yeni bir şey. Ben bu dönemi, tatile gittiğimde gördüm; Yunanistan'da, Türkiye'de biraz tanıdım. Ama biz öyle yaşayamadık. Şimdi de bir toz duman içinde dolaşıyoruz, ortada. Belli başlı anlatılacak, hemen hiçbir şey yok, daha bir büyük kanunsuzluk var. Bir şeyler değiştirilmeye uğraşılıyor, bir şeyler programdan atılıyor; Tito dönemine ait olan bütün Marksizm dönemi, sosyalizme ait onunla bağlı olan bütün tarihler, olaylar atılıyor, tarih derslerinden. Türkçe derslerinde Tito'yla ilgili okuma parçaları, şiirler, o döneme ait olan okuma parçaları kitaplardan çıkartılıyor. Bu işler bir, bir buçuk yıldır böyle. Henüz her şey yerine oturmadı.

— Böyle değerlendiriyorsunuz.

— Evet... Eskiler atılıyor, yenileri alınacak. Bu yeni bir şeyler ne olacak, daha bilinmiyor. Edebiyata belki fazla yer verilecek. Es-

kiden de edebiyat vardı, ama parçaların çoğu sosyalizme ait, partizanlık dönemine aitti.

— Türk edebiyatında örnekler nelerdi kitaplarda?

— Tabii, ben 1'den, 4'e kadarki sınıflar için konuşacağım; çünkü, ben o sınıflarda çalışıyordum. Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın şiirleri, yazıları, ondan sonra Nasrettinoğlu'ndan vardı... Nâzım Hikmet'in şiirleri var, Ziya Gökalp'ten var. Ve dünya yazarlarından alınıyordu çoğu.

— O dönemi, azınlıklara bir baskı dönemi olarak düşünüyor musunuz?

— Öyle düşünemiyorum: Aslında biz, hem bir öğretmendik, hem bir kadındık, çok hür yaşardık, Tito'nun döneminde. Yani ağlaşamayız o geçmiş için. Hatta belki daha serbesttik. Türk kadınlarını düşünün, geceleri bir kayınvalide gelinleriyle, rahatça düğüne gidebilir, gezmeye gidebilir, yolda onlara kimse ne bir söz söyler, ne de polisler bir kontrol yapardı. Şimdi o dönemimiz kalktı. Halbuki şimdi, milliyetçi partiler ortaya çıkınca biz kimden korunacağımızı, kimden korunmayacağımızı bilemiyoruz... İşte bu tehlike, yeni ortaya çıktı; çünkü, dedim ya toz duman içinde dolanıyoruz. Ben diyorum ki, Tito döneminden söz ederken, vay ne kötüydü diye, ağlaşamayız.

Çaylarımız geliyor. Bazıları oruçlu.

Öğretmenlerin çayları güzel demlenmiş.

— Lütfen kendinizi tanıtır mısınız?

— Muazzez... Ömeragiç... Üsküplüyüm. İlkokulumu Tefeyyüz'de bütünledim. Sonra öğretmen okuluna yazıldım. 1961-1962 yıllarmdaydı. Türkçe eğitimim başlamıştı. Tefeyyüz İlkokuluna öğretmenlik görevine seçildim. Burada o zamandan beri yüksek sınıflara ders verdim; kadro noksanlığı yüzünden, yani ortadaki öğrencilere biyoloji dersi veriyordum. Bu, 11 yıl sürdü. İşte arkadaşlarımız da burada, benim o zaman öğrencilerimdi. 11 yıldan sonra, küçüklere döndüm. Yani ilkokul 1'den, 4'e kadar sınıflar bölümüne geçtim. Arada Yüksek Pedagoji Okuluna gittim. Orayı bitirdim. Biraz önce, bir sınıfta çocukların geometri çalışmalarına baktım. Harika bir geometri çalışmasıydı.

— İyi. O iyi. Yönetmenimize söyleseniz, çünkü bazan noksanlık var, diyor, tenkit ediyor. Kolay beğenmez müdürümüz. İyi ki, güzel tepki göstermişsiniz yani, yoksa vay bize. Bir kadın, bir öğretmen olarak Tito döneminde yetiştim. Bu sistemde çok kazandık, diyebilirim. Ben, öğrenciliğimde, ayrımı hissetmedim. Ne bileyim

okurken her çeşit arkadaşlarla karşılaştık. Herkes kendi anadilinde öğrenim görüyordu. Sonra böyle olmuş diye, işte gazetelerden, televizyondan, kitaplardan okuyoruz. Bir kere şimdi olan bu değişme nedir, nasıldır, bizi de şaşırttı. Ama, bu yeni dönemde dedikleri demokrasiyi pek göremiyorum. Tito Yugoslavya'sında, çok daha demokratik bir hayatta yaşıyorduk, bu benim fikrim. Bizler için her kapı, her tarafta açıktı. Yani, arkadaşımın dediği gibi, sahiden serbesttik. Saat 12'de bile, çıksak sokağa, geceyarısında da çıksak sokağa, bir kadın olarak, sokakta rahatça yürüyorduk. Şimdi, terör, herhangi bir şeye rastlanabilir.

— Şimdi sizin adınızı, soyadınızı öğrenebilir miyim?

— Adım Cemile Ali, Üsküp doğumluyum. İlkokulumu, bu okulda bütünledim. 1980 yılında, burada çalışmaya da başladım. Burada çalışan öğretmenlerin çoğu, bir zamanlar benim öğretmenlerimdi. Müdür Bey, benim sınıf öğretmenimdi. 5'ten, 8'e kadar okudum. Sonra, Yüksek Pedagoji Akademisini de bitirdim. Her şeyi devlet karşılıyordu. Burada öğretmen olarak çalışmaktayım. Öğrenciyken, değişik ulusların çocuklarıyla bir aradaydık. Ben 'Tito zamanı', -öyle diyoruz, o döneme- o dönemden memnundum. Şimdi ise bu dönemde, ayrım var. Bizim, işte arkadaşım da bilir; Makedon arkadaşlarımız da vardı, onlarla çok iyi geçiniyorduk. Öyle bir küçümseme gibi şeyler, onların tarafında bize karşı yoktu. Hatta çok da saygıları vardı, diyebilirim.

— Siz de buyrun. Tefeyyüz Okulunun, bu güzel okulun öğretmenleriyle de tanışmak, ayrıca güzel. Lütfen kendinizi tanıtır mısınız?

— Ben de, Hanım Kaya Şermin. O dönemden, Tito döneminden çok memnunum. İşte, bütün öğretmen arkadaşlarımın dediği gibi, ben de hür ve serbest yaşadım. Makedonlarla kardeşçe büyüdük. Hâlâ bazıları vardır. Çok yakın aile dostlarıyız, gidip geliyoruz. Ekonomik durumumuz daha iyiydi.

Öğretmenler arasında, karşılıklı konuşmalar...

— Yaklaşsanıza lütfen. Size de soruyorum...

— Şimdi artık parası olan okuyabilecek. Eğitim görecek, parası olmayan... Evet, ailenin parası varsa çocuk okur, artık... Yoksa yok...

— Adım Selvet Emin. Biz de o yıllarda, ilk nesil olarak tabii, Türk lisesine yazıldığımızdan çok mesuttuk. Aynı zamanda şu anda bir arada bulunduğumuz, bizim Müdür Bey, bizim Profesör, Türkçe dersinde profesörümdü. Lisede bize ders vermiştir. Ben,

yani öğrenciyken, sosyalizm döneminde edebiyat seksiyonları kuruluyordu. Ben isteyerek, okulda edebiyat grubuna gidiyordum. Tito hakkında şiirler yazmıştım. Yani Tito adını andığımız zaman, tabii kuralıyla, her zaman ileri olan, aydınlık olan şeyler gelirdi aklıma. Fakat, maalesef gördüğünüz gibi, işittiğiniz gibi şu anda durumlar karmakarışık... Kapitalizme sosyalizmden geçiş, zor bir dönemdir. Benim düşünceme göre de çok tehlikeli geçiştir, bu. Bu, kardeşlik birliğini öğrencilerimize aşılayamamışız demek biz öğretmenler olarak. Aksine büyük milliyetçilik çıktı karşımıza. Bu kanunsuzluk dönemini atlatacağız; çünkü, şimdiye kadar öyle büyük kavgalar olmadı bu milletler arasında. Belki ara sıra gençler kavga yapıyor, kahvelerde birbirlerine saldırıyorlar, ama o da örnek olarak çok az. O ümitle yaşıyorum ben, inşallah, düşmanlık olmayacak.

Öğretmenlerini gülümseyerek dinleyen müdür Beye soruyorum birden.

— Peki, siz ne dersiniz, Hasan Bey, hem pek çok öğrenci yetiştirmiş biri, hem de bu okulun müdürü olarak?

— Şimdi bu halkı uyandırmak, uyarmak lazım. Kim uyandıracak, kim uyaracak? diye konuşuyor Hasan Bey. Sorularını çok uzakta bir yere soruyor gibi yüzünün anlamı.

— Parti var, diyorsunuz. Makedonya Türk Demokrasi Partisi.

— Parti var, evet. Parti yapmalı, birlik yapmalı, radyo yapmalı, televizyon yapmalı. Ama yazık olur, düşmanlıkları körükleyip hepimiz göç edersek. Belki şahsen, Türkiye'ye gitmekle, Türkiye'de bir şey kazanabiliriz. Ama o artık, en son şey olsun. Bütün geleceklerini komünizme bağlamış bazı kişiler, şimdi birdenbire çok büyük Türk oldular, şimdi sıkıca Türklüğe sarıldılar. Göç başlamadan önce sayımız daha çoktu. Sonra ardından hepsi dağıldı. O yıllar ne güzel şeyler yaşadık, biz kardeşlik birliğinde olduğumuz için, eğitimde başarı gösterdiğimiz için bize madalyon, teşekkür falan gönderdi. Tito'nun takdirnamesi odamdadır.

— O takdirnameleri gösterir misiniz?

— Peki... Gösteririm. Şimdi okulumuzun kısa tarihini söyleyeyim. 1949'da ya da 1948'de biz bu okula girdik; çünkü yapılması çok uzun sürdü. İlk yapılan okulu anlatıyorum. Çok güzel bir okuldu. Şimdiki, şu bugün beğendiğiniz okuldan daha güzeldi. Deprem olduğunda, yıkılmadı pek okul, birkaç duvar patladı, o zaman devlet karar aldı, 'okulların hepsi yıkılacak, yeniden yapılacak,' diye. Sonra 15 yıl bir barakada çalıştık. O barakadan sonra bu

binaya geçtik. Eskiden televizyon da buradaydı. Bizim bahçe içinde, televizyon binası buradaydı. Bakın size, 23 Nisan'da Ankara'ya gelecek grubu göstereceğim.

— Folklor grubunuz da var?

— Okulumuz geçen yıl Makedonya'da üst üste satrançta üçüncü oldu. Pinpon takımımız finallere girdi.

— Öğrenciler kendi seçimleriyle mi dallara ayrılıyor?

— Evet, kızlarımız basketbolda, Üsküp'te birinci oldu ve finallere kaldı. Futbolda hem Makedonya birincisi, hem Yugoslavya birincisi olduk.

— Açıkça görülüyor, çocuklarınız iyi bir eğitim içindeler. Şimdi de eğitime aynı önem veriliyor mu?

— Şu anda eski metot sürmekte. Birleşik Yugoslavya'da eğitime çok para akıtmışlardır. Çok önem vermişlerdir. Köylere gitseniz orada da güzel okullar var, Slovenya'da da, Hırvatistan'da da falan... Spora da para çok akıtılmıştır. Bu kadar çok eğitimle, sonuçta bu kadar nasıl hayvanlaştık, bu kadar nasıl kafasız olduk, bilmiyorum. Ama ben yine de bu eğitim sonunda Yugoslavya'yı kurtaracaktır, diyorum.

Bir Çocuk, Partizanları Nasıl Anımsar: "Onları Sevinçle Karşıladık"

Yüzleri mühim, dalgın ve yorgun
Tıraşları uzamış biraz
Elleri büyük ve esmer.
Elâ gözlüler, kara gözlüler, mavi gözlüler.

Nâzım Hikmet

Müdür Hasan Fadıl Beyin anıları beni derinden etkiliyor.

Kendisine onu daha yakından tanımak istediğimi belirtiyorum. Dostça bakıyor. "... Peki öyle olsun," diyor.

— Üsküp, 1934 doğumluyum. Babamın adı Fadıl, büyükbabamın adı Murat ve 1941'de savaş başladığında ben 7 yaşındaydım. Babam işçiydi, annem ev hanımıydı. Beden işçisiydi babam. 1941'de savaş başladığında, ben yedi yaşındaydım. İkinci Dünya Savaşını bütün acılarıyla yaşadım. Küçük olduğum halde açlığın ne olduğunu, o zaman öğrendim. İşte kıl payı ölümden kurtulduk...

— Buralarda sert çatışmalar oldu mu?

— Tabii, bir yanda Alman istilası vardı, öbür yanda Bulgar istilası... İşte bu istilayı hatırlıyorum. 1944'te Üsküp kurtuldu. Kasım ayında Üsküp kurtuldu. Biliyor musunuz, Kasım 1944'te. Partizanlar kurtardı.

— Partizanlar hangi ulustandılar?

— Herkes vardı. Herkes anti-faşist hareket için partizanlara katılmıştı. Kadınlarımız bile... Evet. O zaman yiyeceğe dair her şey

karaborsaya düşmüştü. Kuponla ekmek yiyorduk. Yalnız ben değil, o dört yıl içinde hepimiz açlığın ne olduğunu öğrendik. Kilimlere uzanıp açlıktan kıvrandığımız günler oldu. Böyle Ramazanda oruç açlığı gibi değil, o. Öyle bir açlık ki, günler sürmüş, aylar sürmüş. Ekmeği patatesle yerdik, bayram ederdik, ya da patatesi ekmekle yerdik. Bayram... Yani o dönemlerde patates olmasaydı, belki de yaşayamazdık. 1941'de savaş patladı, uzun sürdü, o dört savaş yılı, bize çok uzun geldi. Evlerimizde radyo yoktu. Radyoları olanları da kapatılmıştı. Dünyada olup bitenleri pek zor öğreniyorduk.

— Kimler kapatmıştı, radyoları?

— Bulgar Krallık İdaresi kapatmıştı. Radyoyu dinlemek yasaktı. Fırsat bulup da dinleyen varsa, kulaktan kulağa bazı şeyler sızıyordu. Yani Tito'nun adını öyle öğrendik, çocukken... Kim olduğunu bilmiyorduk, yoksul bir Hırvat köylüsünün oğluymuş, diyorlardı. Ama bizi kurtaracak bir adam olduğuna göre, işte ta o zamandan adamı sevmiştik.

— Partizanlarla ilgili bir anınız var mı? Bir resim görmüş gibi. Çok küçüktünüz, yedi yaşındaydım, dediniz.

— Üsküp'ün kurtuluşunda, 1944'te ilk defa partizanları gördüm. Hiç unutmadım. O sabah Üsküp'te yağmurla kar karışık yağıyordu. Çok soğuk bir sabahtı. Gün doğarken, tüfek patlamaları duyduk. Babalarımız işe gidemedi. Patlamalar yaklaşıyor, artıyordu sesler... Kapılara sıkıca rezeler vuruldu. Ne oluyordu, bilmiyorduk. Saatler geçti. Bodu Dağından, buradan partizanlar aşağı indi, o gün sabahtan ikindiye kadar ağır bir savaş oldu. Almanlar sıkıştırıldı, ancak o zaman kaçabildiler. Partizanlar akşam, gün dönerken Üsküp'e girdi. Biz çocuklar sevinerek, evlerden fırladık, mahalleye çıktık, Bulgar kralının kötülediği, haydut, gözü dönmüş katiller dediği partizanları gördük. İşte karşımızdaydılar. Saçlarımızı okşadılar, onlarla konuştuk, bir çorba içmeye çağırdık. Oysa ki bizim de yiyeceğimiz yoktu, onlar bizle kalmadılar, evlere girip de kalamadılar, "*Bizi başka çocuklar bekliyor*," dediler. "*Onları da görelim ki rahat uyusunlar evlerinde, sonra gelecek bayramlarda görüşürüz*," dediler. Yani, Üsküp'ün bu tarafına doğru yürüyüp gittiler. O soğukta, yağışta, üstleri başları hiç kavi değildi, yırtık pırtık ceketler, birinin ayağında çarıklar vardı, ötekinde Alman çizmeleri. Herhalde ölen bir Alman'ın çizmelerini almış olmalı. Tüfekleri çamaşır ipiyle omuzdan bağlanmış. Galiba kasketliydiler, hatırladığım kadarıyla zorlukla gülebildiler bize, hiç unutamam, saçlarımızı da

okşadılar. Çok yorgundular. Gözlerine uyumamaktan kan oturmuştu. Üsküp'ün kurtulduğu o gün evlerimizde büyük şenlik oldu. Dört savaş yılından sonra, biz çocuklar ilk defa ölümü düşünmeden yatacaktık. Çünkü, 1944'te geceleri sık sık bombardımanlar olurdu, o korku da ayrıca içimize sinmişti. Bir buçuk ay sonra okulumuz hemen açıldı ve ikinci bayramı yaptık, bütün Üsküp; Türk çocuklarını bağrına bastı, işte o acı günlerden sonra okul bizim ikinci evimiz oldu. Türkçe okumaya başlamamızın da ayrı bir sevinci vardı. Savaş yüzünden okula gidememiş çocuklar vardı aramızda. Öyle bir sınıfta okuduk ki, değişik yaşlarda çocuklardık. Kitapsız, kalemsiz, deftersiz okumaya başladık.

— Öğretmenleriniz, kimlerdi?

— Onlar öğretmen değildi. Lise mezunu olan ya da savaş başlayınca lisenin, bilmem hangi sınıfından ayrılan, savaşa katılan partizan Türk gençleriydi. Onlarla okumayı öğrenmeye başladık. Onların bizim ilerlememizde büyük payı vardır. Unutulmaz... Unutulmaz. Başka türlü insanlardı. Bambaşkaydılar...

Josef Boris Tito, şimdi yakın bir anıdır.

Tarihteki doğru yerini hızla almakta olan bir anı...

Bunu artık iyice anlıyorum...

— Onları hâlâ hatırlıyorsunuz?

— Hatırlıyorum elbette, fotoğrafları var bizde. Gece gündüz çalıştılar. Yorulmaksızın çabaladılar. Gündüz öğrencilerle çalıştılar. Geceleri okuma yazma bilmeyen büyüklerimiz için çalıştılar. Biz okuldan eve dönünce öğretmenlik yapıyorduk, evdekilere... O zamanlar tahtada tebeşirle yazıyorduk, böyle küçük yazı tahtalarımız vardı. Bir de küçük süngerlerimiz, yazı tahtasına bağlanmış. Alfabeyi taş kalemle yazarak sökmüştük. 1945'ten, ya da 1946'dan sonra ilk alfabemiz, okuma kitaplarımız çıktı. Yavaş yavaş toparlanabildik. Hevesle çalışıyorduk. Çünkü, biz çocuklar için savaştan sonra okula gitmek büyük bir bayramdı. Bir günlük, iki günlük bir bayram değil. Ne yazık ki, o zamanlar Üsküplü Türklerin çoğu büyük bir istekle kalkınmaya başlamış olan ülkemizden 1952'de göç etmeye başladı.

— Göç, niye başladı, dersiniz?

— Şimdi ben, göçün niye başladığını pek hatırlamıyorum, küçüktüm. Ama, o zamanlar, devletin değil de devlet adamlarından bazılarının yürüttüğü kişisel politika zannediyorum; rahatsız etmiştir. O sıralar, burdaki muhtara baskı yapılmıştı. Bir de o zamanlar, savaştan yeni çıkıldığından, hâlâ kuponla ekmek yi-

yorduk, açlık vardı. Geçişten ötürü, sıkı bir yönetim vardı. Türkiye'ye göç edildi. Türkler burdan çok göç etti. Biz de az bir sayıda kaldık.

— Hiçbir şey düşünülmedi mi, göçmeden önce, biraz daha bekleyelim, yeni sistemi anlayalım, diye.

— Yok hiç düşünülmedi. Zannediyorum, Türkiye'nin de burayla böyle bir anlaşma imzalaması da hatalıydı, belki, imzalanmamalıydı. Eğer, o göç olmasaydı, bugün biz Makedonya'da çok daha iyi durumda olacaktık. Yetişmiş, gelişmiş bir halk olacaktık. Bugün bizim binlerce fakülte mezunu yönetici kadromuz olacaktı. O savaştan sonraki yıllarda Türk gençleri hevesle okula gidiyordu, öyle çok çalışıyordu, başarıyordu ki...

— Göçten sonra, yönetimde yer alanlar oldu mu, Türklerden?

— Alabildiler... Kadrolarda göründüler; çünkü komünist sistemde buna çok dikkat ediyorlardı; her halktan, insanların yönetimde işbaşına gelmesine. Fakat, herhalde hatalar da yapıldı. Bazan devletin beğendiği adamlar sadece bir mevkie geçtiler. Bizim hatalarımız da oldu. Biz sistemden yararlanmayı bilemedik, uyanık davranmadık. Parasız bir eğitim vardı, önemsemedik. O zamanlar okumak kolaydı. Şimdi yeni dönemde giriş sınavları var, talebe sayısında sınır var. Yazılamayanların ödemeli yazılması da, imkânsız; mesela 1500-2000 mark kadar isteniyor, girişte. Şimdi yazılmak zor. Yazılmadıklarında da kadrosuz kalıcaz. Parasız eğitim zamanlarında, demek ki kendimizi, çocuklarımızı yönlendiremedik. Bunda öğretmenin de anne babaların da suçu var. Mesela, bizim Birliğin de, radyonun da kadroya ihtiyacı var, televizyonun da, liselerin de. Çünkü, bundan da sonra, ben kadro derken kaliteli bir kadro düşünüyorum. Makedonlarla boy ölçüşebilecek bir kadro olmalı bu.

Müdür, Hasan Fadıl Beyden ayrılıyoruz.

Akşama Üsküp Tiyatrosunun parlak döneminden ünlü bir aktörle görüşeceğim. Lütfü Seyfullah'la.

Üsküp'te Tiyatronun ve Sanatın Parlak Günleri

Yalnızca taklit eden
Taklit ettiği şey konusunda
Söyleyeceği olmayan
Zavallı bir şempanzeye benzer

Bertolt Brecht

Üsküp Tiyatrosunda Makedon oyuncular, Brecht'ten uyarladıkları bir oyunun provasındalar.

Bizi Türk oyunculardan bir aktör karşılayıp kahve ikram ediyor.

Tiyatronun sahnesi olanaklara, çok açık. Sofitası yüksek. Döner sahnesi derin, deneme sahnesi var, tam bir profesyonel yapı, tiyatro için. Seyirci koltukları görüşü açık tutan düzende ve oradan ne repertuvarlar geçmiş ve ne sanatla dolu günler yaşanmış...

Bir göz atalım kimlerin piyesleri oynanmış. *Moliere, Orhan Kemal, O. Asena, A. Çehov, N. Hikmet, N. Kurşunlu, Goldoni, A. Nesin, Gogol, Shakespeare, Brecht* ve daha birçok ad.

Lütfü Seyfullah Beyle, içinde yıllarca oynadığı binayı tanıdıktan sonra, konuşmak daha açıklayıcı olacak.

Gece, Grand Otelde buluşuyoruz.

Tiyatroyu gezdiğimizi açıklıyorum.

Siz ilgiyle dinleyeceğim, lütfen... diyorum.

— Efendim, 1926 yılında Üsküp'te doğdum. İlkokulumu Üs-

küp'te, Sırpça okudum. Krallık döneminde biraz da Bulgarca okuduk. Bulgarlar dört yıl kaldılar, burada. Tabii, o zamanlarda Üsküp'te, Türklerin büyük faaliyeti vardı. Nüfus yoğunluğu vardı. Bir de ilerici düşünceler; o zamanın Müslüman partisi çok ilericiydi. 1941'de birçok Türk ailesi Almanlara karşı, faşizme karşı yapılan savaşa iştirak ettiler.

— O ailelerden bahsedebilir misiniz? Onları, yeniden birlikte anmak isteriz değil mi?

— Evet, evet... bu kişilerden Abdul Hüseyin, Hamdi Demir ölüme mahkûm olmuştur. Bulgarlara, Almanlara karşı savaşa çıktılar. Onları yakaladılar. Bir da ağabeyim Kemal Seyfullah. O da anti-faşist savaşa katıldı. Savaştan sonra, şimdi herkesin totaliter dediği sistem kuruldu. Ben şahsen, o zamanı arıyorum. Çünkü, o zaman gazetemiz de büyük çaptaydı, edebiyatımız da, kitaplarımız da çok basılıyordu. Tiyatromuzun önemli bir yeri vardı; değil Makedonya çapında, Yugoslavya çapında büyük bir tiyatroydu, tiyatromuz. Ben, ilk olarak 1945 yılında, amatör seksiyonlarıyla başladım. Sonra, Bahriyeli Astsubay Akademisine gittim. Oradan mezun oldum. Tabii, orada da o yıllarda askeriye tiyatroları vardı. Tito zamanıydı... 1958'de askeriyedeydim. O totaliter denen sistemde, Türkler değil astsubay, ama general de olabilirdi. İşte o dönemler maalesef değişti. Bir Türk subay şimdi yok. Bir tane vardı, Binbaşı Cemal Bayraktar. Sonra ben, subaylıktan istifa ediyorum, geliyorum Türk tiyatrosunu kuruyor Türkler. Bu da Makedonya'daki Şehir Tiyatrosu oluyor. Fakat, biz, bütün o eski kuşak oradayız.. Binamızın bulunduğu yerde ortaokul vardı, tiyatro okulu vardı; öğrenciler dersleri orada dinliyorlardı. Kadro yetişiyor, bu Güzel Sanatlar Derneğinden. Adı; Yeni Yol... Oradan yetişiyor. Tiyatromuz repertuvar tiyatrosuydu. Her oyun oynanırdı. Shakespeare'den başlayın, Gogol'a kadar, Gorki'ye, yani bizde 22 de Türk eseri oynamışız.

— Tiyatroya, halk nasıl bir ilgi gösteriyordu?

— Vaktiyle büyük seyircimiz vardı. 600 küsur koltuğumuz vardı. Tiyatroya bilet bulunmazdı, önceden alınmazsa eğer...

— Türkçe mi oynuyordunuz?

— Hep Türkçe oynuyorduk. Yani, bilet bulmak zordu. Bileti bazı çocuklar alır, kapı önünde satarlardı. Son 10 yıldan bu yana tiyatro biraz durakladı. Kendimi övmek istemiyorum. Ben tiyatronun başaktörlerinden biriyim. Yugoslavya çapında ödüllerim var. Festivallerde 3-4 ödülüm var ki, Çernobienski'den ödüllerim.

Makedonya'daki bütün tiyatroların en iyi temsilleri o festivale gider. Ben, Aziz Nesin'in *Toros Canavarı*'nda başrol ödülünü aldım. Molier'in *Hastalık Hastası*'nda başödülü aldım. 1984'te sanat dalında dağıtılan Meclis ödülünü aldım. Bu en yüksek kültür, sanat ödülüdür. 1945'ten sonra Türk halkında da, kültür genişlemesi olmuştu. Eskiden Türkler pek okula gitmezmiş. Çünkü babalar, bazan çocuklarını Sırp zamanında, okula vermezlermiş. Neden? Çünkü okulda benim Lütfü 'Seyfuloviç' takısını almam lâzım. Bazı babalar, onu kabul etmiyor. Ben, Lütfü Seyfullahım, 'Seyfuloviç' olamam. Ama 1945'ten sonra, Tito'dan sonra Türklerde büyük bir istek var okula karşı. Türkler sosyalizme de büyük bir eğilim gösterdi. 1950'de, Tıp Fakültesinde 8-10, teknikte 14, hukukta 14-15 talebe vardı. Yani o jenerasyonda tiyatroya karşı da çok büyük sevgi uyandı. Üsküp'te aşağı yukarı 4-5 tane Türk okulu açıldı. Türkler o okulları sevdiler. Tiyatronun da seyircisi arttı. İşçi olsun memur olsun, yani her kesimden insan tiyatroya geliyordu. Eski Yugoslavya'da, Krallık Yugoslavya'sında bir Türk kadını tiyatroya gitmezmiş. Hatırlıyorum. Bizim tiyatroya çarşafla bile gelirdi. Ondan sonra, seyircimiz daha da arttı. Ve Yugoslavya çapında, büyük bir isim yaptı, bu tiyatro. Tabii, şimdi de işimiz sürüyor; ama bu bizim demokrasi biraz zor durumda. Meslektaşlarıma soruyorum. "Maaşlarınızı aldınız mı?" Yok. Bütçe kısıtlanmıştır.

— Giderek tiyatro '69'larda hangi noktaya geldi?

— Bütçeyle desteklendik. Biletten çok az para alırdık. Çünkü tiyatro, bir eğiticilik hizmetiydi. Çocuk oyunları bedavaydı. Her cuma ve pazar günleri çocuklara oyun oynanırdı, özyönetim bu kararı almıştı; 'Çocuklara bedava olsun. Çocuklardan geleceğin seyircisi yetişir, bunu unutmamak gerek.' Bir de ben 1969'da Ankara Sanat Tiyatrosunda oynadım. Orhan Kemal'in *'Eskici ve Oğulları*'nda... Konuk oyuncu olarak. Şimdi olanlar karışıktır. O yıllar tabii, ben Özyönetim Başkanıydım; Meclise gidiyoruz, Üsküp Meclisine, Başkana gidiyorum. Makedon Tiyatrosu bir 6-7 milyon fazla borç istiyor. Orada kavgamızı ediyoruz, tartışıyoruz. O parayı elde ediyoruz, totaliter dedikleri o zamanda. Bugün ben inanamıyorum, Türk bir tiyatro müdürü, Başkana gelsin, tartışsın, bütçe için, bu yeni demokrasi sisteminde. O döneme ben, yanlışlıklarıyla da olsa yine çok bağlıyım. İnanıyorum ki, biz Türklerin o Tito yıllarında daha fazla hakları vardı şimdikinden. Bugün bir işçi-işçi sınıfı 30 mark, 40 mark, 50 mark alıyor – nereye... önce gidecek? Tiyatroya mı? Mümkün değil.

O Yılların Bir Kahramanı

Biliyorum ki ben,
Tatlı bir sevgiyi, küçük bir sevinci tattığım anlar dışında,
Hiçbir şeye sahip değilim.

Goethe, *Faust*

— Size, ağabeyim yaşasaydı, neler anlatabilirdi, düşünüyorum da... Kemal Lütfullah, bir devrimciydi ve sonuna kadar ömrünün, öyle kaldı. Daha delikanlılığa girerken, Müslüman Parti Teşkilâtına girdi. Sekreter oluyor, orada. Ondan sonra 1941'de arkadaşlarıyla Bulgarlara karşı birleşip anti-faşist harekete katılıyorlar, partizanlarla birleşip. 1939 krallığa karşı olan sosyalistlerin nümayişlerinde de görülüyor. Bir devrimci olarak, bütün toplantılara iştirak ediyor. Buradaki felsefe fakültesinde okuyor, o yıllarda. Entelektüellerle çalışmaya başlıyorlar, halk devrimi için. 1941'de tüm Yugoslavya'nın ilerici partizanları Türk. Yani, Türk aydınları partizanlara katılıyor. Katılanlar arasında, aşağı yukarı 9-10 Türk var. Onları yakalıyor, yönetimdekiler. Kimi mahpus düşüyor. Kimi Üsküp'e getiriliyor. Kardeşim Kemal de Üsküp'e devrediliyor. Bizim evde, sosyalist bildirileri çoğaltma makinesi var. Bir de afişler dolu. Ben daima ağabeyime takılıp giderdim toplantılara. Babam din hocası, hafız olduğu için biz de daima, sinemaya gidiyoruz, diye evden çıkardık. 1941'inde yine onun bir gizli toplantısı olacaktı. Üsküp'te bir tahta köprü vardı, o zaman. Köprüden geçerken tam, ben ağabeyimin arkasından yürüyorum. Bende bildiriler var, partinin mal-

zemeleri de. Motosikletli 3 polis, birden ağabeyimi yakalıyor, Bulgar polisi. Bulgar yönetimindeyiz çünkü. İçeri atıyorlar, çok eziyet görüp dayak yiyor(lar). *"Kimsin, nesin, bu illegal partinin adı nedir?"* Ele vermiyor. Konuşmuyor, Kemal Ağabeyim kimseyi ele vermiyor. Hatta dini inançları bile... *"Ben din adamıyım, ben inançlıyım,"* diyor, adamlara. Hapse atıyorlar onu da. Yemek götürüyoruz mapushaneye, tabakların arkasında Arapça yazıyor. Polis yazıların tercümesini istiyor, Bulgaristan'a bildiriyorlar, Kemal Ağabeyim yakalandıktan sonra, beni de evden alıyorlar. Çünkü, o küçük kardeşi yardımcısıdır, diye. 14-15 yaşındayım. Bulgarlar beni, Sofya'ya götürüyorlar. Sofya'dan, Çekoslovakya'ya yolluyorlar. Yaşımın küçüklüğünden kampa koymuyorlar. Alman toplama kampına koyuyorlar. Mahpustan Kemal dönüyor; benim haberim yok, kamptayım ben.

— Sizin gönderildiğiniz kamp neredeydi?

— Çekoslovakya'ya yakın, Alman toplama kampı.

— Numaranız, var mıydı kampta?

— Evet, 7777'dir. Kemal bırakılıp dönüyor ya Üsküp'e. Yeniden gözetimden kaçıyor. Bulgaristan Komünist Partisi Kemal'e yardım ediyor. Onu mapushaneden, onlar kaçırıyorlar. Yugoslavya'ya, Üsküp'e gelerek, partizanlara gidiyor. Başarılı oluyor. Komiserliğe yükseliyor. Bir çarpışmada yaralanıyor. Sonra 1943-1944'e kadar, Kemal Seyfullah ölü olarak biliniyor. Cephede Yunan hududunda savaşırken vuruldu. Yaralanıyor, arkadaşları haberi öyle veriyor. Halk onu konuşuyor, hep. Halk için bir kahraman oluyor. Savaş sürüyor. O yaralı olduğu halde geri gelmiyor. İkinci büyük hücumda bir kadın, Kemal'i buluyor. Uçağı yolluyorlar anti-faşist hareketteki Ruslar ve Yunanlılar alıp onu götürmek için. Kemal Ağabeyim gitmiyor. Uzun zaman sesi çıkmıyor. Sonra geliyor Üsküp'e kurtuluşla birlikte, giriyor partizan olarak...

Bir Türk olarak Tito'nun Meclisi kurulduğunda onun teklifi üzerine Türk bayrağı getirilmiştir. Zamanla bazı yanlışlıklar görüyor sosyalist yönetimde. Belki onun da yanlışı vardı, ama o ömür boyu daima sosyalist partisinin bir savaşçısı, bir felsefeci ve bir devrimci olarak yaşadı. Yıllar geçtikçe bürokratların villaları, arabaları oldu, onun kendi evi bile olmadı. Daima sorardık Kemal'e, senin niçin bir şeylerin yok diye. *"İnsanların eşitliği, ilerlemesi için biz Tito'yla omuz omuza savaştık,"* derdi, *"ev, bark edinmek için değil."* O gizli kalmış bir sanatçıydı sanki. Kendisini öylesine yetiştirmişti ki, edebiyatçılar, ressamlar, tiyatrocular, bale yapanlar, bale uzmanla-

rı onu görmeye gelir, bu konulardaki düşüncelerini öğrenmek isterlerdi. Yugoslavya'nın Zagreb'de yaşayan en büyük ressamı Petlevsky gelip sabaha kadar Kemal'le buluşup konuşurlardı. Sanat için ayrıca bir okula gitmedi, ama kendini müthiş yetiştirdi. Sanatlara çok büyük saygısı vardı. Diyelim ki kültür alanında bir kavram tartışılacak. Bu konuda günlerce hazırlanırdı. Onun için okumak ve bu merak hiçbir vakit bitmedi. Aklının takıldığı bir soruyu halletmeden onun peşini bırakmazdı.

Türk gençlerine ayrıca önem verirdi. "*Akıllı, uygar kuşaklar yetişmesi için onlarla ilgilenmeliyiz, onları çalıştırmalıyız,*" derdi. Devrimin ilk yıllarında sanatçılara çalışabilmeleri için atölyeler yaptırdı. Yalnız Türkler değil, bütün Makedon sanatçıları Kemal Ağabeyime sevgiyle bağlıydılar. Alâeddin Tahir de bilir, göç meselesini Mecliste ilk ortaya koyan ve Lazar Krushevsky'e, "*Sen bir ulusun bir numaralı katilisin, unutma*" diyendir. Lazar Sırpların büyüklük politika isteğini daima yürüten biriydi. Meclisteki Kemal Ağabeyimın başlattığı bu tartışma gazetelerde yazılmasın diye durduruldu. Bir tek *Politika* gazetesi bu düşünceyi ve tartışmayı yayımladı. Kemal Seyfullah Yugoslavya çapında bazı yöneticiler tarafından sevilmeseydi, Tito tarafından korunmasaydı, onu çoktan bir yana atıp sustururlardı. O, "*Devrim durmaz,*" derdi. "*Durdu mu çöker, kopar.*"

Tito gerçekten Kemal'i çok severdi. Kimseye hanımıyla çekilmiş fotoğraflarını vermezmiş o. Hanımıyla çekilmiş bir fotoğrafını '*Benim sevgili Türk'üme*' diye imzalayarak Kemal'e vermiş. Hâlâ evinde durur.O Marksist ideolojiyi sevdi, o ideolojiyle büyüdü. Genç yaşta, 50-55 yaşlarında öldü. Belki bu durumları görmemesi iyi oldu. Makedonya'nın geleceğini daha parlak hale getirmek düşüncesiyle, arkadaşlarıyla onun evinde çok toplantılar yapılmıştır. Büyük tartışmalar olurdu, azınlıklar meselesi açıldığında. Sabahlara kadar tartışırlardı. O, Arnavut, Türk, Makedon uluslarının eşit hakları olmasını isterdi. Hepsi öyle isterlerdi. Bu konuda kitapları vardır. Pek çok dile çevrilmiştir.

Bir defasında Ecevit'le sabahlara kadar pek çok konuyu konuşmuşlardır. Derdi ki, "*Sosyalizmi yönetime geçirdikten sonra işler daha zordur. Yeni yolların keşfedilmesi gerekir. Çünkü yeni problemler başlayacaktır: Bu çok yeni sistemin, çok eski bir dünyaya oturtulduğunu unutmamalıyız. Her şeye dikkat etmeliyiz. Önce de kendimize tenkit ederek bakmalıyız.*"

Kemal Seyfullah çok tartışmalar açan bir politikacıydı Meclis'te... Sonunda onu sefir olarak Zambia'ya sürdüler. Oraya yerleşin-

ce Zambia'yı ve halkını tanıdı. Ülkenin zenginliği nedir diye araştırdı. Bakır madenleri vardı ve bu Rusların elindeydi. Büyük bir politika güderek Rusları oradan çıkardı... Zambialılar Tito'ya rica ettiler, sizin Türk sefiriniz burada dört yıl daha kalabilir mi diye. Oradayken, Yugoslavya'dan uzmanlar, askeri uçak uzmanları getiriyor Zambia'ya. Bu defa da İngilizlerin oradaki baskısını kesiyor.

Kemal dönünce Tito Zagreb'de, bir toplantı yaparak, konuşmaya şöyle başlıyor: *"Benim Yugoslavya'daki bütün elçilerim, benim bu Türk elçim gibi çalışsaydı, ülkemize altın yağardı,"* diyor. Tito onu gerçekten candan yürekten sevdi ve korudu. Yoksa buraya, Makedonya'ya buradaki milliyetçilerin eline gönderip bıraksaydı, onu köşeye sindirmeye çalışırlardı. Siner miydi Kemal bilmem, ama belki de olsa olsa daha erken ölürdü.

Ben bir gün Belgrad'da onunla Rusların büyük Volga arabalarından birindeydim. *"Kardeş alayım seni de gidelim şöyle. Sen süreceksin."* *"Tabii ben süreceğim."* Gittik. Önce toplantıya girdi. Toplantı bitince, *"Uğrayalım basımevine,"* dedi. *"Para verecekler son yazdığım kitap için."* O zamanlar çok büyük para verilirdi, edebiyat ve düşünce eserlerine.

Paraları aldık basımevinden... *"Şimdi bir sergiye gideceğiz,"* dedi. O gün açık olan Yugoslavya'nın en büyük sergilerinden birini dolaştık. Kemal bir resim seçti. Ressama, *"Seninle anlaşalım. Bir kitabımın İngilizce, Almanca, İtalyanca çeviri parasını verdiler bana. Cebimde duruyor zarfla. Parayı saymadım. Sen o zarfı al, ben de bu resmi,"* dedi. Ressam resmi sardı getirdi...

Çok başka bir adamdı Kemal Seyfullah. Hayatı seven bir adamdı. Kadınları da çok severdi. Üsküp'e döndü ve bir süre sonra kanser oldu. En büyük üzüntüm, son isteğini gerçekleştiremedi ağabeyim. Bu da Türkiye'yi dolaşmaktı. Bunu yapamadı. Hatta Necati Zekeriya'ya da *"Gideceğiz. Seni kafile başkanı yapacağız,"* diyordu. *"Sen arabayla nereye götürürsen."* Hele Anadolu'yu görmeyi ne kadar çok istemişti...

— Daha önce Türkiye'yi hiç görmemiş miydi?

— Belediye Başkanı olarak gelmiş bir iki günlüğüne... Bilirsiniz protokol ziyaretleri. Sonra çok notları ve yazacakları vardı. Hastalığında yazamadı. Bana sık sık, *"Sıkılma, iyileşeceğim, yazacağım elbette kardeş,"* derdi, *"bunları yazmadan gidilmez öbür tarafa."*

Buraya gelen Türk yazarlarla, Melih Cevdet Anday, Necati Cumalı, Aziz Nesin, birçoğu ile sohbet ederlerdi, Türkiye için. Benim tiyatrocu olma kararıma nasıl baktı, derseniz önce korktu. *"Bu*

çocuk sanatı kolay bir şey mi sanıyor," diye karşı çıktı. İlk tiyatro müdürümüz Abdüş Hüseyin telefon açıyor Kemal'e. "*Dokunma Lütfi'ye, onu bırak,*" diye. Ben diyorum, "*Yahu ağabey, ben ordudan istifa ettim, subaylıktan ayrıldım, silindi kâğıtlarım.*" "*Yarın akşam hemen bana gelirsin, hemen,*" dedi. Gittim. "*Tiyatro çok tehlikeli bir şeydir kardeşim.*" "*Ne gibi,*" diyorum ben. "*Gerçek tiyatroya bakalım. Orada piyonlar, askerler, zabitler, atlar, krallar, kraliçeler var. Eğer bir asker gibi gireceksen oraya, hem de piyade, eh... Ama kral olmak istersen tiyatroda, çok okuman, çok çalışman gerek. Tiyatro okuluna gidip dersleri takip edeceksin. Bir iki Avrupa tiyatro kitabını alacaksın: Değil beş kere, on kere okuyacaksın. Yunan klasiklerini on kere okuyacaksın, hem de dönüp dönüp okuyacaksın. Gerçek bir aktör olarak ancak öyle yetişirsin...*"

Bir süre susuyoruz.

Kimseye üstünlük taslamayan bu büyük insanın hayat öyküsü etkileyici güzel...

Saatler sabaha dönüyor.

Konuklarımı uğurlamaya otelin alt katma iniyorum.

Birleşmiş Milletlerin Barış Gücü askerleri sivillerini giymişler. Yeni müşterilerine, yeni sisteme, yeni bir bakımla girmeye çalışan Grand Hotelin geniş girişinde kalın kablo yığınları, boya kovaları var. Bu saatler otelin lobisinde çok hareketli. Çok yıldızlı otellerin müşterilerini bekleyen ağır makyajlı kadınları, yüksek sivri topuklu iskarpinleriyle sıçrayarak içeriye süzülüyorlar. Çıkıştaysa karaborsacılar özellikle Alman Markı bozduracakları dikkatle gözlüyor.

Burada en çok konuşulan para birimi Mark.

Vardar Nehri'nin üstüne sis inmiş.

Kemal Seyfullah ve arkadaşlarının inançla, bilgiyle kurmaya çalıştıkları o dünyayla arama sanki binlerce yıllık yıldız zamanı girmiş gibi.

Çevremdeki görüntüler, davranışlar daha da eskimiş bir dünyayı çiziyor şimdi önümde.

O geçmiş zamanların kahramanlarıysa ilerde gelecek olan başka bir yüzyıl parçasına çekilmiş gibiler...

Parçalanmış bir dünyanın ortasında duruyoruz.

Odama dönünce TV'den, refah ülkelerine ait yüksek teknolojinin olanaklarıyla her yere ulaşan Batı kanallarından birini bulup, haber yakalamaya çalışacağım.

Saraybosna haberleri CNN'den. Ardından borsa, Hollywood'da yaklaşan Oscar'lar. Yoruma göre, '*Affedilmeyen*'in şansı çok.

Sonra bahar modası. Ölüm, para, aşk, sanat, moda, politika eşit hızlı görüntülerle üst üste geçerek insanlara tüm olguları aynıymış gibi algılatıyor. Böylece kalabalıklar hızla köreliyorlar. Propagandanın gücü 1990'larda doludizgin. Yemek yerken TV'de savaşları, aç insanları aynı eğrisel kayış yığılmalarıyla görmek insanlar açısından pek sarsıcı olmuyor artık.

Biraz sıkılırsanız, zapping yapılır, olur biter...

İşte, Konsoloslar Kenti Manastır

... Türkler bu yoldan ordularının yürüyüşünü kolaylaştırmak için çok uğraştılar; Belgrad ve Filibe arasındaki hendekler ve bataklıklar üzerinde gayet geniş, sağlam köprüler yaptılar.

Lady Montagu *Türkiye Mektupları*, 1717

Manastır ve Pirlepe'ye gitmek için Üsküp'ten erken yola çıkıyoruz.

Nihat arabasıyla hem yol gösterici olacak, kimi zaman da Makedoncadan çeviri yapacak bize.

Yol boyunca da onunla daha iyi tanışacağız.

Bu iki üç günlük yöre gezmesinde Nihat, Nâzım Hikmet'i çok sevdiğini söylüyor. Şiirlerini ezbere biliyor. Saygıyla, dikkatle okuyor, güzel de okuyor. Arada şair için sorular yöneltiyor bana.

"*Bu dizesi böyle midir Füruzan Hanım?*"

Onu kırmamaya özen göstererek '*Anjina Pektoris*' şiiri için bir iki bilgi veriyorum.

"*Müthiş bir şair,*" diyor, "*hayranım ona.*"

Sözler kaçınılmaz konuya milliyetçiliğe geliyor, Makedonya, Türkler, Arnavutlar, Sırplar, Hırvatlar, Nihat Hitler'in son derece akıllı bir adam olduğunu söylüyor.

— Halkı için doğru yapmıştır.

— Niçin?

— Çünkü onları toplayıp kalkındırmak istemiştir.

Başta şaka diye alıyoruz Hitler yorumunu Nihat'ın.

İki üç günlük beraberliğin sonucunda, ne yazık ki bunun adamakıllı ciddi bir değerlendirme olduğunu açıkça görüyoruz.

Bu savaşa yol açan ırkçı etkilerin tepkileri karşı tarafta da aynı ölçüde mantıksız yabanıl ve sert.

Pirlepe'de kar var.

Hava temiz, kristal gibi duru, parlak.

Pirlepe'nin 1858'de yapılmış Saat Kulesinin üstüne eklenmiş haça bakıyorum. Hangi sakat bir zihnin buluşu bu, bir Osmanlı Saat Kulesinin tepesine haç eklemek. Üstelik Makedon mimarlardan biri, Mecliste böylesi birkaç tonluk haçın yüzyılların içinden ayakta kalarak geçen bu saat kulelerini hırpalayacağını söylüyor. Makedonya Meclisinde konu şiddetle tartışılıyor, haçların çıkartılması için karar alınıyor, fakat bu yönde bir işlem henüz yapılmamış.

Nihat,

— *Gördünüz mü?* diyor, *şimdi artık aşırı milletçilik zamanıdır. Hitler hem ırkını, hem milletini arıttı, çok da iyi etti.*

Pirlepe'nin yerleşim noktaları geniş. Ferahlık veriyor kişiye dolaşırken. Bir camii resim galerisi yapmışlar, geziyoruz. Galerinin bekçisi bize nezaketle Makedonca bilgiler veriyor.

— *İki yüzyıl önce Osmanlılardan iki kardeş yaptırmış bunu. Burada camilere tarihî olduğu için önem veririz, çünkü sanat eseridir bunlar efendim.*

Camiden çıkıp kentin alanına doğru yürüyoruz.

Pirlepeliler sanırım bir yortu kutlamasmdalar. Çocuklar yöresel kıyafetlerle büyüklerinin elinden tutmuş belli bir yöne doğru gidiyorlar. Bir ikisiyle fotoğraf çektiriyorum. Bir başka gruba yaklaştığımda, onları gezdiren yakınları, *'neredensiniz,'* diye soruyor. Türkiye'den yanıtı alınca, baştan çok şaşırıyor, sonra küçükleri toparlayıp hızlanıyor. Böylece birlikte yeni bir fotoğrafın çekilmesini engelliyor.

Türklerden altı yüzyıllık nefret fikrini eksiltmeden taşıyan biri bu demek ki... İlk kez böyle bir tepkiyle karşılaşıyorum. Eh, insanoğludur deyip devam ediyoruz yola.

Yol yükselerek bağlanıyor Manastır'a doğru...

Yatağı dar, ama derin bir su Çina, Manastır kentinin girişini ikiye ayırıyor. Bu derin açıklığı iki yakasından demir köprücükler birleştiriyor. Yüzyılın başında yapılmış iki üç katlı Avrupa kesimi evlerin sıvaları eskilikten, bakımsızlıktan kabuk kabuk sıyrılmış. Panjurların yarı aralık bırakılmış kanatları sanki kış soğuğunu artıran bir sesle art arda çarpıyor birbirine.

Yoksullaşan bir kent burası, hemen görülüyor. Ama öylesine etkili bir güzellikte ki, unutulmuş, değerli bir mücevher kutusu gibi tozlanmış, ama pırıltısı örtülmüş yalnızca. Manastır'ı bende artık unutulmaz yapacak olan da bu, biliyorum.

Sırp ve Hırvat dilinde atı *Bittola*.

Osmanlılar yüzlerce yıl önce *Manastır* demişler ona.

Yugoslavya'nın en güneyindeki kent.

Osmanlı döneminde en parlak günlerini yaşıyor. Kozmopolit bir merkez Dünya olaylarına açık böylece gözalıcı bir yer olma özelliğine kavuşuyor.

Konsoloslar kent Manastır'da bugün hava eksi 25'lerde...

Ticaret, politika ve askerliğin yükseldiği yeni bir yüzyıl, yeni fikirlerle, tartışmalarla karşılanıyor. 1885'ler Osmanlı tebaa'sı *Milton Manakis kardeşler Balkanlar'da ilk kez sinemayı deniyor.* Bu benim için yepyeni bir bilgi Manakisler kim bilir bu çok renkli halklardan neleri kayda geçirdiler...

1881'de Selanik'te doğan bir gençse, 1895'te 14 yaşında Manastır Askeri İdadisine yazılıyordu. 1898'e değin arkadaşlarıyla *Voltaire, Rousseau, Tevfik Fikret, Namık Kemal* vb. okuyor ve tartışıyordu bu delikanlı. Zayıflamakta olan İmparatorluğun özgürlükçü genç subaylarından biriydi ve Türkiye'nin geleceğinde çok önemli bir rol alacak, çağdaş bir önder olacaktı.

Onun okuduğu İdadi'nin önünde duruyorum.

Apak, çok güzel bir yapı burası. Binanın ön yüzüne çakılı pirinç levhaya hem Türkçe, hem Makedonca kazılan açıklamada,

"*Çağdaş Türkiye'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk buradan mezun olmuştur*" yazıyor.

Manastır'dan Osmanlının çekilişine değin süren bu kozmopolit ve zengin hayata imparatorluğun katkıları önemliydi.

Kent uzun süren bir gerilemeden sonra, Tito dönemi Yugoslavya'sında tekrar eski günlerine benzemese de, epey önem kazanmış...

"*Kentin iyi sayılan bir lokantası hangisidir,*" diye soruyoruz.

Anlattıkları yeri bulduğumuzda, aileleriyle pazar yemeği yiyenlerin arasına katılıyoruz. Her şey yalın, gösterişten uzak, gürültüsüz. Yemekler güzel, yoğurt da öyle... Temiz bir kasaba aşevi gibi burası. Demin burayı sorduklarımız Yörük Türkleriymiş. "*Dağların Türkleri,*" diyor lokantacı.

1980'lerde yapılan sayıma göre Manastır'ın nüfusu 1.5 milyon kadarmış. Bu nüfusun kaçta kaçı Türk, o pek açık değil. Kime sorsam,

— Olduğumuzdan daha az gösteriyorlar bizi, diyor.

— Öyle, ama diyorum, biz de yol boyunca hep Türkçe konuştuk. Türklerin olduğu bölgelere gittiğimiz için mi?

Fakat Kosova'ya gidemiyorum. Sırplar çevreyi kuşatmış durumda.

— Üsküp'e yarım saatlik uzaklıktaki Kosova'ya, hele Türk pasaportlu birinin girmesi çok zor, hatta olanaksız, diyorlar bana.

Slobodan Miloseviç, 28 Haziran 1989'da Türklerin Kosova Savaşını kazanmasından 600 yıl sonra, büyük bir törenle savaşı kaybeden kralları Lazar'ın kemiklerini Belgrad'dan Kosova'ya getirtip Ravaniça Manastırına gömdürürken şöyle bir nutuk atıyor: *"Sırplar yeni bir döneme adım attılar. Yeni mücadeleleri yılmadan göze almalılar."*

Bu adam kendini hem komünist, hem de Bolşevik olarak tanımlıyor. Marx'ın kulakları çınlasın!

1968'deki Belgrad Üniversitesi olaylarının tanığı dostumun bana aktardığı gibi, Tito'nun Miloseviç'i işaret ederek, *'bu genci politikadan uzak tutun'* önerisi, dikkate alınamamış olmalı.

Bir Cinayet, Bir Öykü, Geçiş Dönemlerinin Gerilim Filmi Benzeri Hayatları...

Yaşamı, sahip olunacak bir mal gibi gören insanın ölümden korkmasını, akıldışı bir davranış olarak karşılamamak gerek. Bu duyulan korku ölümden değil, sahip olduğumuz şeyleri, bedeni, malı, mülkü, ben'liği yitirmekten dolayıdır...

Erich Fromm

Manastır'dan Kosova'ya telefon açıyorum. Kendisiyle sık sık telefonla konuştuğum, ancak oraya gidebilirsem tanışacağım değerli yazar,

"*Fotomuhabiri arkadaşınız gelmese daha iyi olabilir, siz de bence bir yolcu otobüsüne binin, taksiyle gelmeyin,*" diyor.

"*Kosova'ya sokmazlarsa?..*"

"*Büyük ihtimaldir, bir deneyeceksiniz.*"

"*Peki sizi yine arayacağım.*"

Yemek yerken bu konuşma geçiyor aklımdan.

Kalkarken "*İstanbul'danmışsınız, öyle mi? Hoş geldiniz,*" diye gözleri ışıl ışıl, tıknaz yapılı, hareketleri çabuk bir adam beliriyor oturduğumuz masanın yanında.

— Otursanıza.

— Teşekkür ederim. Ben de şimdi İstanbulluyum. Eskiden Manastırlıydım, gençken. Şimdi yaşlandık.

Hiç de yaşlı durmuyor. Enerji dolu bakışlarıyla bir anda çevredeki herkesi kolaçan ediyor.

— Buyrun, anlatacaklarınız vardır sanırım.

— Vaktim yok, ama bilmem ki, evde de konuklar var.

Gençliğine dönmek isteği öyle belirgin ki yüzünde..

— Adımı açıkça yazmasak...

— Neden?

— Eh anlatacaklarım başkalarınınkine benzemez.

— İsminizin başharflerini kullanabilir miyim bu gerekli?

— Oldu.

G.K. anlatmaya başlıyor keyifle:

— Almanlar Manastır'da dört sene kaldılar. Burada yapmadıkları zulmü bırakmadılar. Musevileri toplayıp yok ettiler. Dört yıl sonra Tito'nun partizanları Almanları itip sürdü. Ben on dört yaşındaydım. Tito'yla arkadaşları geldiler, zenginlerin mallarını fakir fukaraya dağıttılar. Bu işe bazısı memnun oldu, bazısı olmadı. Mallar dağıtıldıktan sonra kooperatifler başladı... Ama insanlar kendi malı değildir diye, gün geçsin bana ne diye çalıştı. Yani tam dürüst çalışılmadı. 1950 senesinde askerliğe gittim Macar hududunda. Federal Ordudan terhis olup Manastır'a döndüm. 15-20 kişiyi siyasi suçlu diye topladılar. Beni de...

— Neden?

— İşte karşı gelmişiz hükümete diye. Tek tek bizi sorguya aldılar... Sosyalizm, eşitlik filan, ama biraz birşeyler de geçmeli insanın eline öyle değil mi? Ne denmiş efendim dünyada mal, ahirette iman...

— Öyle mi denmiş bilmiyordum...

— Nasıl bir karşı gelmeydi?

— Bizi Yücelcilerden saydılar. Komünizme karşı bir akımdır bu. Kasabanın her yanına hoparlörler taktılar. Bizi büyük bir salonda mahkeme ettiler. Halk sesleri dışarıdan duyuyordu. Faşist diyorlardı bizlere. Ben karşı çıktım, Macar hududunda federal orduda sınır bekledim dedim. Niye beni suçluyorsunuz. Sesim çınlıyordu bunu söylerken. Babam bize yardım etti diye ona da on iki sene verdiler... bize de 18-20. Benim bir de ayrıca idamlığım var...

— Bu idamlık nereden çıktı?

— Bir tek kolektiflere ortak çalışmaya karşı olmak değildi yaptığım. Ramiz isminde bir milletvekili vardı. O sıra bu Ramiz denen adam Manastır valisiydi. Kooperatif başkanı biri komiserliğe onu çekiştiriyor, dedikodu yapıyor. Kendisi de kooperatifin direktörü. Kodoşun adı da Abidin. Türktü üstelik. Abidin diyor ki, bunlar sizi yine eski usûl yönetecekler bildikleri gibi. Çünkü adam vali. Hükümet komiseri "*500-600 sene sonra gene mi Türkler, böyle bir şeye müsaade edemeyiz*," diyor. "*Kolektif yönetime karşı çıkana iznimiz yoktur*," diyor. Abidin durmuyor, Ramiz'in hakkında yalancı şahitlik yaptırıyor adamlarına... İç savaşta Almanlarla birleşip Partizanlara karşı

işler yaptı bunlar diye... Ramiz de kurdu, kurdu bunu... Sonra onu işyerinden attılar, Ramiz de bizimle birlik oldu, kooperatif başkanı Abidin'i nasıl öldüreceğimizi aylarca bıkmadan planladık. Ben sonunda dedim ki, "*Tamamdır bu iş, bırakın hepsini bana.*" Kalktım, gittim. Abidin makamında oturuyordu. Yanında iki kişi vardı. Kasabada elektrik yoktu o zaman. Gaz lâmbası yanıyordu. Silahım patladığında lâmba da söndü, her yer karardı. Düşüp öldü Abidin.

— Sizi buldular mı?

— 5 gün sonra yakaladılar... Kolay yakalanmazdım, ama Ramiz herifi beni ele vermiş. Polise, "*Onunla bir kere konuşmuştuk, Abidin'in öldürülmesi için,*" demiş. "*Ama ben yapmadım.*" Beni içeri attılar. Al bakalım sopayı dediler. 16 gün durmadan dayak... Başımdaki saç kadar sopa yedim. Ramiz Bey utanmamış ispiyonluktan belli ki... Şimdi içkicinin, sarhoşun biridir. O da Türkiye'de... Şişe hep cebinde durur ki ayık kalmasın diye... Alkolik sarsağın biri...

Mapustayken benimle birlikte Tito'nun sağ kolu olan Centro Metoli de içerideydi. O Centro Metoli, Makedonya'nın bağımsızlığını istemişti Tito'dan savaş sonrası... "*Makedonya için dövüştüm ve bağımsız kalmak isterim,*" demiş. O zaman Tito, "*Birleşik Yugoslavya'ya hayır diyen içeri girer,*" deyip onu tak içeri attı... Bakanlar falan da vardı içeride. Onlar da komünizmi istemiyorlardı. Komünizm ne demek, eşitlik malda mülkte her şeyde ne demek, diyorlardı. Çok bozuktu hepsi... Bize taş kırdırıyorlardı... Bakanlara filan da... Çina Deresinde bir gün taş kırarken, polislerin ellerinden silahlarını alıp savuştuk sekiz kişi... Benden başka hepsini yakaladılar... Ben dağ bayır aşarak, dağlardan dokuz günde Yunanistan'a geçtim. Manastır neler görmüştür. Bu şehir ne şahane günler yaşamıştır bir bilseniz; kibarlık, zenginlik, gösteriş, şık hanımlar, balolar, tiyatrolar... Ben gideyim artık. Selametle kalın... Yörük köylerine çıkın. Görün yollar sarptır, ama Osmanlıyla birlikte gelenleri de görün...

Sabah 6'da çıkıyoruz.

Karayolları düzgün...

Altyapıya hep öncelik tanınmış buralarda... Yolların kimi noktalarında heykel düzeninde yerleştirilmiş, üstleri silme yazı kaplı yüksek mermer plakalar var. Buradaki okuyabildiğim tarihler 1940'lardan başlıyor...

Nihat, *Partizanların adları yazıyor,* diyor üstlerinde... *Hangi bölgeye ne zaman girdiler ve faşistlerden orayı ne zaman kurtardılar?*

Kimlerdi bunlar acaba?

Türkü, Hırvatı, Makedonu, Sırpı, Arnavutu, hepsi var...

O Yıllar, Doğrusu Budur, Her Şey Aydınlık, Açıktı...

Dolandım geldim ben Rum ile Şam'ı
Sevdiğim yüzünün nuru kalmamış
Uğrun uğrun aşinalık ederken
Şimdi söyleyecek dilin kalmamış

Karacaoğlan

İlk durağımız Konçi Köyü... Topolvitsa yöresinde... Kocabaşlı köpekler çeviriyor bizi...

Renklerle dolu giyimiyle, sağlıklı görüntüsüyle yanımızdan geçen bir kadına köyün okulunu soruyoruz. Gösteriyor... Okulda ders var.

Genç güzel bir kadın öğretmen, bizi sevinçle karşılayıp sınıfa alıyor... Çocuklar isteğimiz üzerine *'Şardağından kalkan kazlar / Ak topuklu beyaz kızlar'* türküsünü söylüyorlar.

Öğretmenin adı Emine Talip... Birden dörde kadar aynı sınıfta okuyan öğrencilerini tanıtıyor. Ders arasında, dinlenme odasına geçiyoruz. Okulun emektar öğretmeni Suat Hasan Bey de katılıyor bize, ardından Makedonca öğretmeni hanım da geliyor. Emine öğretmen konuşmaya başladı.

— Adım Emine Talip. '59 doğumluyum. Öğretmenlikte 12 yıldır çalışırım. 6 yıllık öğretmenim burada. Çalışmamdan memnunum.

— Makedonya Cumhuriyeti Hükümeti kitaplarınızdaki konulara karışır mı?

— Yok. Belli bir program içindedir hepsi zaten. Bunun dışında karışmazlar. Hem Türk hem Makedon yazarları okuruz. Yeni bir

geçişteyiz. Zor bir durum yaşanıyor. Çok genç olsam da, Tito zamanını güzelliklerle hatırlıyorum. '69'da 10 yaşındaydım. Hatırlanmaz mı? Çocuk, ihtiyar, genç onu herkes severdi. O yıllar, doğrusu budur, her şey aydınlık, açıktı...

— Niçin?

— Çünkü Tito milliyet ayırmazdı. Herkes birdi onun için. Şimdi heveslenirler Tito'yu unutmaya. Bence göreceksiniz Tito bizde her zaman kalacak. Türk ailelerine gelince; onlar da demeyecek ki, diyemez ki Tito bize kötülük yapmıştır. Tito '80'de vefat etmişti, annem ağladı çocuk gibi. Şimdi elimiz daha darlaştı. Para yetmiyor. Bugün maaşımızın karşılığı 100 Alman Markı eder. Hem pahalılık var, hem para az. Eskiden 600 Alman Markı alırdık, pahalılık da hiç yoktu. Ama yine de inanasın ki işimi, öğrencilerimi severim. 45 öğrencimiz var. Dördüncü sınıfı bitirdikten sonra ortaokula seyrek devam ederler.

— Ortaokul nerede?

— Radoviç'te... Otobüs var. Öğrencileri parasız getirip götürür. Bizim öğretmenleri de parasız getirir, götürür, belediye öder.

Makedon öğretmenle de kısaca konuşuyoruz.

Burada Türk meslektaşlarıyla çalışmaktan memnun olduğunu söylüyor. Ekonomik kriz onu da çok tedirgin ediyor. Fiyatların her gün arttığını, böyle bir şeyi daha önceleri hiç bilmediklerini, hiç alışık olmadıklarını belirtiyor.

Suat Hasan öğretmen hemen tanışıklık duygusu veren bir kişiliğe sahip... Kadın öğretmen arkadaşları onunla '*dalga*' geçme havasında sevgiyle şakalaşıyorlar... "*Konuş haydi bakalım,*" diye.

— Üsküp'ten geldim buraya. Bu bölge bana ilk zaman basit geldi. Ta Osmanlıdan kalma Yörük köyleridir buralar. Konya'dan sürüp gelmiş taa bu Yörükler Osmanlıyla. Ben 25 yıldır burada çalışıyorum. Buradakiler okumaya pek meraklı değil. Üsküp köylerindeki çocuklarsa çok fazla meraklıdır. Burada çiftçilik ağır olduğundan son yıllarda gençler köyü bıraktı. Danimarka'ya, İsviçre'ye, Almanya'ya gittiler. Tütüncülükle uğraşmasınlar diye... Tütüncülük zor iş. Köyün muhtarı Ali Ağa ile uğraştık, didindik, konuştuk, gitmesinler diye söyledik. Köy boşalıyor, sonunda kimse kalmayacak. Yaban ülkelere para var diye gittiler. Ben müracaat ettim bu mesele için Üsküp'e. Türk Demokratik Partisinden geldiler. Onlar da gençlerimizle konuştular, "*Sakın gitmeyin yerlerinizi, buraları boşaltmayın,*" dediler. "*Bakın Türk köyleri boşalıyor.*" Daha önce Radoviç'te bir toplantıda ise aralarında konuşup kim isterse gitsin,

para kazansın demiş köyün bazı büyükleri. O delikanlılar 30.000 mark, 50.000 mark kazandılar mı kâti dönmezler artık buraya. Fakat bizim bu yeni zamanda hiç önemimiz de kalmadı öğrenciler için. Delikanlılar bize diyorlar ki, sen doktormuşsun, öğretmenmişsin, sen şu gün 100 mark için bir ay çalışıyorsun ya. Benim babam Almanya'da ayda 2000 mark alıyor. Bizi de çağırıyorlar dışarıdan, gelin haydi siz de para kazanın diyorlar. Biz de bu köyün küçüklerini öğretmensiz bırakırsak... Olmaz öyle şey. Bazı öğretmenler de çıkıp gittiler paraya doğru. Makedonya'daki Türk öğretmen kadrosu hep azalıyor, hep zayıflıyor. Türkçe ders de verilemiyor o zaman. Baskı filan yok... Yok Makedonlar köylere Türkçe öğretmeni yollamıyorlarmış. Sade sözdür bu inanın. Makedonlar Türkçe öğretmeni yapamaz ya kendilerinden. Benim düşüncemе göre Tito zamanında herkes daha çok doğru yerindeydi. Onun bir yüksekliği vardı. Tüm çeşitten, dilden, dinden milleti toplayıp sıkıca tutuyordu. Ayrım olmasın diye bakıyordu. Biri çıkıp ötekine Türksün sen desin de görsün gününü. Hadi mahkemeye... Şimdi Makedonya Slovenya'dan, Hırvatistan'dan, Bosna-Hersek'ten ayrıldı.

Öğretmenlerin yüzünü hüzün gölgeliyor.

— Türkiye tanıdı mı Makedonya'yı.

Yeniden konuşmaya giriyor Hasan Bey.

— Yunanistan bizi kabul etmiyor devlet olarak. Onların hususi acayip bir isim programları var. Derler ki bize adınızı değiştirin. Bizimkiler de bin yıllık adlarını şimdi mi değiştirecek. Bizim başımızda zaten çok karışıklıklar var: Sırbistan artık Yugoslavya'da din ayrımı, millet ayrımı yapıyor. Sırplar Yugoslavya'da birinciye gelecek millet olarak diye. Kalanlar işte hepimiz onlara hizmet edecek. Sırpların bu çok eski rüyalarıdır. Tito 1980'de öldükten sonra '90'a kadar her şey karıştı. Bunu başlatan Sırplardı. Slovenya ayrımcılık olmaz dedi. Öyleyse biz ayrılırız. 45 yıl zarfında Makedonya'nın, Slovenya'nın, Hırvatistan'ın malını ve silahlarını aldı Sırplar. Şimdi onun için güçlüler... Şimdi Makedonlar, Boşnaklar Türkiye'den çok yardım beklerler. Türkiye ise çok dağıldı. Rusya'daki Türklere mi, Makedonya'ya mı?.. Üstelik yardım ettiler, ediyorlar. Göreceksiniz Sırbistan yakında baskı yapacaktır Kosova'ya... Zaten çemberindedir Kosova onların. Kosova'dan, Makedonya'dan çıkıp Yunanistan'la birleşecekler... Hesapları bu... Ortodoks ittifakı. Biz yolu kestik. Cumhurbaşkanı Turgut Özal çok iyi yaptı bu bölgeye gelmekle. İki eski Türk düşmanı Sırplar ve Yunanlar, Kosova Savaşının in-

tikamı peşinde. Böylece kıyametin ikincisi Kosova'da olacak. Din savaşlarının ikincisi, Ortodoks haçı için... Onun için Tito, her zaman dini devlet içine sokmayın, dedi. Boşnak, Arnavut, Bulgar, Türk, Macar, İtalyan, Hırvat, Sırp, Yunan, Rus, Lalalar, buranın Lazlarıdır Lalalar. Rumlar onlara denir bizde, Yunan'da da Egelilere denir ya, Boşnak, Pomak bunca millet için –ben saydım 25 ayrı millet yaşar bu topraklarda– herkesin dini kendinedir deyip dini kullandırmadı. Demek ki geleceği iyi görüyormuş, iyi biliyormuş. Böyle yerlerde birlikte yaşamayı bilmeli. Osmanlı 600 yıl bunu burada başarmış. Herkesi yönetmiş. 45-50 yıl da *Tito*. Şimdi perişanlığımız ortada, yüreğimiz karardı, daraldı.

Yörük köyünün muhtarı Ali Ağayı görmeden olmaz. Köyün içine doğru çıkıyoruz.

Çağlık bir çınarın yükseldiği köy meydanına arka olan dağ benzeri yamaç hemen dikkat çekiyor. Gri, metal, ıslak görüntüsüyle bir yapay eklenti gibi kaplıyor orayı. Bir bilim-kurgu filmi için üretilmiş dağ büyüklüğünde kurgulanmış bir azman çıkıntı sanki.

Hayretle bakıyorum.

Bir yanılsama mı acaba?

Çevremdekiler şaşkınlığımı sezerek,

"*Bakır ve altın maden ocaklarının arka yüzüdür orası*," diyorlar.

Maden atıkları yıllar, yıllar içinde bu garip doğa dışı uru oluşturmuş, oluşturmaya da devam ediyor.

"*Bizi zehirliyor bu maden*," diyerek açıklıyor köyün gençleri.

Yanımıza yaklaşmıyorlar. Bakışlarındaki pek yorumlayamadığım anlama öfke demek onları tanımamış olduğumdan aklıma gelmiyor.

Gençler grubunun yaşları 18-25 arası. Yaptıklarımızı uzaktan izlemeyi caymadan sürdürüyorlar.

Ali Ağa bütün köylüleri gibi yerel giyimleriyle karşımızda.

Biraz sonra muhtarlığın ihtiyar heyeti de toplanıyor çınarın yanında.

Arkadan yüzyılın başındaki Rus edebiyatının mujik kahramanlarına benzer posbıyıklarıyla Vlademar beliriyor. Kendisinin papaz değil bir öngörücü olduğunu söylüyor bana, "*Bütün dinler kutsaldır*," diye de açıklıyor.

— Nasıl bir şey bu sizin öngörücülüğünüz?

— Müslüman, Hıristiyan, bütün dertli olanlar için Tanrıya yakarıyorum. Bir de çocuğu olmayanlar gelir bize. Topolvitsa'dan daha uzaklardan gelirler. Dua eder oruç tutarım çocuklar için. Şu gü-

ne kadar üç yüz taneden fazla çocuk geldi dünyaya. Size resimlerini gösteririm.

Bunu inançlı bir sevinçle söylüyor ki!..

Ali Ağa, madenle ilgili sorularımı, ocakların yetmişlerde çalışmaya başladığını, böylece ilk yıllar iş olanakları da açıldığından çevrede bu girişimden ötürü sevinildiğini, yıllar geçtikten sonra çevre için bu madenin de zararlı olduğunun anlaşıldığını söyleyerek yanıtlıyor.

— Şimdi bu son değişmeden bizde işsizlik çoğaldı. Gençlerimiz iş bulsalar bu kadar öfke yapmazlar. İş olmayınca madene de, yaşlılara da kızıyorlar. Güya ben izin vermişim madenin işletilmesine. Otoprostluk işte, diyor.

— Ne demek otoprost?

— Cahillik... Bunlar, çok cahil bu çocuklar, hep nasyonalistlik yaparlar. Benim dememle maden ocağı mı açılır. O bir hükümet programıdır. Din adamı Vlademar'a da düşman bakarlar. Niçin bilmem. Yıllardır birlikte yaşadık burda. Biz ne dersek hoşluk gösterir. Evine gideceğiz göreceksin. Karısı, oğlu, gelini, torunu bizcileyin yaşayıp giderler. Çocukları olsun diye insanların, oruca kalıp dua eder. Çocuk doğup yaşını aldığında fotoğrafını getirirler... Nâcizlik vermemeli bu adama. Bizim gençler Bosna'da olanlara öfkelidir. Biz de mi Sırp olalım, asalım keselim? Hiç yaşamadılar, kurtuluşta ne oldu bu topraklarda düşünmezler bilmezler... Çıkmışız dağlara, Almanlara karşı partizanlık yapmışız. Faşistleri defledik. Dağlarda, yollarda adları çınlar partizanlarımızın. Her yana Hıristiyan da, Müslüman da adları yazıldı; "şerefliydiler, kahramandılar," diye. Şimdi zordayız, zamanlar değişti. Bize asi çıkarlar; *'Siz ihtiyarlar komünistsiniz, Titocusunuz, biz nasyonalist Hitlerci olacağız, sizin çağınız geçti; şimdi gençler geliyor...'* Cahil bunlar. Rumeli, Balkanlar rahat yüzünü iki kere gördü. Bir Osmanlılar'da, bir de Mareşal Tito zamanında. Sırplar Kosova'dadırlar, beklerler; orayı da ateşe verecekler. Ben Tito ile savaştım. Birlikten yanaydı hep. Şimdi Makedonlara düşmandırlar, bizim Cumhurbaşkanımız Makedon'dur. Cumhurbaşkanı Özal buraya geldiğinde, oturup konuştular, bence iyi kararlar aldılar. Gençleri inandıramayız. 'Bu Kiri var ya, bu Kiri,' diyorlar, Cumhurbaşkanımızın Kiri Gregoyev'in ilk adıdır, *'Türk dostu değildir, öyle görünüyor, aldırmayın bu adama,'* diyor gençler.

Ali Ağa ile Vlademar Ağanın evine gidiyoruz.

Onur verdiğimizi söylüyorlar.

Çocuk resimleri çıkıyor ortaya, yüzlerce... Makedon, Türk, Hırvat, Arnavut, Boşnak adları iç içe bu fotoğraflarda.

Dışarı çıktığımızda gençler uzak izlemelerini yine sürdürüyor. Yanlarına gidiyorum.

"Ne o, siz konuşmak istemiyorsunuz galiba?"

"Konuşacağız, isteriz. Siz niye gittiniz o gâvurun evine? İhtiyar götürdü değil mi?"

"Yo... biz istedik, onlar da doğrusu çok sevindiler."

"Bosna-Hersek'te neler oluyor, bilmez misin?"

"Biliyorum. Bosna-Hersek'e de gideceğim, niyetim o. Yoksa sen de bir Bosna-Hersek de burda yapalım mı diyorsun?"

Gençlerin hepsi bir ağızdan,

— Silahımız olsa yaparız, diyorlar çok da iyi yaparız. Biz zaten geçen yıl Almanya'daydık. Oradaki Türk kardeşlerimizle tanışıp kamplarına gittik. Karete filan öğrendik. Türklüğün yüceliğini, Kızılelma'yı okuduk. Şimdi bana biri çıkarıp beş on bin mark verse, sahici Türk olan bir adam verse, Türk olmayanı hemen vururum.

— İnanamam. Sen daha yirmi yaşındasın, katil olmayı nasıl düşünürsün?

— Başkanımız söylerse, bu katil olmak değildir.

İnanamadan bakıyorum onlara. Gençler benim şaşkınlığımı kendilerine hayranlık sanarak,

— Biz gerçek Türkleriz, diye açıklıyorlar.

— Yörüğüz çünkü, Osmanlıyla çıkıp gelmişiz Makedonya'ya. Osmanlı bile değiliz, ama biz saf, katışıksız Türkiiz. Artık saf Türklerle çalışacağız.

— Peki Ali Ağa da saf Türk değil mi?

— O Titocu. Tito ile partizanlarla dağa çıkmış, Birleşik Yugoslavya yapacaklarmış. Bak şu maden ocaklarına, nasıl zehirler her yanı! Ali Ağa vermiştir izin orası açılsın diye.

Şaşkınlığım giderek artıyor.

— Ali Ağa cumhurbaşkanı ya da başbakan değil ki, burada muhtar. İş verseydiler çalışır mıydınız madende?

— Çalışırdık elbette, hem de çabucak girer çalışırdık.

Bu çelişki ve aymazlık hüzünle karışık bir acıma duygusu veriyor bana.

Ben gençlere allahaısmarladık derken, onlar yine, dışarılara gideceklerini, para kazanacaklarını, Türklüğü yükseltmek için de saf Türk kanının gerektiğini söylüyorlar.

Köyden ayrılıken genç kızlardan biri,

"Ben Emel Sayın'ı çok beğenirim, yazda o okusun," diyor.

Bitmeyen Savaşın İçinden Gelen Oğul...

Granada'daki son Berberî kralı, yazdığı acıklı bir şiirle Selim'e "iki kıtanın ve iki denizin sultanı," diye yalvarıyordu. Hiç de dalkavukça bir söz değildi bu...

Paul Imbert. *La Rénovation de L'Empire Ottoman*

Dedeli Köyü'nün Yörüklerine doğru yol alıyoruz.

Asfaltın iki yanında bakımlı üzüm bağları uzanıyor. Toprağın verimi güzelim renginden belli.

Kıvrılarak bir tepeye ulaşıyoruz, yeşillik karların altından bile fışkırıyor.

Öğretmen Tahir'in evini soruyoruz.

Bir çeşme akıyor, gün batmakta, bir büyükbaş sürüsü çıngıraklarını sallayarak köye doğru gidiyor.

Sürüyü küçük bir oğlan çocuk yediyor.

Öğretmenin büyük oğlu olduğunu açıklayan genç adam,

— *Babam da yakında gelir, ben Cengiz Tahir, buyurun eve gidelim,* diyor.

Ben çevrenin güzel sessizliğini, ağaç ve çayır kokusunu içime çekiyorum. Yarı yıkık, altı ağıl olan ahşap yapıya baktığımı görünce,

— Bu ev üç yüz elli yıllıktır, diyor Cengiz Tahir. Dedemin evi. Köyümüz bin üç yüz seksen sekizden beri var. Kosova Harbinde biraz aşağımızda sayısız askeri obalar kurulmuş. Ilıcak diye bir kaynak vardır onun yanında. Türkler temizliğe meraklı ya... hem yıkanacaklar, hem suyu hayvanlarına kullanacaklar. Kosova Savaşına canla başla, gönülle herkes katılmış, bir seksenlik dedeler geri-

de kalmış. Sonradan sivrisinekten gelen bir hastalık çıkınca, daha yukarı, bizim buraya göçmüşler. Adı da, Dedeli olmuş köyümüzün. Ben burda yüksek mühendis olarak çalışıyorum, kardeşim Taner Hırvatistan'dan savaştan yeni döndü. O Yugoslavya'daki federal ordunun bozulmadan önceki son askerlerinden biridir. Taner size barışa ilk kurşun nasıl atıldı anlatabilir. Biz arkadaşlarımla sonunda bu geldiğimiz olayların her zaman analizini yaparız. Savaşlar günümüzde televizyonların, gazetelerin, radyoların savaşıdır. Önceleri buralarda bir Arnavut bir Sırpı, bir Makedon bir Türkü öldürdü, tecavüz etti deseler, aylarca tartışılır, bunun kötülüğü, insana yakışmazlığı durmadan konuşulurdu. Savaşlar artık televizyonlarda, gazetelerde... onların daha iyi para kazanması için kullanılıyor. Onun için bu gelecekten ben açık söylemeliyim çok umutlu değilim.

— Geçmiş dönemden neleri hatırlayabilirsiniz ki, siz çok gençsiniz.

— Ben Tito'yu çok iyi hatırlarım. 1980'de biten bir olay o. O öldükten, Komünist Partisinin 11'inci kongresinden sonra her şey karıştı, üç dört yıldan beri de büsbütün karıştı. Ayrımcılık, 11'inci kongrede başladı zaten. Hırvatlarla Slovenler birbirlerine girdiler, sonra Sırplar başladı. Elli yıl buralarda çok başka bir rejimle yönetildi insanlar. Biz demokrasiye geçelim derken birdenbire her şey faşizmle başladı. Olaylar günden güne kötüleşiyor. Televizyonda parlamentoyu gösterdiklerinde, milletvekilleri orda, çarşıda kavga yapan esnaflar gibi tartışıyorlar. Böylesine düşükçe oluyor davranışlar.

Ancak yirmilerinde olan aydınlık yüzlü küçük kardeş saygı dolu bir selamla yanımıza geliyor. Savaşın başlama günlerinin içinden çıkan Taner Tahir bu. Olayların gelişmesini anlatmaya başlıyor:

— Ben Hırvatistan'a '91 Martının 15'inde gittim. Bizim dönemde federal ordu devam ediyordu. Zadar'daydım. Ağustosun 29-30'unda, yani ben gittiğimden altı ay sonra çıktı savaş.

— Peki kim kimle savaşıyordu, nasıl başladı?

— Bunu anlatmak o kadar zor ki... Biz Yugoslav federal ordusunun askerleriydik, Makedon, Arnavut, Türk, Sırp, Sloven, Boşnak... nasıl anlayabilirsiniz ki kim kimin karşısında savaşmaya başlayacak? Hırvatlar baştan kışlayı çevirdi, biz içerde kaldık. Biz yedek subay olarak 130 kişiydik, askerlerle birlikte kışladaki sayımız 2000'e yakındı. Kışlanın çevresine korunmak için dışardan toplar

kurarak önlem aldık. Biz kışlanın içindekilerse ikinci savunma çemberini yaptık. Kışla şehrin tam merkezindeydi, üstelik aynı zamanda askeri okuldur orası, bu çember içinde bizi Hırvatlar iki buçuk ay tuttu. Aç kaldık, susuz kaldık, cereyanlar da kesilmişti. Gece savaşıyorduk, gündüzleri bekliyorduk. Sonra Avrupa Birliği'nden gelenler bizi ordan çıkarabilmek için anlaşmalar yaptılar. Avrupa Güvenlik Birliğinin adamları Federal Ordunun komutanlarıyla uzun uzun konuştular, kışlayı onlara teslim edersek ordan çıkmamız için söz verdiler. Anlaşma sonrasında 360 tane kamyonla çıkardılar bizi kışladan sabahleyin. Zadar'da 16 tane kışla vardır. Savaş sırasında Makedon ve Sırp arkadaşlarımdan altı tanesi öldü benim yanımda. Ne derlerse desinler, benim arkadaşlarımdı onlar. Birbirimizi severdik biz... Hepsi yirmi yaşlarındaydı. Hâlâ unutamıyorum. Yaşadıkça da unutmayacağım. Slovenlerle Hırvatlar bu ayrılma işine girişti önce. Slovenler hemen ayrıldı nerdeyse savaş etmeden. Belki Sırplardan önce işi halledelim demişlerdir. Biz kışladan çıktığımız günde Tito'nun ünlü federal ordusu da dağıldı. Kimi Sırbistan'a, kimi Karadağ'a, kimi Bosna-Hersek'e, kimi Makedonya'ya döndü arkadaşlarımızın, herkes kendi yerine... bu bana inanın ölümden de acı geldi. Çetniklerle Ustaşalara da meydan boş kaldı. Bekledikleri savaşa onlar coşarak katıldılar. Sırplar Osmanlıdan beri büyük Sırbistan'ı kurmayı düşünür. Makedonya'nın asıl korkusu Sırbistan'dan ve Yunanistan'dan olmalıdır. Yunanlılar Sırpların Makedonya engelini geçmesini istiyorlar, sınırlarını birleştirmek için. Sırplar bunun için kuvvetlerini buraya yürütmek durumundalar. Kosova'yı çevirmeleri de ordandır. Bu çok tehlikeli. Savaş çok kötü bir şey çünkü, ben yaşadım. Şimdi biz burda, Makedonya'da hepimiz ayaktayız. Buz gibiyiz. Savaşı bekliyoruz. Bu dede topraklarını nasıl bırakırız! Sırplar *'nerde bir Sırp varsa orası Sırbistan'dır, nerde bir Sırp mezarı varsa orda Sırplar olacak,'* diyorlar. Peki şimdi biz ne yapacağız? Bütün Rumeli, Balkanlar Türk eserleriyle, Türk mezarlarıyla, Türk tarihiyle dolu. O zaman, buralar da sonuna kadar Türklerindir mi demeliyiz.

Taner'in ağabeysi makine yüksek mühendisi Cengiz Tahir, kardeşinin konuşması bitince kendi kendine konuşur gibi,

"Elli yıldır yapılanların bu bir iki sene içinde hepsi suya düştü, bu iki seneyse bana elli yıl gibi geliyor..."

Cengiz'le Taner'in babaları öğretmen Tahir Bey çıkageliyor, uzun uzun selamlaşıyor bizimle, güleryüzlü. Babacan davranışlarıyla ilk soruyu o soruyor.

Kendimizi tanıtıyoruz.

"*Hoş gelmişiniz*," diyor.

Yöreyle ilgili geleneksel sanatlar, folklor, Dedeli ve Yörük köyleri üzerine araştırmaları varmış. Bana çalışmalarından bir iki örnek gösteriyor. Gerçekten çok ilginç.

— Şimdi biz kendimizi tanıtalım, çok soru sordük size. Doğdum büyüdüm bu Dedeli köylüyüm. Osmanlıdan, krallıktan, Bulgardan, Tito'dan beri köklerimiz burdandır. İkinci Dünya Savaşında ben çocukken Alman tankları Doyran Alanboyluğu'ndan geçerken onlara bakmaya çıkardım. Bir hafta on gün sürmüştü onların geçmeleri. İnsanlarımız da çıkarlardı onlara bakmaya, gidip gelip tankları seyrederdik. Almanların dönüşünü daha iyi hatırlarım. O zaman epey büyümüştüm. Almanlar kovuldu, '45'te yeni hükümet kuruldu. Bir yıl içinde okullar açıldı. Oysa savaş dün bitmişti. Olmayan yerlerde de yeni okullar yapıldı. Gördünüz mü geçerken kahveyi? Onu hemen okul yaptılar, binalar bitene kadar. Öylesine yepyeniydi sanki her şey. Sonra kolektiflik başladı. İnsanlar önce yadırgadı, nedir bu kolektiflik diye. Dağlık köyler kolektif için elverişli değildi, ovalar daha elverişliydi. Dağlık yerdeki halk hayvancılıkla uğraşırdı. Bilirsiniz kolektiflik bir Rus sistemidir. '48'de, '49'da Tito Rus sistemiyle ilişkisini kesti. Kooperatifçilik başladı. Ürününü kooperatiflere satabilirdin: Zorla da değildi bu. Tito herkesin anadiliyle okullar açtırdı, eğitimde çok çok ilerleme oldu. Altı milleti tanıdı Birleşik Yugoslavya, altı cumhuriyeti. Okullardan çıkan yetişmiş kadrolara iş sağlandı, fabrikalar işçilere iş sağlamak için yerlerini genişletti, kimse işsiz kalmadı. İşçinin ücreti ona yeterdi. Ben kendimden örnek vereyim. O yıllarda maaşımla yerdim, içerdim, gezerdim. Artardı da... Şimdi maaşım bir haftada biter. Ayda 100 mark alıyorum. Allah var üstümüzde, yalan konuşamam. Bizler dayanışmaya bir miktar da ayırırdık üstelik. Dayanışmada yeni bir bina yapıldığında evi olmayan öğretmene verilirdi bu. Bizler de o binaya ne kadar katkı vermişiz diye bakar, onurlanır, sevinirdik. İşçi konseylerimiz vardı. Onlar da aynı dayanışma içindeydiler. Şimdi neler olacak bilmiyorum; bulanık sulardayız, etraf toz duman...

— Siz de mi karamsarsınız bu geçiş dönemi için.

— Evet, ilk bizdik Tito dönemi talebeleri. İlkokula Dedeli'den yazıldım. Kızıldoğan'dan da 3 çocuk vardı. Dedeli'den biz 15 kişi yazıldık okula. Okula gidiyoruz diye nasıl da seviniyoruz, bilesin ki bayram var. Ama aramızda kargaşalık vardı. Bizim aileler, yaşlı-

lar istemezler Türk çocuklarının okumasını falan. Dil, Makedonca lisan bilmiyoruz diye. Ben, az çok bildiğimden, bizden birisi okulda anlaşamadı mı hemen gelip çağırırlardı tercüman olarak beni. Hatta hatırlarım, bir fizik dersi vardı. İkinci seneydi artık, yeni çocuklar gelmişlerdi aşağı sınıfa. Biz, okulun üst katında okurduk. Gile isminde bir fizik öğretmenimize anlatamıyor bir arkadaş derdini, öğretmene dedim ki, Makedonca tabii... Nedir efendim sorduğunuz. Sonra anlaşıldı sorun. Gittim ben oraya. Dedeli'dendi, öğrenci Sami Hüseyin Cavit adında bir çocuk, öğretmen hanım, '*Özür dilerim, seni alıkoydık dersinden. Bu arkadaşla anlaşamıyoruz; sigorta parası ödemiş mi, ödememiş mi?*' dedi. Okulda 20'şer Dinarcık sigorta parası toparlanırdı öğrencilerden. Mesela böyle kır gezisine falan gittiğimiz zaman, sakatlık falan olursa onu, sigorta öderdi sakatlık parası olarak. Her şeyimizi düşünürlerdi. Şimdi bütün bu geçmiş yok sanki. Onca yılları bu topraklarda kimler yaşadı acaba. Tito sisteminin ilk kuşağı biziz. İlkokula başladığımızda bize sarı çantalar almışlardı. Öyle seviniyorduk ki... sanki bayramdı, evet öyleydi. Valanduva Belediyesinde o zaman çok Türk yaşardı, 10.000 nüfus. Türkler burada duraydı ne kadar türeyecekti Türk nüfusu. Türkler burada durmadılar.

— Niye gittiler dersiniz?

— Bizimkiler kolektiflikten ürktü. Dediler ki, '*Benim iyi yerlerimi alıyor, kötü yer veriyor.*' Bence öyle bir şey yoktu. Alışık değildiler bu eşitliğe, paylaşmaya. Gidiyoruz deyip anavatana gittiler. Şimdi ikinci dönem başladı. Çok kötü günler yaşıyoruz, savaş yanımızda. Günlerce uyumadık biz, Taner savaştayken. Bu arada Makedonya'daki yönetimde Makedon Milliyetçi Parti öne geçerse bizler burda hiç duramayız, çünkü faşist bir partidir. Şimdi iktidarda olan parti ayrımcılığa karşı. Bilirsiniz ya ekonomik durum geriledikçe ırkçılık artar. Dükkânlar boşaldı, ne yiyecek, ne içecek var. Türkiye'den zeytin meytin, petrol filan gelmeseydi, Bulgaristan'dan da un... tamamen aç kalacaktık. Zor durumdayız. Benim felsefem Yugoslavya'nın bölünmemesinden yana. Yalnız bir şeyden yoksun kalırdık. Dinden. Tito, dini hükümetten ayırmıştı. Demişti ki herkesin dini kendinedir. Ama şimdi güya demokrasi başladı, dine de çok fazla öncülük verdiler. O zamanlar televizyondan işitemezdin Ramazan'ı, Paskalya'yı filan tebrik etsinler. Ben komünist bir devirde öğretmen olmuş bir adamım. Her bayram camiye giderdim. Kimse bana neden camiye gidersin diye sormadı.

Gelini ve karısı karşı çıkıyorlar Tahir öğretmene.

—Gidemezdi, gidemezdi, diye.

Tahir öğretmen gülerek cevap veriyor.

— Ee... parti üyeleri elbette gidemezdi.

— Makedonya'da yakın gelecekte neler olacak sizce?

— Ben Türkler adına söyleyeyim. Pek ümidim yok. Azız biz, nüfus biraz fazla olsaydı ümit vardı. Eskideki yaşadığımızdaki iyi olanları ve kötü olanları doğru anlamalıyız. Hiç mi bir şey öğrenemedik elli yılda. Birlikte yaşadık, dayanışmayı tanıdık... Şu hale bak! Kaba konuşacağım, ama koyun koyun sürüsüne gider, keçi keçi sürüsüne gider. Bazan da koyunla keçi bir arada otlarlar, fırsat görünce de hemen ayrılırlar; iyi midir kötü müdür düşünmeden. Elli yıllık birlik, kardeşlik yapınacıkmış demek. Kanunun baskısından birlik kardeşlik oyunu oynuyormuşuz. O zamanlar Üsküp'te yönetime bir Türk de başa geçebilirdi. Örnek vereyim, Şükran Bağnaz başkan olmuştu. Şimdi koysunlar Türkler idareye birini bakalım: Süpürgeci bile koyamazlar. Zaten parlamentoda bir çıt bile yok. Bir tane parlamenter Çingenelerden var. Bereket o Çingenenin adı Abdi. Bari bir Türk Çingenesi Meclise girdi, o da bir şey... Beni şimdi milliyetçi, Türkçü, İslâmcı partiye çağırıyorlar. Bu parti en iyidir diye. Yahu, sen düne kadar komünisttin, be adam, nasıl değiştin diyorum karşımdakine. *Eee... zaman o zaman değil artık* diyor. Al sana cevap. Size Tito ile yapılan bir entrivüyü anlatayım. 1970'te filan gazetede, radyoda konuşması yayımlandı. '*Ben Yugoslavya'nın birliğine inanıyorum,*' diyor, Tito, '*onlar birbirlerini seviyorlar. Ben olmasam bile bu devam edecektir*'. Adamın bir gün ağzından, ben Hırvatım lâfı çıkmamıştır. 1980'de Tito öldüğü gün söyledim, bu iş bitti, dedim. Onun çok şanlı bir hayatı oldu. Şimdi her şey altüst olacak. Oldu da... göreceksiniz.

Mutfağındaki geniş kuzinadan gelen sıcağın ısıttığı temiz evde gördüğümüz konukseverliğe teşekkür ederek ayrılıp yeniden yola çıkıyoruz...

... Peki Birden Ne Oldu Yugoslavya'ya?

1950'lerde Yugoslav işçisinin yaşam düzeyi hâlâ, ileri endüstri ülkeleri işçilerinden epeyce düşüktü. Ama endüstrileşme ilerledikçe –ve altmışların ortalarında gerçekten büyük bir hıza erişmiştir– kitlelerin yaşam standartları da yükseldi.

Wolfgang Abendroth
Avrupa İşçi Sınıfı Hareketleri Tarihi

Şimdi Yunanlıların *'Üsküp Cumhuriyeti'* diye ad taktığı bu kentteki tanışıp konuştuğum her insanın ortaklaşa önem verdiği konuları kafamda odaklaştırıyorum.

"Biz 1980'e kadar enflasyon diye bir şey bilmiyorduk..."

"Makedonya'daki İslâmiyete yaklaşımın son dönemdeki fanatik etkileri Atatürk ilkelerine ters düşecek biçimde gelişiyor."

"Makedonya'da bunca yıldır Türkiye Cumhuriyeti niçin bir Türk kültür merkezi kurmamıştır?"

"En büyük ihmallerden biri de Türkiye Cumhuriyetinde bir Makedonya ya da Balkan araştırma enstitüsü kurulmamış olmasıdır. Bunda geç kalınmışsa da şimdi beklemeden, hemen kurulmalıdır."

"Laik bir yönetime sahip olan Türkiye ancak bu özelliğini kaybetmediği sürece güçlü kalabilir."

"Bir biçimde Arnavut Müslümanlarının ve Türklerin bugünlerde, dine çok ağırlık vermesinden ötürü, 1987 yılında, Üsküp'teki televizyonun ve radyo yayınlarının alanı Makedonlarca daraltıldı."

"İkinci Dünya Savaşından sonra hemen yapılan ilk Makedonya anayasasının ilk maddesi çok önemlidir. Bu madde şöyle der: 'Makedonya, Makedonların, Türklerin, Arnavutların ortak devletidir.' *Bu madde ile tamamen bir eşitlik tesis edilmişti. 1989'da eski anayasada yapılan yeni değişmelerle bu ilk madde ortadan kalktı. Otomatik şekilde Makedonların öteki azınlıklara üstün sayılabileceği bir yasa maddesi geldi yerine."*

"Yahudi bir filozofun çok güzel bir düşüncesi var dinler için. Tanrıya duyulan sevgi entelektüel bir sevgi olmalıdır," diyor.

"Ortodoks kilisesinin kutsal üçlüsü Slobodan Miloseviç-Ivojslav Seseli-Radovan Karazdiç olmalı bugünlerde. Çünkü kiliseler onların katliamına sessiz kalıyor."

"Miloseviç ve adamlarına Sırp aydınları karşı çıktılar. İki yıl önce Belgrad Üniversitesinde Miloseviç'e karşı yapılan protesto olaylarında bir Sırp öğrenci polisin ateş etmesi sonucu öldü. Çünkü bilinirki Belgrad Üniversitesinin gericiliğe karşı koyma geleneği vardır, profesörüyle, talebesiyle..."

"Bu üçlü aslında Yugoslavya'nın başbelâsı değil, kendi halkının da başbelâsıdır. Sırpların en büyük yazarları, en büyük kent mimarları, ressamları, 'Gerçek demokrasi olmadan biz ülkemize geri dönmeyiz,' dediler gittiler."

"Siyasetçilerin kötülüklerinin, aptallıklarının açtığı yaraları sanat ve kültür saracaktır. Çünkü onların gücü bütün çağlar içinde hiçbir zaman tükenmiyor, biliyorsunuz."

"Milliyetçilik yapmaya kalkanların görmedikleri bir tehlike var. Burada yaşayan bütün halklar sadece Makedonya televizyonunu değil, Belgrad, Saraybosna, Hırvatistan, Slovenya, Voyvodina gibi altı ayrı televizyon merkezini izliyordu. Yani 6 yoldan bu toprakta yaşayan 20 değişik halkın kültürünü, sanatını izleyebiliyordu. Şimdi kala kala Bakırköy Belediyesi çapında bir devlete dönerek ulusal kültür yapıp evrensel bir kültüre ulaşacağımızı sanıyoruz. Bu imkânsızdır."

"Şimdi bakın, ben o faşizmi hiç sevmem. O faşizm beni ölüme götürecekti. O faşizm dört sene benim anamı ağlattı, çocukluğumu, ilk gençliğimi mahvetti."

"Resmi tarih her ülkede her şeyi saptırır. Altı yüzyıllık bir Osmanlı idaresini sadece barbar olarak göstermek yanlıştır. Osmanlı idaresi her zaman batırılıyor. Sonra kurulan devletler de otomatik bir biçimde yüceltilmeye kalkılıyor. Krallık dönemini bile yüceltiyorlar. Oysa tarihte bir ulusu, bir sistemi ya da bir devleti tümüyle küçümsemek imkânsızdır. Çünkü her ulus yazılı yapıtları, eserleri, ardında bıraktığı kültür mirası ile ne kadar başarılı ve başarısız olduğunu kanıtlar. Küçük bir ulus an-

cak tarih gerçeğinden kaçar. Çünkü onların tarihi kabul etme gücü yoktur."

"Türk müsün," diye soruyorum. "Belirli bir kesim Müslümanız diyor. İlyas'ın kahvesine gidiyorum, yine o kesimlerden Atatürk'e yöneltilmiş fena küfürler var."

"Tito'dan sonra ekonomide başarılı olan tek bir adam geldi. Anti Markoviç, Yugoslavya Başbakanı, Hırvat asıllı. On binlere çıkan enflasyonu bir senede sıfıra indirdi. Maaşlarımız 1500 marka çıktı, her taraf malla doldu, ama Sırplar para basmaya başladılar. Halk Bankası paraları basıyordu. Sırplar da silah alıyorlardı."

"Adamlar buradan gidiyorlar, ilişki kuruyorlar, kendi kamyonlarıyla, kendi paralarıyla Türkiye'den malları alıp getiriyorlar. Makedonya'da Türklerin malları tutuldu; bu başarıdır. Ticaret yapanlarımız Türkiye ekonomisini buraya soktu. Ama bu malların daha iyi tanıtılması ve pazarlanması gerek. Türkiye'den işadamları da gelmelidir Makedonya'ya."

"Türkiye 80'den sonra dışa açıldı. Beko'nun, Vestel'in filan televizyonları burada satılmaya başladı. Bu bizler için şeref vericidir. Ödemeler dengesinde para Almanya aracılığıyla Türkiye'ye gidiyordu, Dresdener Bank'tan. Şimdi burda Exim Bank kurulursa Makedonya Türkiye arasında ödemeler direkt olacaktır."

"Sayın Cumhurbaşkanımız Özal'ın, Makedonya'ya gelmesi çok olumlu."

"Ekonomi ve gelişme konuları hep öndeydi. Bir karton fabrikası projesi gündeme geldi. Türkiye'deki Eczacıbaşı kuruluşları da ilgilenecek diye bekliyoruz."

"Maliye Bakanlığından Dış Ekonomik İlişkiler, Ulaştırma Bakanlığı, Türk Müteahhitler Birliği, Bankalar Birliği Genel Sekreteri, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı Şube Müdürlüğü, Akbank Genel Müdür Yardımcısı, Garanti Bankası Genel Müdür Yardımcısı, DPT'de onlarla birlikteydi. Siz bu ekonomik heyetlerle görüştüniiz mü görüşmediniz mi?"

"Bir şeyler olacak burda, ama ne olacak kimse pek bilmiyor. İnsanların tek düşüncesi de her şey olsun, ama savaş olmasın. Bekliyoruz. Sanki biz Godot'yu bekliyoruz."

Peki birden ne oldu Yugoslavya'ya...

Üsküp'te, Manastır'da, Pirlepe'de, Yörük köylerinde kilometrelerce yapılan dağ, ova, kent gezilerinde, görüşüp konuştuğum Rumelililerin düşüncelerinin odaklaştığı anakonulardı bunlar.

Balkanlar'da yaşayan halklar ve aydınlar arasında artık tanışlarım var. *Avni Engüllü, Avni Abdullah, Makedonya Türk Demokrasi Partisi Başkanı Erdoğan Saraç, Mesut Melen, Alâeddin Tahir, Birlik* gazetesindekiler, Üsküp Televizyonu Türkçe yayınları çalışanları ile de uzun uzun konuştum. *Türkiye* ile *Balkanlar* arasındaki asıl bağın din, dil faktörünün ötesinde *Türk-Osmanlı* kültür ve tarih bağı olduğunu gördüm sonuçta. Bunu kanıtlayan çok şeyi de yaşadım.

Vardar Nehri üzerindeki güzel köprüde yürürken yanımızdan geçen bir Üsküplü köprüyle ilgili konuşmamıza dikkatle kulak veriyor.

"Bu köprü ecdadımızdan kalmadır, Türk köprüsüdür, sakın inanmayın başkalarına. Osmanlıların köprülerini gidip görün başka yerlerde de. Dirina'dakini görün, Mostar'dakini görün..."

Birden bağırarak açıklamaya girişiyor. Sesindeki taşan öfkeyi yatıştırmaya çalışıp bilgilerini doğrulayarak onu memnun ediyorum.

Bölgesinde başlayan kargaşanın mutsuzluğu vardı o çaresiz adamın yüzünde.

İnsanların anıları hep kişisel olmaz ya. Tarihin yarattığı değerlerde en etkili anılar değil midir?

Nihat, *"Deli bu adam,"* diyordu; *"ben bunu tanırım. Eski çeşmeleri, hamamları saatlerce seyreder. Sonra da gidip herkese çatar."*

Güzel iyi şeyler yok oldukça insanlar zaten çıldırmıyor mu? Onları tahrip ederlerken kendilerini de tahrip etmiyorlar mı?

Üsküp'ten Makedonya'dan ayrılmadan yeni liberal dönemin yatırımcılarından birini görmeye gidiyoruz.

İşadamı Veli Ramkovski Uniprokom'un kurucusu.

Kuruluşunu ilerde genişleteceği ilk birimleri de hesaplayarak hazırlamış. Banka, araştırma bölümü, bilgisayar düzeniyle yürütülen ithalat-ihracat, televizyon yayını için deneme stüdyoları.

Türkiye'den getirtilen malların konulduğu depolardan geçiyoruz. Sabunlar, yağlar vb...

Veli Bey konuşmalarında üç ana noktanın Makedonya'da şu anda çok önemli olduğuna dikkat çekiyor:

— Türkiye ile ekonomik ilişkimizi güçlendirmeliyiz: Karamsar olmak istemiyorum. Bu isteğimi önce kendime kanıtlamak için gördüğünüz gibi böyle bir kuruluşu gerçekleştirdim. Yerleştiğimiz alan şu anda çok büyük sayılmaz. Fakat büyüme alternatiflerini gösteren her oluşumu içinde barındırıyor. Yakında televizyon yayınlarına gireceğiz. Laboratuvarlarımızda araştırmacı mühendisle-

rimiz var. Bankayı da büyüteceğiz. Nisan sonu çalışanların sayısı yüzü bulacaktır orda. Araştırma bölümü, buluşlarına patent alabilecek değerdeki kafalardan kurulu. İkinci önemli nokta, geçtiğimiz Tito döneminden edindiğimiz büyük deneyimlerimiz, yetişmiş iyi kadrolarımız var. Sosyalizmin bize öğrettiği çalışma metotları da var. O dönemin olumlu bilgilerinden yararlanmayı da bilmeliyiz. Üçüncü en önemli nokta ise fanatik milliyetçi Sırpların ve hatta Hırvatların etkisiyle Makedonya'yı aynı maceraya sürüklememeliyiz. Fanatik dinci ve milliyetçi akımların Üsküp'e yer yer sızdığını biliyorum. Bunun başarılı olmaması için ekonomik açıdan güçlenmek gerek. İş hacmini büyütebilmeliyiz ki istihdam gerçekleştirilebilsin. Ben kırk yedi yaşındayım. İktisat okudum. Eski Yugoslavya'nın öğrencilerindenim. Ama felsefeye ve edebiyata uzak kalmadım, sanatlara hayranlık duyarım. Çok yorulduğumda *Hermann Hesse* ve onun düzeyindeki yazarları okurum. Yoğun okumalar beni çok dinlendirir. Bir süre önce Paris Match'dan Fransızlar gelmişlerdi dergi için konuşmaya; fakat sizle konuşmak beni daha çok mutlu etti.

Tarihi Değerlendirmek, Salt Envanterler Çıkarmak mıdır...

Karlı dağların başında
Salkım salkım olan bulut
Saçın çözüp benim için
Yaşın yaşın ağlar mısın

Yunus Emre

Uçak biletlerine uçuş numarası almak o kadar uzuyor ki arkalarında kalan sosyalizmin getirdiği güvenceyi hâlâ büyük bir tembellikle kullanma alışkanlığından ötürü, yapılan işlemin ağırlığı bize bir saat kaybettirdi.

Kalkandelen'e de ancak ikindiye doğru hareket edebiliyoruz.

Kalkandelen (Tetevo) bir dağın eteğine kurulu.

Arnavut nüfus çoğunluğu oluşturuyor burada.

Çarşıdan geçerken arasıra yerel giysileriyle Arnavutlar göze çarpıyor.

İftar saatinin yaklaştığı alışverişin hızlanmasından belli.

19. yüzyıl yapımı *Alacacamii*'nin önüne çekiyoruz arabayı. Caminin dört cephesini uyumlu çiçek süslemeleri beziyor.

Oradan *Harabati Tekkesine* gidiyoruz.

Tekke tam dağa yaslanmış; geniş bir alana yayılıyor. Dervişler kahvehanesi, çilekeşhanesi, camisi, kenti kuşbakışı kucaklayan kulesi ile çok güzel bir yer. Kahvehanenin sekileri, göbek tablası, kapıları, tavanı incecik bir tahta işçiliğiyle yapılmış. Çatıyı çevreleyen oymalı ahşap girlantlar akşamın pusunda bitiriliş çizgileriyle daha

da belirginleşiyor. Tavanın orta kabartmaları çiçek ve yaprak motifleriyle bezenmiş. Eriyen karların suları yıpranmış damdan akıp bu benzersiz yapıyı giderek çürütüyor.

Nasıl korumalı buraları?

Hep bunu düşünüyorum.

Bizler, Unesco bu eserler için neler yapabiliriz?

Hatta konunun ilgilileri buraları görmüşler midir? Ellerinde sağlam bir envanter var mıdır?

Bize gelince... *"Bizim Rumeli,"* derken neler yapmayı düşünüyoruz acaba?

Yüzyıllar önce dağların ıssızlığında bir gönül zenginliğine *'dünya mâlini'* feda etmiş dervişlerin yarattıkları estetikle elde ettikleri iç huzurunu orayı görünce sizde duyabilirsiniz.

Otele girdiğimizde *'beklenmedik bir rastlantı bu'* diye telâşlanıyor Alâeddin Tahir.

"Nedir?"

"Bakın karşıda oturan Makedonya'nın büyük çağdaş ozanlarından biridir. Radovan Pavlovski."

"Konuşabilir miyim acaba kendisiyle?"

"Soracağım şimdi," diye gidiyor, sevgiyle kucaklaşıyorlar.

Dönüyor Alâeddin Tahir, *"Sevinçle kabul etti,"* diyor.

Ben *'bu etnik arındırma pisliğinden insanoğlu nasıl yakasını kurtaracak,'* diye sorularımı sıralıyorum.

Radovan Pavlovski yanıtlıyor:

— Bugün yaşananlar hangi ulustan olursa olsun bir sanatçıyı güncelliğini yitirmeyen bir soruyla karşılaştırıyor. Acıları dile getirmek; insanların son yıllarda körelmeye yüz tutan sevgi bağlarını güçlendirmek... Ulusallığa gelince... Evrenselliği ifade edebilmek için ben ulusal sınırlarımı bir yumurtanın kabuğu gibi kırıp atmışımdır sanatımda. Özellikle bu Balkanlar için kesinlikle zorunludur da. Burası değişik uygarlıkların oluşturduğu bir bölgedir. Burada yaratılmış uygarlıklar bizim kurtuluşumuz olmalıdır. Yoksa dar bakışlarla, milli ögelere öncelik tanıyan edebiyatlara inanmam ben. Bunu asla kabul etmeyen bir şairim. Sanatçı olmak sınırlara karşı çıkmaktır. Bu geri devlet anlayışları mezarlık gibi her şeyi gömüyor. Siz ve ben sözcüklerimizle insanın ortak duyarlığını diriltmeliyiz. İşte ben ancak bu duyarlık sayesinde sizin büyük şairiniz

Nâzım Hikmet'i anlıyorum. Bu olanlardan, burda işittiklerinizden biliyorum acı duyuyorsunuz. Ben de aynı durumdayım. Fakat yazılan gerçek bir dize bir devletten daha güçlüdür. Bunu hiç unutmayalım.

Radovan Pavlovski'yle Makedonya'da yeniden tekrar görüşmek için sözleşiyoruz.

— Bu aptallıklardan elbette bir gün dünyamız kurtulacaktır diyor, ya da yok olup gidecektir...

Sanatçıların bilindiği gibi, dünya yurttaşı olduklarının yeni bir kanıtı bu ozan da...

Saraybosna'yı Parçalayanlar, Yüzlerinizi Dünyada Herkes Tanımalı...

Geçiyorum gençliğimizin
sokaklarından bir sokak arıyorum adımı taşıyacak.
Kocaman, geçit sokakları
bırakıyorum tarih büyüklerine.
Tarih sürüp giderken, seni sevmekten,
başka ne yaptım ki ben?

İzzet Sarayliç

Srebrenica bugünlerde Birleşmiş Milletler Gücü tarafından boşaltılıyor.

Sırpların amaçladıkları da böylece yerine gelmiş oluyor. Ne istiyorlardı? Boşaltılarak ya da teslim alarak Saraybosna'yı Boşnaklardan arıtmak. Artık bu büyük çelişki somutlaşıyor.

Srebrenica Sırplar için bence çok kolay bir yolla onlara bırakılıyor.

Osmanlılar Bosna'yı fethedip yüzyıl sonra da Sırpları buraya yerleştirmişlerdi. Rumeli'deki sınırlarda Sırplar nöbetçilik yapıyordu. Onlar da Ortodoks kiliselerini Bosna'nın Batı yöresine yükseltiler. Dövüşçülüğüyle öne geçen bu tebalarına Osmanlı öbür milletlerine davrandığı gibi davrandı. Devşirme yoluyla Drina bölgesinden seçtiği çocuklardan biri de geleceğin ünlü Sokullu Mehmet Paşası olacaktı.

Ve Osmanlıya Saraybosna bölgesi çok etkili olan devlet adamları yetiştirdi.

İmparatorluğun yeteneğe ve zekâya gösterdiği bu olağanüstü

dikkat, yükselmesindeki nedenleri de bize yeniden hatırlatmaktadır. Balkanlar'da devşirme olayı yorumu *'kan hakkı'*ydı değerlendirmesiyle yapılıyor. "*Osmanlı kan hakkını alırdı,*" diyorlar.

Eski Yunan'dan, Doğu masallarına, günümüzde de Bertold Brecht'in (de) tartıştığı bu konu, sanıyorum ki daha uzun yıllar tartışılacaktır. Çocuğa verilen emek mi, yoksa onu doğurmak mı, çocuk üstünde hak sahibi kılar insanları.

Üstelik Osmanlı uç bir örnek de verir insandaki yeteneğe dikkatinde. Bir savaş esiri olarak payitahta getirilen bir genç, sonra Osmanlının matbaaya geçişinde bu işin başına getirilir ve biz onu tarihte İbrahim Müteferrika, diye tanırız.

Bir yeteneğin, gündelik bir hayattan, bir köy ortamından çıkarılıp parlamasına verilen değere 'ödenmiş bir kan hakkı' demek, çok uçlu soruları da içinde her zaman barındıracak bir yargıdır...

Güçlü sağrılarında çifte sepetler taşıyan atların, bunların içine doldurulan çocukların, annelerinin yaşadıkları, kitaplar dolusu anlatılabilir. Oysa Sırplar 600 yıllık intikamlarını, şimdi 1990'ların ortasında kadınları, erkekleri, çocukları öldürüp kanlarını akıtarak alıyor, *'kan haklarını.'*

Yapılanları dinledim.

Bir edebiyatçı olduğum halde, bunları niteleyecek en güçlü, en diri sözcükleri asla bulamadım.

Kimsenin de bulabileceğine inanmıyorum.

Her anlatılanda da sözcükler bu konu için boş, zayıf kaldı.

Üstelik Boşnaklar Osmanlıyla gelmemişti Saraybosna'ya. Bu insanlar *Kral Sigmund*'un Haçlı Seferlerinde de kutsal üçlüye inanmadıkları için kılıçtan geçiriliyorlardı. *Bulgar* kökenli *Bogomiller*di. Hıristiyandılar, ama farklı düşünüyorlardı. Osmanlılar geldi, çok kez yaptıkları gibi kılıç zoruyla kimseyi İslâma çağırmadılar. Başka denenmiş güçlü metodları vardı onların...

1364'teki Sırpzındığı Zaferinin ardından Osmanlılar, genişleyen imparatorluğun *'millet'* dediği azınlıklarına egemen olan idarelerini de güçlendiriyordu. *Çandarlı Halil Hayrettin Paşa*'nın ordu ve maliyeye getirdiği yeni yöntemler bunun ilk kanıtlarıydı. Yeniçeri ocağının temelleri atılıyor, Enderun ulemaları eğitimlerini çağlarının dünya bilgileriyle donatıyorlardı. Ele geçirilen yerlerdeki büyük toprak sahipleri vergilendiriliyordu. Müslüman olmayı seçenlerse vergiden muaftılar. Paranın çekiciliğini iyi bilen Rumeli feodallerinin çoğu bu yolu seçmişlerdir. "*Ya paranı, ya dinini! Karar senin!*"

Bogomiller için bu olanların doğrusu pek önemi yoktu. Onlar *Katolik* ve *Ortodoks* Kilisesinin dışındaki bir Hıristiyanlığın peşindeydiler. Ne *Sırplar* gibi, *'Ortodoksluğun caymaz kılıcı'* olmak hevesindeydiler, ne de *Katolikler* gibi yüzleri *Roma*'ya dönüktü. *Bogomil* inançlarında et yemek, şarap içmek, dünya nimetlerine önem vermek günah sayılıyordu. Böylece *İslâmın* onlara yakın gelen kutsal kitabını kabul etmek de kolay oldu. Üstelik *Katolik* ve *Ortodoksların* geçmişte onlara reva gördükleri şeyleri de unutmamışlardı. 11. yüzyılda *Bizans*'a götürülen ataları, öteki Hıristiyanlara da köklü, unutamayacakları bir gözdağı vermek için yakılmıştı. Bosna-Hersek için ilk hatırlamalarım bunlar.

Slovenya'ya, Ljubljana Havaalanından giriyoruz.

Kısa süre önce savaştan çıktığını bildiğim ülkede buna ait en küçük bir iz yok. Geniş bir sınır paylaştığı Avusturya'nın düzenini yansıtıyor Slovenya.

Almanca sözcüklerle tanıtılan ürünler zengin ambalajlarında. Havaalanı tümüyle elektronik donanıma sahip.

Hertz'den araba kiraladıktan sonra Hırvatistan'a bağlanan karayolu öğrenilip gaza basılarak Zagreb'e doğru yol alıyoruz.

Çevrede dingin bir yeşillik, otlayan gürbüz hayvanlar, duru mavi gökyüzü, küçük sevimli kiliseler var. Makedonya'nın sert doğasıyla buranın görünen belirgin hiçbir ilgisi yok.

Slovenya'nın engebesiz doğası iki yanımda bir oda müziği parçası gibi dingin akıyor.

Zagreb'de Dubrovnik Otelde değişik ülkelerin insanları var: Fransız televizyoncular, Almanlar, Hırvat Boşnak ordusunun askerleri, bir de Birleşmiş Milletlerin mavi berelileri...

Zagreb'den savaş bir hafta öne çekilmiş.

Alana açılan yan caddelerde bombaların yıktığı ilk yapı var.

Zagreb ağırbaşlı, güzel bir kent. Prag'ı anımsatan bir ışığı ve içe dönük bir görkemi var.

Ana alanı çevreleyen kitapçı vitrinleri görene bir savaşı umdurmayacak zenginlikte. Onu da çok beğendiğim kentler listesine alıyorum.

Otelin bir bölümü sığınmacılara ayrılmış. Bu insanlar büyük salonda bir öğrenci düzeniyle yemek yiyorlar. Ara katlarda küçük çocuklar koşuşuyor. Anneler bebelerini avutmaya çalışıyor.

Otel girişinde karşınıza düşen duyuruyu hemen görüyorsunuz: Fransa vizesi için başvuracaklara yer ve saatleri açıklanıyor.

Bosna-Hersek ile ilgili konular için gazeteci Ayet Arifi'yi arıyoruz.

Bosna-Hersek'e ne olursa olsun gitmek gerek, bu tarihi bir tanıklıktır, diye düşünüyorum, yolculuğun başından beri...

Ayet Arifi izlenmesi gereken yolu açıklıyor.

— Dikkatli olunmalı. Biliyorsunuz Sırplar Hırvat topraklarındadır. *Spilt*'e kadar deniz kıyısını takip edin. Bu uzun yoldur, ama içerilere giremezsiniz, Sırplar var. Yolu 100 metre bile şaşırmamak gerek. Kıyıyı hiç bırakmayacaksınız. Önce *Rijeka*, oradan *Krk*'e dönmeden *Novi Stranigrad*'dan *Zadar*'ı bulacaksınız. Oradan *Sibenik* geliyor. Sonunda *Spilt*... Orada gece kalmalısınız, çünkü yola çok erken çıksanız da gece yarısı varırsınız.

Bize bir yol haritası gerek, ama dükkânlar henüz kapalı.

Zagreb'in tramvayları çalışmaya başladığı anda biz otelden çıkıyoruz.

Park yerinin yanındaki bir turizm acentesi dikkatimi çekiyor, üstelik açmışlar orayı.

Şansımı denemek istiyorum.

Yönetici kadına isteğimi söyleyince,

"*Bizim karayolları haritası bugünlerde yeniden basılıyor. Her şey değişti ya,*" diye açıklıyor.

Yüzümde neler gördüyse bana bir an bakıp, "*Durun sizin için bir şeyler bulmaya çalışacağım,*" diyor.

Geri döndüğünde, elindekini uzatıyor. "*Eski bir haritadır bu, 81 Nisanında basılmış.*"

Borcumuzu soruyorum,

"*Hiçbir şey gerekmez. Çünkü biliyorsınız,*" diyor, "*bu artık tarihi oldu.*"

1980'den beri öyle olabileceğini sanmadan tarihi oluveren ne çok şeye sahip olduğum geliyor aklıma. *İki Almanya*'dan kalan, pullar, kitaplar, belgeler... *Çekoslovakya*'dan, *Prag*'dan fotoğraflar, plaklar... vb. Şimdi de Yugoslavya'dan kalacak olanlar... Tarihin şiddetli bir kayma, sarsılma döneminin içinde olduğumuz açık.

Yugoslavya'nın Adriyatik kıyıları çekici bir güzellikte. Sırpların denize çıkmadan da bu savaştan vazgeçmeyecekleri (de) ortada.

Silme betondan yazlık! Korkutucular yerine, buralara yeşilliklerin içine az katlı konutlar yapmışlar.

Zadar'a doğru savaşın izleri beliriyor.

Bombalanmış evler, işlevleri yitmiş fabrikalar...

Turistik zamanların barışçı izleri siliniyor.

Yanımızdan savaşa giden yardım kamyonları, Kızılhaç hastane arabaları, Kızılhaç işaretli çok lastikli ağır, uzun araçlar, güçlü telsiz donanımlarıyla Birleşmiş Milletlerin zırhlı arabaları, mavi bayraklı kamyonlar dolusu asker geçiyor.

Zadar'da artık sivil denebilecek bizim arabadan başka araba yok trafiğin içinde.

Haritada gösterilen yol içinde hızla giderken, çevremizin boşaldığını görüyoruz.

Geri vitese basıp ayrıldığımız noktaya geldiğimizde Hırvat asker ve polisleri bize şaşkınlıkla bakıyor. Spilt'e bağlanan karayolunun bir hafta önce Sırplar tarafından işgal edildiğini açıklıyorlar. "Bizimkiler HVO, onlarla orda savaşıyorlar."

— Peki biz *Spilt*'e nasıl gideceğiz?

— Feribotla.

Denizi derin virajlarla aşıp bulunduğumuz noktaya yükselerek gelen yol, yenilerde açılmış bir dönüşle derin bir yardan aşağı inip gözden kayboluyor.

Feribot iskelesi oradaymış.

İskeleye bağlanan noktaya kadar da üç-dört km. uzunluğunda bir araç konvoyu var. Konvoyun ne bittiği, ne başladığı yer görünmüyor.

Peki biz ne yapacağız?

İneceğiz aşağıya, denizi geçerek Spilt'e gideceğiz.

Yüzlerce kilometre yol, Zagreb'e geri dönmek için yapılmadı elbette.

Epey bekledikten sonra iskeleye inen yokuşa sapıyoruz.

Yol toprak ve çakıl.

Yanımızdaki yüksek kasalı kamyonlar bu dar yolu tonlarca ağırlıklarıyla daha da bunaltıcı yapıyor.

Birkaç otomobile öncelik veriliyor. Bunlar doktor ve hemşirelerin arabaları. Bir de bizim.

Güneş batarken feribottayız.

Spilt'te gece *Otel Marian*'a iniyoruz.

En az 1500-2000 yataklı bir otel burası.

Yugoslavya'nın barış günlerinde işçiler, memurlar tatillerini burada yaparlarmış. Geniş odaları, büyük salonlarıyla gözalıcı, ama çok bakımsız şimdi otel... Burada da Boşnak ve Hırvat sığınmacılar var.

Sabaha kadar çocuk ağlamaları geliyor odalardan.

Kahvaltıya indiğimizde resepsiyondaki genç kıza, Bosna-Hersek'e gitmek için önceden görüşülecek telefonları bağlatıyorum. Genç kız gidilecek bölgenin adıyla irkiliyor. Aradığım kişiler yerinde değil... Can sıkıcı bir durum. Ne yapmalıyım? Kesinlikle bir yolunu bulmalıyım girmenin. Bosna-Hersek'in böylesine yakınında olup gidememek olacak iş değil.

Çaylarımız biterken, resepsiyondaki Hırvat genç kız koşarak buluyor beni.

— Sizinle görüşebilecek biri varmış, öğrendim. Mısırlı bir doktor. Birleşmiş Milletlerden... O yardımcı olacak. Çünkü savaş bölgesine gidiyorsunuz.

Doktorun evine yöneliyoruz.

O yeni uyanmış.

Son derece nazik dinliyor anlattıklarımı. Bir süre düşünüyor.

Ben telâşlanıyorum, ya "Hayır," derse...

"Siz otele gidin, ben sizi gelip bulacağım," diyor.

Doktorun yaşadığı apartmanın önünde İngilizce ve Arapça UN yazılı beyaz Jeep'i duruyor.

Doktor yanında zayıf bir genç adamla otele geliyor.

Tanışıyoruz. *Doktor Abdullah bin Abdullah*, yanındaki gençse *Boşnak İzzettin Skâlo*. İzzettin *'ana-baba'*, *'inşallah'* gibi sözcüklerin dışında yalnız Sırpça konuşuyor. Assuan'lı doktor da bunu İngilizceye çeviriyor. *İzzettin Mostar*'lı. Annesinin adı *Hidayet*, babasının *Hacı İzzettin*. *Bosna-Hersek* ordusuna kısaca 'HVO' dendiğini anlatıyor. Oranın komutanlarından *Fadıl Kasapoviç*'in *müftü Seyid Smaygiç*'in bizi karşılayabileceklerini söylüyor, telefonlarını veriyor.

Savaştan yeni gelmiş İzzettin. Boynunda(ki) kapanmaya yeni başlamış derin yara izini gösteriyor.

Haritayı açıp Mostar'a varış noktalarını belirliyoruz.

Doktor Abdullah.

— *Omis, Makaraska, Kardeljevo, Opuzen, Metkoviç-Capiljina* ve sonra *Bosna-Hersek*. Bana yemin ediniz, daha yukarı çıkmayacağınız için. Bir de geceye kalmayın. Döndüğünüzde lütfen telefonuma not bırakın, ben merak ederim.

Doktor Abdullah'a yemin ediyorum... Arabaya atlıyoruz.

Bosna-Hersek yönünde zırhlı mavi bayraklı arabalar, mavi askeri kamyonlar, haçlı ambulanslar dışında artık başka araç yok yolda.

Metkoviç'te 'HVO'nun askerleri yoğunlaşıyor. Bombalanmış evler, uçmuş çatılar, parçalanmış fabrika tezgâhları...

Sonunda Bosna-Hersek topraklarına giriyoruz.

Yüreğimi ağır bir hüzün kaplıyor.

Putrellerle, dikenli tellerle yan yana dizilmiş büyük bidonlarla, engellenmiş ilk sınıra geliyoruz.

Kâğıtlar, bagaj, kontrol ediliyor.

İlk engeli geçiyoruz.

Savaş tüm ağırlığıyla, görüntüleriyle önümüzde.

İkinci sınırda yeniden bekleme.

Küçük bir tepeciğe yaslanmış güzel bir Türk-Osmanlı evinin yarısını bomba kesip koparmış.

Kâğıtları geri veriyorlar.

Subay, yanında duran bir asker ve bir sivili *Mostar*'a kadar alabilir miyiz diye soruyor.

"Elbette diyorum, binsinler..."

Arkaya biniyorlar. Kendilerini tanıtmaya çalışıyorlar.

Asker olan kimliğini çıkarıyor, 'HVO'nun kimliğinde *'Hamo Çeliç'* yazılı. Sivil de adının *'İlyas'* olduğunu söylüyor. Mostar'a girmeden iniyorlar. İyilik dolu yüzleri... Genç er *Hamo Çeliç*'in elini tutuyorum, okşar gibi gülümsüyor.

Bir alan var karşımızda.

Büyük variller bu kez üst üste konmuş, dikenli teller, dik, çaprazlama sıralanmış kalın demir putrellerle geçiş için zorlayıcı, dönemeçli dar bir yol çizilmiş. Bu görüntünün ağırlığını artıran silah sesleri geliyor tepelerden doğru.

Yüzünün yorgunluğuyla ciddiyeti daha da ağırlaşan bir subay ve iki er arabaya yaklaşıyorlar. Denetim bu kez daha sıkı tekrarlanıyor.

Subay iyi şanslar diyor. "*Savaşta şans çok gereklidir*," diye ekliyor.

Ve Kentler Güzeli Mostar

Hiçbir Hıristiyan devleti, kendi topraklarında Türklerin bir camisi bulunmasına müsaade etmez. Oysa Türkler bütün Rumların kiliseleri olmasını hoşgörürler.

Voltaire

Saraybosna'nın ambleminde altı zambak çiçeği vardır, bilir misiniz? Ne zorlu bir hayvan, ne keskin bir kılıç, ne bir taç, ne de dini bir simge...

Bu gördüğüm yakılmış, nefretle bitirilmeye kalkışılmış kente gerçekten bir zamanlar ak zambaklar toplamıymış diyebilirim.

Mostar için gördüğümüz, izlediğimiz başarılı filmler ve fotoğraflar, orayı ne yazık ki bize yeterince anlatmış olamaz. Ancak seçkin bir şeyin izlerini duyurabilmişlerdir. *Titograd*'ın üstüne, Saraybosna'nın altına düşen bu kendinden ışıklı kent, Doğu ile Batının, Hıristiyanlıkla Müslümanlığın yan yana geldiği kenttir. Osmanlı ile Orta Avrupa uygarlıklarının birbirini itmeden, saygıyla yerleşip eserlerini oluşturduğu bir zaman var işte karşımda. Şiir dizeleri gibi köprülerinin altından *Neretva Nehrinin* geçtiği bu yere, aldığı yaraların derinliğinden ötürü, ara ara gözlerimi kaçırarak bakıyorum.

Arkitekt dergisindeki verilen onarım bilgilerine bakarsak: *Koski Mehmet Paşa Medresesi 1979, Saat Kulesi 1982, Karagözbey Camii 1987, Vuchijakoviç Camii 1988, Ceyvan-Çehaya Camii de 1987-92* arası restore edilmiş.

Şimdi ben savaşın vebal elinin parçaladığı kanattığı bu yerdeyim.

Bu durumda bile *Mostar*, güzelliğinden arta kalanlarla kendini tanıtıp bana daha da ağır bir hüzün, ağlama isteği veriyor.

İki sert inen yamacın arasındaki vadide akan suya yansıyan köprülerinden birini *1566*'da *hassa mimarı Hayrettin Ağa* yapmış. Köprü günümüzde bile, mimarinin ve teknolojinin başyapıtı olmaya devam ediyor. Köprüyü iki başından kavrayan kulelerden biri havan topu isabetiyle gövdesinden paralanmış.

Kentin elektriği kesik. Kalın kablolarla geçici bir elektrik düzeni yapılmış.

Tepelerden birkaç silah sesi kuru kuru yansıyor *Mostar*'a...

Sırp Çetnikleri orada olduklarını hatırlatıyorlar...

Dünyada tanınmış kent mimarlarından Sırp asıllı Zlatko'nun *'iğreniyorum bu yaptıklarımızdan,'* diye bağırışını düşünüyorum.

Bir ulustan çıkan canilerin iyi vatandaşlarına, aydınlarına kötü bir tarihi miras bırakmasının acısını düşünüyorum. Bunun dünya tarihindeki en yakın örneği Hitler Almanyasıdır. Alman aydınları aklın yıkıldığı o yılları şiddetle kınarlar.

Osmanlıların yerleşimlerinde çevreyle uyum sağlama ustalıkları *Mostar*'da da görülüyor. *Mostar* evlerinin kireç taşından yapılma kiremitleri, onların doğayla olan ilintisini çoğaltıp bir inci pırıltısıyla yansımalarını sağlıyor. Dağlardan, Sırpların sürdürdükleri top atışlarını dağılan parçalardan geçerken insanlar korunmak için hassa mimarının köprüsü üstüne demir çubuklara astıkları ahşap bir korugan yapmışlar.

Köprünün ortasında durdum.

Barbarların çökerttiği, *1917*'de *Komadina Mustafa Ağa*'nın yaptırdığı karşıma düşen yıkık köprünün üstünden akıyordu şimdi Neretva...

Kentin ana caddelerinde HVO'nun askerleri silahla donanmış, değişik yörelere hızla gidip geliyorlardı.

Duvarlara ölüm ilanları yapıştırılmıştı; çoğu da genç kadın, çocuk ve erkeklerindi.

Hıristiyan ve Müslüman mahallelerinin bir yokuşun iki yanından yükselişini izledim.

Bütün yapılar parçalanmış, kat aralarından fırlamış demir çapaklarıyla, barut yanığıyla kararmıştı. Evlerini terk etmemiş bir iki sivil, arkalarından koşan sahipsiz köpeklere bir an bakıp yürüyorlardı. Boşnakların söylediği gibi *'Çarşiya*'nın yıkık dükkânları, düş-

müş kapıları, tezgâhları, ateşle kavrulup bükülmüştü. Bir penceredeki saksıda çiçekler yanmıştı.

Savaşın ilk aylarında dünya haber ajanslarının yaydığı görüntülerde sık sık, narin bir minarenin tam ortasından aldığı bomba yarasının açtığı oyuk gösteriliyordu. O minarenin yükseldiği caminin yanından geçtim, *Mostar*'ın evlerine doğru yürüdüm. İnsana baktığında mutluluk veren o saygılı yapıların tümü bombalanmış, yakılmış, deşilmişti...

Yarısı çökmüş bir evin üst katından bakan iki yaşlı, bezgin adam bana bakarak işaret ediyorlardı, "*Gel*" diye.

Ve bana böylece uzak menzilli silahlarla, bazukalarla, havan toplarının, bombaların açtığı yıkıntı ve oyukların farkını öğrettiler. Çocuklarla kadınları yolladıklarını, orada ayrılmadan bekleyeceklerini de anlatabildiler.

O ev, çoktan ev olmaktan çıkmıştı. Tabanın bir yanında duruyordunuz, öteki bölümü alt kata göçmüş... Pencereleri kapı gibi kullanılıyordu.

Mostar'da beklemelerinin anlamını kavramak için herhalde orada yaşamak gerekiyordu.

Onlardan vedalaşıp ayrıldım.

Bu yapılan kıyımı dünyanın bilincinde hep canlı tutmanın yollarını bulmalıyız.

İnsanın toplumsal varoluşu içinde, onu en değerli kılabilecek aklıyla birlikte vicdanı değil midir? Tüm bu acıların, cinayetlerin en yakın örneklerini İkinci Dünya Savaşını gören ve bilenlerin, yaşayan pek çok tanığı var hâlâ dünyamızda. Ben Rumeli'de olanları anlatırken hangi sözcüğü bulmalıyım ki insanları irkiltip vicdanlarını ve akıllarını harekete geçirebileyim, evet evet hangi sözcüğü...

Kana bunca alışmış bu dünyalıları kim kıpırdatabilir yerlerinden, kim kim?

Bir kentin, insanlarının, amansız katilleri bunca intikam duygusunu 600 yıl nasıl kuşaktan kuşağa iletmiş olabilir?

Bir Hırvat yazar, "*Katillik Sırpların genlerinde midir?*" diye sorarken, belki de kendi ulusunun aynı genleri taşıyan faşist, '*Ustaşa*' çetecilerini unutuyor olmalıydı.

Kent estetiğinin çağımız için en iyi örneklerini oluşturan bu yerler, tüm dünya tarafından dikkate alınıp yeniden onarılmalıdır. Bunlar canlandırılarak, geçmişin önemli bir kültür mirası hiç olmazsa bir bölümüyle yeniden insanlığa kazandırılabilir. Çünkü Sırp eşkıyalarının yaptığı öyle bir zaman kıyımı var ki, artık dünya

tarihine bir daha geri döndürülemez. *Şarkiyyat Enstitüsü*nü imha ederek, 200 bin belgeyi de yok etmişlerdir. *Vakıf kayıtları, tapu-kadastro üniteleri, nüfus kayıtları* da bu tümüyle yok edilenler arasındadır. Onlar durmadan bilinçli olarak tarihin belleğini silmektedirler...

Ünlü Sırp yazar İvo Andriç, *'Drina Köprüsü'* adlı romanında Osmanlı yapılarına, köprülerine duyduğu hayranlığı anlatırken yine de, Osmanlı yönetimindeki Sırpların da *'hep o günü'* beklediğinin altını çizer.

Sırpların bugün yaptığı etnik temizlikteki söz konusu olan halk, üstelik yeniden tekrarlıyorum Osmanlıyla birlikte Saraybosna'ya gelmemiştir; oranın yerleşik halkıdır.

Spilt'e dönüyoruz.

Hiç keyfim yok.

Bir ara lokantaya giriyoruz.

Bir delikanlı, elindeki gazeteyi sallayarak, *'Slobodna Dalmacija'* diye dalıyor kapıdan. Herkes fırlayıp *'Slobodna Dalmacija'*a satın alıyor. Bu da Saraybosna'da yayınlanan *'Oslobodenje'* gibi anti-faşist bir dayanışma gazetesi.

Otel Marian'a geç saatte giriyoruz.

Verdiğim sözü tutarak Mısırlı Doktor Abdullah'a telefon edip not bırakıyorum... *"Mostar'ı görmek kararı zor, ama doğruydu. Çok sarsıcıydı savaşı görmek. Fakat size yine de her şey için teşekkür ederim."*

Sabah gün doğarken Doktor Abdullah beni telefonla arıyor. *"Sağ salim döndüğünüz için vicdanım rahattır şimdi,"* diyor.

Vicdan sözcüğü günümüzdeki konuşmalarda, artık ne kadar az geçiyor.

Assuanlı doktoru hep iyilikle anacağım.

Assuan da masal güzeli bir kentti.

Benim güzel kentlerimin en başına, şimdi tarihin cellatlar tarafından bir anıya dönüştürülen Mostar'ı da katıyorum.

Zagreb Çevresindeki Kamplar

Kendi mutluluğunu yiyip bitiren sensin. Tam bir özgürlük içinde mutluluğun tadını çıkardığın olmadı hiç. Bu yüzden büyük bir oburluk içinde kendi mutluluğunu yiyorsun.

Wilhelm Reich

Nil üzerinde yapılacak gezi için hazırlanırken Kahire'de tanıdığım Kral Faruk'un yeğeni Prens Hasan el Hasan, halk adına bir müze haline getirilmiş saray yavrusu konağının ona bırakılmış küçük bölümündeki görüntüsüyle beliriyor gözümde. Çevresindeki antikalar şimdilik yanında, fakat hepsi envantere alınıp numaralanmış.

"*Nil'e gidilecek öyle mi*" diyor tertemiz Türkçesiyle. "*Nil hiçbir yere benzemez, hep düşte olacaksınız, çocukluğumun Nil'i mutluluk demekti. Her şey nasıl da hızla değişiyor. Evet, açıkça bir düştü o günler...*"

Assuan Barajında toplanan kutsal nehrin sularını izlerken baraj projesinin iki mimarı sayılan Albay Nasır'la V.İ. Lenin'in kabartmalarını taşıyan iki yüksek kaideyi görüp, "*Zaman dehşet bir şey,*" diye düşünmüştüm. "*Hiçbir şey aynı kalmıyor. Fakat arada geriye doğru büyük kayışları da var zamanın.*"

Assuan'lı doktorun kentini gördüğümde bir gün amansız bir dönemde böyle bir çağrışımın içinde olacağını kesinlikle düşünemezdim bile.

Çünkü ben 1990 yılı sonlarında Mısır'daydım.

Spansko-Somobor-Varajdin-Umak'taki sığınmacılarla görüşmeye gidiyorum.

Olaylar başladıktan sonra *Hırvatistan Mülteciler Bakanlığı* kurmuş.

Sınırlarını durmaksızın genişleten savaşın, yerlerinden sürdüğü insanlar hakkında kayıtlar tutuyor.

Bunları yazarken, çok kısa bir süre önce döndüğüm o bölgelerden biri Srebrenica da bugünlerde boşaltılıyor. Birleşmiş Milletler ise bilinen o gevezelikle arasız konuşuyor.

Yardımların çok azı ulaşıyor Saraybosna'ya. Rumeli Türkleri ve öteki halklar savaş korkusu içinde.

Onların da yakın bir gelecekte sığınmacı olmayacaklarını kimse söyleyemez.

Yugoslavya'nın Avrupa'nın ortasındaki bu savaşında, kimlerin kimleri ezdiğini görmemek için kör olmak gerek.

Kamp yöneticisi açıklamalarda bulunuyor:

— Buradaki muhacirlerin % 80'i Bosna'nın kuzeybatısındadır. *Dina* bölgesinden de birkaç aile var. Hırvatistan'a yakın olan bölgedir burası.

Barakalarda birçok bölüme giriyoruz ve birçok isim.

Cemal Ayka, Kubiraş Camii, Siyam Hocıçniça, Kemal İslâm, Şefika Sabit.

70 yaşından 7 yaşına, 7 aylığa kadar her yaştan insan var. 10-15 metrekarelik bölümlere ayrılmış odalarda bir veya iki aile birlikte yaşıyorlar. Üst üste ranza yataklar... Bunlar hem uyumak, hem oturmak amacıyla kullanılıyor.

Kamp yöneticisi, "*Çoğu ziraatçidirler ve hayvancılıkla uğraşırlar,*" diyor.

Genç bir kadın, ses titriyor konuşurken.

— Komşularımızla geçimlerimiz önceden çok iyiydi. İnanın Sırp bir komşum bana Boşnak'tan daha yakındı. Ne kadar dertleşirdik toplanıp. Bizim kasabamız o kadar güzeldi ki... Orayı görseydiniz. Bu etnik temizlemeyi Bosna üzerinden yapmaya kalktılar. Şimdi, Hırvatistan'daki Sırpların yaşadıkları Krayna bölgesiyle birleştirmek isterler. Yollarının üzerindeki Katolik kiliselerini, Müslüman camilerini yakıyorlar. 60.000'in üstündeki Müslüman ve Hırvatı öldürdüler ve sürdüler.

Genç bir adam konuyu alıyor.

— Şimdi serbest seçimler yapıldıktan sonra, eski komünist dönemdeki hudutlara da riayet edilmek başta kabul edildi. Çünkü bunlar ezbere konulmuş sınırlar değildi. Tito adamlarıyla üstünde ciddiyetle durmuştu bu işin. Milletlerin kanunlarına ve ko-

numlarına göre yapılmışlardı sınırları. Ama güya demokrasiye geçtik, birden herkes faşist oldu. Harp ilk Slovenya'da başladı. Kısa sürdü. Slovenya, Avusturya ve İtalya arasındadır. Uzaktadır buraya. Kuzeyde olduğundan o yana Sırplar pek ulaşamadılar, yenilgiyi kabul ettiler. Slovenya hızla ayrıldı birlikten. Hırvatistan'da 700 bin civarında Sırp yaşıyordu. Sırplar yüz yıldır -komünizmde bile- nasyonalist ideolojiyi gizlice hep taşıdılar. Şimdi bizim Bosna'ya geçelim. Orada nüfusun yüzde 50'si Boşnak'tır, yüzde 30'u Hırvat'tır. Yüzde 17 kadarı Sırp... Biz hiçbir zaman savaş taraftarı değildik. Hatta son güne kadar bizim reisicumhurumuz Aliya İzzetbegoviç, harp olmaması gerektiğini daima ifade ediyordu.

— Siz Cumhurbaşkanınızm bile böyle bir hazırlığa inanmadığını mı söylüyorsunuz?

— Bilmiyorum. Sırplar kendi nüfuslarını yavaş yavaş boşaltıyorlardı. Bilmiyorum.

Cemal Ayka öfkeyle söze giriyor, "*Hem insanları, hem eserleri mahvettiler,*" diye. "*Köylerimizde, kasabalarımızdaydık. İşimizi yapıyorduk, üretiyorduk, çoluk çocuk yaşıyorduk.*"

İçlerindeki en yaşlısı Kemal Hociçna, Cemil Ayka'yı susturuyor.

— Unutuyorsunuz, hepiniz asıl önemlisini, demokrasi gelip serbest seçim olduğunda bizim partilerimiz kazandı. Bu açıklanınca da Sırplar iktidarı bırakmaya yanaşmadılar. Planlarını yaptıkları gibi, Bosna'yı her taraftan çevirdiler. O zaman bilmediğimiz, şimdi beyan edilince öğrendiğimiz şeyler var. Sırplar ve Hırvatlar arasında bazı gizli anlaşmalar olmuş, Bosna'dan denize çıkmak gibi, Adriyatik denizine. Eski Yugoslav Federal Ordusu hâlâ sürüyor Bosna'da. İçinde her milletten hâlâ var. Askeri fabrikalar da Bosna'dadır. İş karmakarışık. Duman altında kalmış kaz gibi geziyorsunuz. Sırplar, açıkça "*Seçimi kazansanız bile biz İzzetbegoviç'in Bosna-Hersek reisicumhuru olmasına müsaade etmeyiz,*" dediler, sonra her türlü katliama başladılar. 500-600 senelik Osmanlı bile hiçbir gayrımüslimin kilisesini yıkmamıştı. Bunlar bütün camileri yıkıyor. Bakın işe, 20. asrın sonlarında biz güya kalkıp Avrupa'nın ortasında fundemantalist Müslüman devleti kuracakmışız. Böyle bir şeye inanmak olmaz. Onlar fundemantalist Ortodoks devleti kuracaklar. Bu açıkça görünüyor.

Bir başkası katılıyor konuşmaya.

— Mahsuller toplanana kadar savaşı başlatmadılar. Ürünlerin

hepsine el koydular. Sonra genç erkekleri toplayıp kamplara soktular. Mesela bakın Sabit 7 ay *Manyaça*'da kampta kaldı.

— O dünya televizyonlarında ilk gösterilen kamptı değil mi *Manyaça?*

Sabit, durgun yüzüyle gözlerini yere dikmiş öyle konuşuyor..

— Evet. Binlerce Müslüman ve Hırvat vardı o kampta. Dünyada da gösterdiler. Mahsuller toplandıktan sonra köylerimizi yakmaya başladılar. Bizi sıraya soktular, silahlarını doğrulttular vuracaklarmış gibi. Kimileri bıçaklarını boğazımıza dayadı. Korku milletin içine girsin diye. Kadınlarımızın altınlarını falan topladılar.

— Ne zaman başladılar bunları yapmaya?

— İlk çatışmalar Mayısın 27'sinde. Sonra, ikinci savaştan Hitler döneminden kalma işte o *Manyaça* denilen yere götürdüler. Aralarında bağırarak *'kuyuları kazmalıyız ki, bunların ölülerini doldurmalıyız,'* diye konuşuyorlardı. Bize iki defa yemek veriyorlardı. Birincisi bir somun ekmeği kırk parçaya bölüp kırk kişiye dağıtıyorlardı. Saat 17.00'de o ekmek parçasına kalitesi çok düşük biraz makarna ekliyorlardı.

— Sizden başka kimler vardı kampta?

— Hırvatlar da vardı, 300-400 kişi kadar. 5-6 tane de Sırp.

— Sırpları niye tutuklamışlardı?

— Federal ordudaki Sırplardı bunlar. Sırpların yaptığı katliama katılmayıp kınamışlar. Onları da *Manyaça*'ya koymuşlardı.

— Tutukluluğunuz kaç ay sürdü?

— 6 ay 25 gün. Kızılhaç araya girmeseydi biz hepimiz açlıktan ölmüştük. Dünya olayları öğrenip de, kamplara televizyoncular, gazeteciler gelince, bizi bıraktılar. Ama şartlı olarak. Yabancı devletlere gönderileceksek, bırakmayı kabul ettiler. İngiltere'ye, Amerika'ya, Fransa'ya falan. 17.000 kişi kadar da kayıptır.

İlyas Begiç konuşmaya başlıyor.

— Müslüman Boşnak nüfusu öldürülerek, yurtdışına göç ettirilerek Saraybosna'da azaltılacak. Buna engel olmak gerek. Bunun için Türkiye'yle, İslâm devletleriyle ilişkiler kurmak gerekti ve bu ilişkiler devam etmeli. Mesela Suudi Arabistan'la güzel ilişkilerimiz kuruldu.

— Suudi Arabistan'la bu ilişkiler yeni mi?

— Evet, yenidir. Savaşla başladı. Türkiye ile tarih ve kültür bağlarımız elbet daha eskidir. Ama öteki Müslüman ülkeleriyle yeni yeni karşılaşmaktayız.

Genç bir kadın konuşmak istemiyor. Odadakiler, benimle konuşmasını söylüyorlar. Yavaş yavaş, sönük bir sesle anlatıyor.

— Siz *Çetnikleri* bilmezsiniz. Oğlumla kahvaltı yapmaya hazırlanıyorduk. Dediler ki, "*Gel bakayım sen. Ayakkabı gerekmez lastik çizmelerini giy. Dışarıda iki tane ölü var. Onları gömeceksiniz.*" Biz çıktık. Amca oğullarım orada, öldürülmüş yatıyordu. Bana ve oğluma mezar kazdırdılar. Ben daha fazla anlatamam. Dünyada kimseye inanmıyorum. İnsanlık falan hepsi yalan. Sonra köyden sekiz otobüs dolusu insan geçti. Bir otobüse de bizi doldurdular. Bir gün meydana en az 250.000 kişiyi öldürdükleri çıkacak. Onlar savaş yapmayı bilmez. Yani yüz yüze savaşmazlar. Bir yere saklanırlar ve oradan ateş ederler.

Tüm odalara girdiğimizde aynı bunaltıcı iç içe yaşama darlığı sürüyor.

Çocuklarsa güneşin ısıttığı günün sevinciyle dışarıda koşuşuyorlar. Bir ders arasındalar sanki, gürültüleri içeri uzanıyor.

Kadınlar kendilerine yapılanları unutmak istiyorlar. Gördüklerini görmemiş olmayı istiyorlar. Bunun için de hep susuyorlar.

Sesi giderek duyulmazlaşan genç kadın sözlerine yeniden başlıyor.

— Onlardan ormana kaçtık. "*Dışarı çıkın, ormanı ateşe vereceğiz,*" dediler. Biz de dağlara çıkıp, *Sağna* Nehrinin oradan geceleri yürüdük. *Liibya* şehrine vardık. Tekrar köyümüze dönmek istedik. Kocam sakın dönmeyelim dedi. Köyün yamaçlarına geldiğimizde, orada kalanları bir meydana topladıklarını gördük. Akrabalarımız da vardı. Ben tutamadım kendimi, ortaya attım. Kardeşlerim de içlerindeydi. Ne yapacağımı bilmeden hep ortada koşuyordum, bir o yana bir bu yana... Sonra birden kızlarımla birlikte, "*Neredeyiz,*" diye sorduk birbirimize. Sırp çetecilerden biri, "*Buradasınız. Sıra sizin,*" diye bağırdı. Sonra önümüze bir erkek cesedi attılar. Bu kocamın ölüsüydü. İki kızımla donup kaldım. "*Hadi işte gömün bakalım,*" dedi Sırplar, "*Babanızı, kocanızı. Hadi gömün.*" O zaman bilir misin insan nasıl olur, aklı biter hiç olmaz kafasında. Gençti kocam, 45 yaşında sağlam, yiğit bir erkek. Biz kızlarımla köyde, dört dönüp kazma ve kürek aradık. Etrafta kim vardı, ne oluyordu, biz ne yapmaktaydık hiç görmüyorduk. Çukur kazdık durmadan. Bir battaniye bulduk, kocamın ölüsünü üstüne çektik. O zaman baktık ki başı yoktur. Başı ötede duruyor. Bileğimi ısırıp, kanatıp kendime geldim. Başını bir şeyle örtüp, görmemek istedik. Onu da vücudu-

na getirdik. Gömdük... Bildiğimizce dua ettik... Sonra bizi birileri buldu. Bir gün sonra mı, iki gün sonra mı, aç mıydık, yorgun muyduk bilmiyorum... Şimdi buradayız...

O kamptan ayrılıyorum.

Öteki kamplardan birinde bir Hırvat ailesiyle ilk konuşmayı yapıyorum.

— Sırplar İkinci Dünya Savaşında Hırvatları çok öldürmüştür.

Bu açıklamayı sığınınacı Hırvat ailenin erkeği İvo yaparak, Sırplarla geçmişlerini böylece özetliyor.

Küçük kızları Silvia ile Patricia çifte ranzalarının alt katında ders çalışıyorlar. Varajdin kampına girdiklerinde buldukları bir kediyi de yanlarına almışlar. Her sığınınacı gibi, günlük hayatlarının tüm işlevlerini bu aile de burada yerine getirmek zorunda. Anne Maria, bir tekstil fabrikasında işçiymiş. Babaları Zagreb'de bir inşaat şirketinde kamyon sürücüsüymüş. Şimdi ikisi de işsiz.

— Tito zamanında ulusların arası süperdi, diyor İvo. Geçimsizlik filan yoktu. Ama biz ayrımı sezip anlamalıydık önceden. Yönetimdeki bütün müdürler, subaylar, polisler, direktörler Sırplardandı. Sanki buna iyice de alışmıştık biz.

Karısı Maria Sırp sözcüğünü her duyduğunda irkiliyor,

— Sus, diyor kocasına, o katillerden nefret ediyorum. Televizyonlara baksana, kiliseleri, camileri, bütün tarihi-kültürel değerleri yıka yaka geliyorlar. İnsana da, dine de hürmetleri yoktur. Millet değil bunlar, insan bile değil, insanın aşağısındadırlar. Biz Hırvatlar, Boşnaklar, elli yıl çalışacağız, sonra da emeğimizi, kazandığımızı bu katillere bırakıp gideceğiz. Onlar da evlerimizde, kasabalarımızda kalacaklar. Adi ahlaksızlar.

Tecavüz olaylarını sormaya çalışıyorum Maria'ya, kapalı bir biçimde.

O, kızlarına dışarıda oynamalarını söylüyor. Çocuklar çıkıyorlar.

— Boşnak kadınlarına da, Hırvat kadınlarına da çok kötü şeyler yaptılar. 10-11 yaşındaki kızlara tecavüz ettiler. Biz bu Sırplarla yan yana yaşamayız artık. Hiçbir zaman birbirimizi sevemeyiz. Dünya uyuyor. Bu kadınlara yapılanlar meselesinde bütün herkes müdahale etmeliydi. İki Hırvat kadın arkadaşıma yapılanları size

anlatamam, hastalanıyorum ben. Zaten onlardan biri şimdi hastanededir, delirdi...

— Peki geride kalmış yaşanmış barışlı 50 yıla ne olacak?

Maria'nın kocası yanıtlıyor.

— Geçti gitti. Biz Hırvatlar hâlâ demokratik bir sisteme inanmaktayız. Fakat Hırvatistan'ın topraklarının yüzde 40'ı Sırp istilası altındadır şimdi. Baksanıza biz de dahil, Bosnalılar da kendi ülkemizde muhacir olduk. Üstelik bu tecavüz olaylarıyla Sırplar kadınıyla, erkeğiyle bir milleti aşağılayıp yok etmek istemektedirler.

Maria gene öfkeyle giriyor lafa.

— Dünyadaki kadınlar ayağa kalkmalı, devletler ayağa kalkmalı. Arada bir konuşmakla olmaz. Biz biliyoruz, televizyon dün yayınladı, *Serskaya*'ya, *Drina Nehri* üzerinden *Rus tankları* geçmiş, komutanlarıyla. Ellerindeki tanklar zaten Rus tanklarıdır. Sırpların yanında gözü dönmüş bütün ortaçağ haçlısı Ortodokslar savaşıyor. Bütün dünyanın en fanatik, gözü dönük faşistleri burada. Almanya'dan dazlaklar, Yunanistan'dan fanatik Ortodokslar, üstelik bağnaz Müslümanlar da var. Suudi Arabistan'dan gelenler... Onlar da bir başka türlü. Sırp kafalarını kesip fotoğraflarını çektiriyorlar. Yani bunların hepsi din için mi yapılıyor? Korkunç şeyler bunlar... Allah nasıl razı gelebilir bu katliama.

Hırvat aileden ayrılıyoruz.

Yine 8-9 kişinin bir arada sığındığı bir bölüme giriyoruz.

Bu bölümde üç ay önce savaşta yaralanmış, kendisiyle birlikte ağır yaralanan sekiz kişiyle *Olova Dağları* üzerinden geçip *Lasense* yoluna inmiş, genç bir Boşnak asker var, *Muradif Şelikoviç*.

— Bir ay *Lasense*'de bekledik. *Spilt*'de de... O günlerde *İran*'dan yardım getiren bir uçak vardı. *Spilt*'e indi. 85 kişilik biz Bosna yaralılarını topladı ve *İran*'a götürdü. *Tahran*'da hastaneye yatırdılar bizi. Bildiğim kelimelerden daha güzelini bulmam lazım ki, İranlıların bize ne kardeşlik yaptıklarını ifade edebileyim. Oradaki en meşhur doktorlardan tedavi gördüm. İnşallah birkaç zaman sonra kolum kaynayacak. Parmaklarımı oynatabiliyorum, görüyorsunuz.

— Peki Muradif Şelikoviç, iyileşince cepheye dönmeyi düşünüyor musunuz?

— Gitmek lazımdır. Gideceğim.

Odadaki genç adam yaralı arkadaşını ziyarete gelmiş. O da Bosna'da kaburgalarından yaralanmış. *Drina* mıntıkasında yakalanıp *Batkoviç* adlı kampa konmuş.

— Beni yakaladıklarında önce polis hapiste tuttu, sonra kampa

götürdüler. Kampta katliam yapılıyordu. 2000'in üstünde erkek vurdular. Ben şanslıymışım ki sağ kaldım, Birleşmiş Milletler grubu gelene kadar. Savaştan önce işçiydim. Boksit madenlerinde çalışıyordum. Bana yapılanları ve gördüklerimi anlatamam. Korkunçtu. Benim sağ omuz kemiklerimi kırmışlardı, döverek.

— Sizi Sırplar hangi koşullarla serbest bıraktılar? Çünkü günlerdir işitiyorum, hep ön koşulları var.

— Birinci koşul göçmektir Bosna'dan, Fransız bir doktor var, Kuşner. Ona tedaviye gideceğim. Buradan bazı yaralılar da Fransa'ya gidecek. Size şimdi çok önemli bir açıklama yapacağım. *Kladany ve Şeykoviçi Belediyesi arasında 'Pelemiş' köyünde bir kamp var. Hâlâ burada kadınlar tutuluyor ve dünyanın bundan haberi yoktur. Herkes duysun. Pelemiş, Bosna'nın doğusuna düşer.*

O kamptan çıkıp bana söyledikleri bir başka barakaya gidiyorum.

"*Size Türksünüz diye belki anlatırlar kadınlarımız olayları,*" diyor biri, "*gidin deneyin.*"

Ve Kadınlar!

Kıvranan kollarınız, bacaklarınız kana, tere ve özsuyuna bulanmış.
Örtülü gözkapaklarınızın arasında gözbebekleriniz bir beyaz şerit...

Sankichi Toge

— Zırhlı araçlarla, mavi bayraklarıyla geldiler. Bunlar Barış Gücüymüş. Hemşireler, doktorlar da geldi. Yazı yazan adamlar da geldi. Sayıyorlar, "*Kim size kaç kere tecavüz etti ve kimler ne kadar ölçüde kötü şeyler yaptı,*" diye. Bize dünya bakar. Bakar da ne olur... 20 yaşındaki Seydiye karnındaki Sırp tohumunu söker alırken, sabahleyin öldü. Ne dedi bana bilir misin?

Hiç yanıtlamıyorum onu.

Dışarıdan gelip soru soranlar dost olsalar da, bu kadınların bu ayrımı yapamayacak kadar olaylarla içleri zehirlenmiş. Bu onlara akıtılmış düşman ağusunu nasıl deşeceklerini bilemiyorlar.

Bir bilseler... Ya da biz bilebilsek...

— Sustun. Neden? Korkarsın belli ki.

— Korkudan değil. Konuşmak yetersizdir kimi zaman...

Altın yaldızlı, gür, kumral saçları tarak görmemiş nicedir belli. Komşuları, "*Aylar oldu, çıkmaz bunlar el içlerine,*" diye açıklamıştı bana.

— "*Uyansam da ablacağım,*" demişti Seydiye, "*evimizin avlusunda bulsam kendimi. Korkunç bir rüyadan kalkmış olsam, avlu çakıllarını kova kova suyla yıkayıp süpürsem.*" Bunu demiştir bana, son nefesinde.

Unutmak, bize artık ne uykuda, ne uyanmada, yok. Ölümde olur belki. Ben kendimi anlatayım. Anamı babamı gerdiler duvara. Sonra bana her bir şeyi onların gözü önünde yaptılar, üç Sırp hayvanı. Nedir hayvan demek, yanlıştır. Hayvanların günahı üstümde kalır. Kocamış babam ağlar oldu. Anam olduğunca bayıldı. Keşke ölseydiler, daha sevinirdim. Babam yuğdu beni, koskoca adam. O, faşistlere karşı çıkmış vaktiyle, *Tito* ile. *"Bu muydu, bu muydu sonu."* der durur şimdi. Ne sormakta, kime sormakta, bilmez kimse... Anama inme geldi, kocam *Tuzla*'da çarpışıyor. Ona öldüğümü bildirttim... Böyle yaşanmaz. Beni elleyemez artık kocam. Bu acı bir de ona bulaşmasın.

Biri daha çağrılıyor odaya.

Boşnaklara özgü duru tenini, yanağından boynuna inen derin, kızıl-mor bir yara izi kesiyor. Bakışlarını kaçırıyor, özellikle insanlara, onları görmeye dayanamıyor gibi.

— Ben anlatacağım kendimi, hem de iki arkadaşımı daha. Onlar konuşamaz, utançtan hastadırlar. Ben de çok utanıyorum.

Nasıl anlatayım karşımdakilere, utanacak olan niçin bu kadınlar olsun.

Söyleyeceklerimin yetersizliğini artık bildiğimden susuyorum.

— On kadın aldılar bizim kasabadan. Aramızda Hırvat kadınlar da vardı. Çünkü biz zaten birlikte yaşardık, eski zamanlardan beri. Bizi götürdükleri kampta başka kadınlar da vardı. Kimse dememiş bunlara, utanın kitaptan kiliseden, Allahtan diye – kakalayıp getirmişler buraya. Aylarca tuttular orada. Bir kadın, bir kız kalmadı ki yapmasınlar onlara adilik. Sübyanların, çocukların gözü önünde yaptılar. Çocukların gözünü bağlamak isterdik, bağlatmazlardı. Ben söyleyemem, şöyle şöyle yaptılar, soydular filan... Utanırım. Bizi bilesiniz ki yok ettiler derim, utanırım.

"Bu yalnız onların, o aşağılık yaratıkların suçu," diyorum dayanamayarak.

— Benim iki çocuğum vardır. Kocam esirdir Sırplarda. Kayınpederimi öldürdüler. Erkek kardeşlerim savaşır *Serebrenica*'da. Bir kadın doğurduğu çocuğunu boğdu, doğar doğmaz... N'olacak şimdi?

Barakada dışarıdan gelen seslerden başkası duyulmuyor. Bir ölü evinin suskunluğu sarıyor ortalığı...

Yugoslavya'da kadınlara tecavüz olaylarıyla ilgili İnsan Hakları Merkezlerinin raporlarında, kadınların arasız cinsel tecavüze uğradığı, ağır travmatik olayların görüldüğü, savaş engelinden ötürü hâlâ ulaşılmamış bölgelerde de aynı durumun arasız devam ettiğinin kesinlikle varsayılabileceği açıklanıyor.

Araştırmalarda *Prijedor, Banja Luka, Sarajevo, Tuzla* vb. dışının taranamadığı da belirtiliyor. Hamile kadınların, tecavüz sonu edindiği çocuğu düşürmek amacıyla, kendi kendilerine yaptığı müdahalelerde ölümler, sakatlanmalar olduğu saptanıyor. Doğum yapmak zorunda kalanlarınsa, bu çocukları kesinlikle istemediği açıklanıyor.

Olaylarla ilgili tüm resmi bulguların yetersizliği açıkça ortada. Tecavüz raporlarının eşgüdümsüzlüğü sonucu, görevli personelin '*misyon yorgunluğuna*' uğradığı da sonuçta belirtiliyor. 1949 Cenevre Anlaşmasının, 1977'deki ek protokolü, "*Tecavüz bir savaş suçu olarak ele alınmalıdır,*" diyor.

Birleşmiş Milletlerin, görüldüğü gibi saldırganı engelleyici tutumu son derece yetersizdir. Öylesine yetersizdir ki, kişiye, bu B.M. tutumu karşı tarafa acaba bir zaman kazandırma mıdır, diye düşündürtüyor.

21 yaşındaki Sırp askeri *Borislav Hesak*, "*Komutanlarımız emretti. Biz de bu tecavüz etme emrini yerine getirdik,*" diyor duruşmasında.

Sırp kurmaylarının bir ulusu aşağılamak için savaş programına böyle bir eylemi almış olmaları, asıl yakalarına sarılıp yargılanacakların onlar olduğunu unutturmamalı dünyaya.

Zagreb'de Bir Gece Yarısı Buluşması

Maskeler çabuk düşmüştü. Otuzlu yıllarda faşizm saati çalınca Alexsandr Yugoslavya'sı, Carol Romanya'sı, Boris Bulgaristan'ı, Zogo Arnavutluk'u, Metaxas Yunanistan'ı birer diktatörlük oldular. Batılı güçlerin ya da sinsice Duce'nin ve Führer'in lütfunu, hatta korumasını arıyorlardı.

Georges Castellan

Gece yarısı görüşeceğim iki kişi var.

Birincisi Bosna-Hersek Cumhuriyetinin iki ay önceki İçişleri Bakan Yardımcısı, şu anda da yine İçişleri Personel Dairesi Başkanı Avdo Habib Bey.

İkincisi de konuşmada çeviri yapacak olan genç din adamı Ayet Arifi.

Avdo Habib Bey kartını uzatarak;

"Bir daha Saraybosna'ya gelişinizde beni bulmanız için," diye, yaşananların ağırlığını hafifletecek bir dilek atıyor ortaya.

— Size kendimi tanıtayım. Belgrad Üniversitesi Psikoloji Bölümünde okudum. Belki bu sonra politikayı ve politikacıların kişiliklerini anlamam için yardımcı olmuştur. Biz savaştan önce çok başka bir savaşın içindeydik. Bu güne en genelden yaklaşırsak, 2. Dünya Savaşından hemen sonra bugünü hesaplayarak, Sırplar, Yugoslav ordusunda hazırlıklarını yapmışlardır. Çünkü Federal Orduda Müslüman ve Hırvat komutanlardan hemen hemen kimse yoktu. Makedonya'dan beri altı çizilen bu durum, Bosna-Hersek

Cumhuriyetinde alevlendirilmiştir. Bakın biz savaşı üç orgeneralle yürütüyoruz. Gerisi askeri stratejiler için yetiştirilmiş subay ve asker kadrosu değildir.

— Peki bugünlere gelmeden önce bu beklenen, tahmin edilen durum aranızda tartışılmamış mıydı?

— Biz komünist bir sistemin içinde bunu pek tartışamazdık. Askerin teknik savaş için kullanacağı üretim fabrikaları da Sırpların olduğu yerlerdeydi. Salt iki üç fabrika Boşnak Müslümanların kaldıkları bölgedeydi. Askeri havaalanları da Sırplardaydı. Yani kısaca bütün askeri potensiyel Sırplardaydı.

— Peki sivil kadrolar nasıldı?

— Eski Tito döneminde eğitim parasızdı ve zorunluydu. Siviller yüksek eğitim de parasız olduğu için istedikleri noktaya kadar okuyabilirlerdi. Fakat yine de yönetim görevlerinde ağırlık o yıllarda da Sırplardaydı.

— Peki Boşnakların üretime katkıları aynı değil miydi?

— Elbette aynıydı. Eski dönemde silah ve çelik endüstrisi, bu tür ağır endüstriler daima ilk sıradaydı. Bu tür projelerin dönmesi, onlardan verim alınması çok yavaş olur. Çok da yatırım ister ve çok insan gücü ister, hayatın iyileşmesine de katkıları geçtir. Biz bunların hepsinin önceleri de farkındaydık. Üstelik bazı bölgelerden köylü vatandaşlarımız da işsizlikten yakınarak endüstri merkezlerine göç ettiler. Köyler boşaldı. Bu bakımdan ziraatteki üretim payımız da azaldı. Üstelik Boşnak Müslümanların nüfus sayısında da azalma oldu. Çünkü biliyorsunuz, bir köylü aile köyde beş-altı çocuk yapabilir, ama bu, şehirde mümkün değildir.

— Yaşanan bu ortak yıllar içinde Boşnak Müslümanlar kendilerine uygulanan bu nüfus politikalarının farkında oldular mı?

— Eski Yugoslavya'da, Komünist Partisindeki ırklara bakacak olursak, üyelerinin çoğu Boşnak Müslümanlardı. Fakat Parti yönetiminde onları görmek, bence neredeyse mümkün değildi. Az sayıda Hırvat vardı. Gerisi Sırp... Müslümanlar sadece üyeydiler, kullanılacak bir madde gibi. Böylece politik bilinç sonuçta Boşnak Müslüman halkının kimlik sorunu değildi ve olmadı. Ayrı bir politik eğilim gösterenlerse elbette tutuklanıyordu. Bugün çok partili sisteme geçişten sonra, Boşnakların *Demokratik Eylem Partisi* en büyük partileridir. Çünkü partimizin yöneticileri geçmişte düşüncelerinden dolayı 15'er, 20'şer yıl hapis yattılar.

— 80'lerin bitiminde çoğulcu sistem, nasıl bu kadar karışık ve uç politik değişimler getirdi Yugoslavya'ya?

— Bosna-Hersek'te partiler ırk bakımından hemen ayrıldılar. Boşnaklara gelince büyük sayıda bugün *Demokratik Eylem Partisi* içindedir. Seçimleri de demokratik yolla biz kazandık. Bize muhalefet eden bir azınlık, üstlerine yeni takımlarını giymiş komünistlere oy verdi, ama bugün Sırpların katliamlarıyla bilinçlendiler. Ne yazık ki ancak bu savaş sonunda Boşnakların kimliklerini anlamasına yaradı.

— Savaşı hangi nedenler etkiledi sizce?

— Komünizmin dünyada yıkılmasıyla, komünist bir ülke olan Yugoslavya da yıkılmaya başladı. Yugoslavya'nın da 1970'lerden sonra artan ekonomik zorlukları vardı. Teknoloji eskimişti. Sırplar bu dağılma döneminde kendi önemlerinin kaybolacağını gördüler. Eski yerleri ve etkili rolleri değişecekti. Zor durumdaydılar. Faşist bir siyasetle hemen harekete geçtiler. Bu yeni durumu, eski büyük Sırbistan hayallerini gerçekleştirmek için kullanma kararı aldılar. Sıcak çatışmaların kaynakları buradadır.

— Hırvatların tutumu ne oldu?

— Onlar yanlış demeçlerle girdiler işe... Eski birleşik Yugoslavya'yı korumak için siyaset yapmaya kalktılar Sırplar Slovenya'ya hücum ettiler bu arada. Bu çok kısa bir savaş oldu. 15 gün kadar sürdü ancak. Sırplar geri çekildiler, çünkü *Slovenya* onların *Büyük Sırbistan* projesinde yoktu. İkincisi *Slovenya* savaşa hazırdı. Yenik düşen Sırplar bu defa savaş taktiğini *Hırvatistan*'a doğru yöneltti. Üç taraftan *Romanya, Kınin, Voyvodina*'dan çevirdiler. Hırvatistan'ı. Ve bir kısmını da işgal ettiler. Bugün de Hırvatistan'ın büyük bir bölümü onların işgali altındadır. Birleşmiş Milletler Hırvatistan için bazı girişimlerde bulundu ve işgali durdurdu. Fakat Sırplar işgal ettikleri yerlerden çekilmediler. Böylece sonuçta durum donduruldu.

— Peki sonra?

— Bu dondurulma hareketinden sonra Sırplar silahlarını Bosna'ya doğru yerleştirmeye başladılar. Bosna-Hersek'teki askeri merkezlerinde hazırlandılar. Benim o zamanki görevim Zagreb'deydi. Ben ilk savaş konvoylarını durduran kişiyim. Ben bu bölgelere Sırpların mermilerle, silahlarla doldurduğu 16 TIR'lık bir konvoyu yakalayıp tutukladım. O zaman bana suikast yapmak istediler ve bunu başaramadılar. Boşnaklar ve Hırvatlar arasında tanınıyor, seviliyordum ve savaşa kesinlikle karşıydım. Bunu göze almadılar. Üstelik bu olanlar 1992'nin başlangıcındaydı.

— Şimdi neler olabilir diyorsunuz?

— Bu yaşadığımız olağanüstü bir durumdur. Hırvatlarla olan ittifaka gelince buna geçici bir evlilik diyebiliriz. Bosna-Hersek sorunu uluslararası bir sorundur. Fransa ve İngiltere bence Boşnak Müslümanlarının yok edilmesini değil, belli bir yerde bloke edilmesini istiyorlar. ABD'den daha büyük girişimler bekledik. Ama çok ağır yürüyor yapılan girişimler... Türk halkına ve Türkiye Cumhurbaşkanı Sayın Turgut Özal'a[1] verdikleri destek için teşekkür etmem gerekir. Türk Dışişleri ise Bosna sorununda son derece doğru bir tutumla bizimle ilgili olarak iyi bir politika izliyor.

Ayet Arifi'nin din, politika, Bosna-Hersek için neler düşündüğünü soruyorum.

Kendisi Avrupa'nın tek Teoloji Üniversitesini bitirmiş. 1960'da Kosova'da doğmuş, 7-8 aydır Zagreb'de bulunuyor. Savaştan önce, 1537'de yapılmış bir Osmanlı eseri olan ünlü *Gazi Hüsrev Medresesinde* de yakın döneme kadar hocalık yapmış. "*Ben Kosova Türkü-yüm*," diyor.

— Siz öğrencilerinize din eğitimi verirken neleri göz önüne alıyordunuz?

— Dini bakımdan namaz, oruç, abdest şartlarını öğretmekle yetinemeyiz. Her açıdan eğitimli bir İslam toplumu yaratmak gerektiğini düşünüyoruz. Buralarda İslam fondamantalizmi kurmak gibi bir anlayış var. Bu, bu yüzyılda çok yanlıştır. Avrupa'nın ortasında böyle bir şeyi düşünmekse aptallıktır. Sizden önce gelen Sayın Turgut Özal'ın ziyaretinde Belgrad Televizyonunun bu ziyaretle ilgili yorumunu bir dinlemiş olsaydınız.

— Nasıl bir yorumdu?

— "*Tarihin tekrarlanmasını istiyorlar bu adamlar, yeniden Türk imparatorluğu kuracaklar*," diyorlardı. Böyle bir yorum ancak kasıtlı olabilir. Çünkü tarih hiçbir zaman geriye dönmez. Gerçekçi olmalıyız. Var olmamızın içerisindeki en önemli soru, ne yapacağımızı iyi bilmemizdir. Siyasi metodolojinin nasıl olacağı? Eski Osmanlı buna doğru bir kelime bulmuştur: "*Marifet*." Bizim marifetimiz bu durum içindeki siyasette ne olacaktır, bunu doğru, akıllıcı bilmemiz lazım. Yanlış metotla uygun yolu bulamazsınız. Bizim yedek vatanımız yoktur. Burası *Balkanlar*, asıl vatanımızdır. Burası kutsaldır ve burası için düşünüp çalışmalıyız.

1 Cumhurbaşkanı Turgut Özal o günlerde hayattaydı. Çok kısa bir süre sonra, beklenmedik bir şekilde kalpten öldü.

Bulgaristan'a Doğru

1762'de Aynaros Manastırından Paisiyus adındaki Bulgar keşiş, kavminin tarihini yazmaya koyuldu. Rum Patrikhanesi tehlikeyi görerek zulme başladı. Fakat sonuç alamadı.

Aram Andonyan

Bulgaristan'a uçacağımız gün, sabah, otel Dubrovnik'in çıkışında, bir profesör karı-kocayla tanıştırılıyoruz

Bosna için yayımladıkları bir manifestodan söz ediyorlar.

Reuter'e ve öteki ajanslara bildirmişler. *"Birleşmiş Milletler Saraybosna konusunda yetersizlik gösteriyor. Dünya bu tutumu görmezden geliyor,"* diye açıklıyorlar bana.

*'Saraybosna İnsani Yardım Cemiyeti'*ni 1992'de kurmuşlar. Saraybosna'dan göçenler ve bütün dünyadan bu topluluğa katılan dayanışma üyeleri var. Kurucuları Saraybosna Ziraat Fakültesi Gıda Teknolojisi Bölümü Profesörü Mahmut Semiz ve psikoloji profesörü eşi.

"Sesimizi duyurabilmemiz için siz de yardımcı olunuz," diyorlar.

1633'te Saraybosna'da yöneticilik yapmış *Osmanlı Paşası Ali Semiz Paşa*nın torunu profesör Semiz.

Ölü sayılarını, Sırpların korkunç saldırganlıklarını, etnik arındırmaya BM'de kimsenin önem vermediğini büyük bir öfkeyle anlatıyorlar.

Viyana Havaalanında Sofya aktarmalı uçağın saatini beklerken o saygın karı-kocayı, anlattıklarını düşünüyorum.

Kırk beş dakikalık bir zaman parçasında geliverdiğim bu varsıllıkla tıkabasa dolu yere dikkatle bakıyorum.

Ne dinlediklerimden ne de yaşadıklarımdan en küçük bir iz var çevremde.

Fiziksel varlığım yeğnileşip yerçekimini yitiriyor gibi.

Terminalin eksiksiz bir Batı görkemini yumuşak bir müzik eşliğinde sergileyen görüntüsüne katılmış değilim. Makedonya'nın, Bosna-Hersek'in savaşı yaşayan topraklarının içinden çıktım ve hâlâ etkisindeyim.

Uğradığım bu yabanıl değişim, beni varsıl düzeni uyumla yolunda giden havaalanının gündelik saatlerini algılayamayan bir hırçınlıkta sıkı sıkıya tutuyor.

Başka bir gezegendeydim sanki.

Buraya bu rahatlığa doğru kırk beş dakikada uçuverdiğim gezegenemize ait olduğuma inanamadığım öteki acılı kanlı dünyayı bir türlü unutamıyorum.

Paranın güçlü kıldığı toplumların sunduğu nimetlerin rengi, kokusu ışıldıyor her yanda.

Öncelerden de bildiğim, içinde sık sık olduğum tüm görüntülere şimdi yabancı uzlaşmaz bir duyguyla bakıyorum, çok uzağındayım bastığım yerin.

Savaşın insanoğluna yaptığı etkiler üstüne yazılmış şeyler geliyor aklıma. Savaşmak, savaşı yaşamak, insan kişiliğinde olumsuz, derin vurgunlara neden oluyor, onu normal olmaktan çıkarıyor. Salt bir tanıklığın bendeki sonuçları bile bunu kanıtlamaya, anlamaya bence yetiyor.

Balkan Havayollarının, koltuk araları geniş, *Topolev* tipi yolcu uçağındaki temizlik, hizmet, nezaket, Batı havayollarıyla eş değerde.

Yolcu sayısı ise çok az.

Uçuş dergisinde yeni onarılan *Alexsandr Nevski Kilisesinin* resimleri var.

Bulgar gümrüğünden kolayca geçiyoruz. İngilizce '*Hoş geldiniz*' diyorlar.

Neydi peki o 1980'lerin ortasında Bulgaristan'daki ayyuka çıkan politik karmaşa. Ad değiştirmeler falan...

Bu ad değiştirme merakının devlet yönetenlerine özgü ağır şifasız bir takanak olduğu açıkça belli.

Yararları pek yok da, zararları her yerde görülmüş.

Tarihle, toplumlarm geçmişiyle bu denli didişmek ne mene şeydir ki ben anlamıyorum...

Jivkov dönemini geride bırakmış Bulgaristan'la ilgili bir anımı

anlatayım: 1978'de Doğu Berlin'de *Unter der Linden* 'de her zamanki kitapçılara bakma yürüyüşümü yapıyordum. Sosyalist ülkelerin dayanışma ilkeleri yönünde, Macaristan, Küba, Romanya, Bulgaristan vb. kitapçıları açılmıştı orada da.

Bir vitrini tümüyle kaplayan büyük bir panonun önünde durmuştum.

Bu panoda beni zınk diye durduran şey orda şiddetli bir savaş gravürünün sergilenmesiydi.

Binlerce yıldır insanlığın yenme ve yenilme serüveninde, kimin kimi ne kadar doğradığını anlatan bu görüntülerden hiç hoşlanmadığım halde kalakalmıştım orada.

Kapışanların arasındaki bana tanıdık gelen fesli, sarıklı grubun kimlerden olduğunu kesinlikle anlamak istiyordum. Bana tanıdık olanlar tanımadıklarımın karınlarını deşip duruyordu. Kestikleri bazı kafaları da süngü uçlarında keyifle sallandırıyorlardı. Resmin arka fonundan yaklaşan kalabalık bir grup da öndekileri, yani feslileri kese biçe imdada yetişmekteydiler. Şaşkına dönmüştüm. Çünkü panonun altında '*Mart 1878-Mart 1978 Bulgar halkının Türklerin zulmünden kurtuluşunun yüzüncü yılını kutluyoruz*' yazılıydı.

Ben hâlâ bu gözü dönmüş, insanlıktan çıkmışların, yani Türklerin ve öteki kafa uçuranların ürkütücülüğünden gözlerimi alamıyordum.

Sonra içeri girdim.

Genç bir adam incelikle istediğim bir yardım varsa yapabileceğini söyledi.

Ona böyle bir resimle niçin özgürlüklerini kutladıklarını sordum ve "*Kimlerden kurtulmuştunuz,*" dedim.

— Türklerden. Büyük, en büyük bayramımızdır.

— Bu resmi gören herkes şimdi Türklerden nefret etmez mi?

— Fakat onlar yüzlerce yıl Bulgar halkını kırdı, ezdi. Bunu halkımıza daima hatırlatmalıyız. Onlar bunu kesinlikle unutmamalı.

— Bakın ben Türküm. Bulgar halkı benim düşmanımdır, diye de hiç düşünmüyorum. Sosyalizmin, yaşlanmış damarları kireçleşmiş dünyamıza yeni taze bir insanlık anlayışı getireceğine de inanmış biriyim. Oysa şimdi görüyorum ki 'milletlerin' tarihlerindeki suçlardan onları sıyırıp birbirlerini kardeşçe kucaklamaları isteğine, öğretisine sosyalizm de belli ki hiç özen göstermiyor.

— Biz tarihimizi mi değiştirelim?

— Keşke hepimiz tarihimizin kanlı sayfalarını değiştirebilsek.

Fakat sizin savunduğunuz ideoloji bakımından halklara, onların dostluğuna yaklaşımınız daha farklı olabilirdi. Olmak zorundadır da.

Ekim 1991'deki genel seçimler sonunda çoğulcu demokrasiye geçen Bulgar Parlamentosunda bu partiler: *Demokratik Güçler Birliği, Bulgar Sosyalist Partisiyle* birlikte, *Halk ve Özgürlükler Partisi* olarak sandalyeleri paylaşmış.

Genel Başkanı Ahmet Doğan ve partinin ileri gelenleriyle görüşmek için parlamento binasına yürüyoruz.

Görkemli *Alexsandr Nevski Kilisesinin* yanında, çok büyük boyutlarda olmayan fakat güzel bir yapı parlamento.

İçeride adlarımızı alıyorlar.

Bizi hoş bir hanım karşılıyor.

Ahmet Doğan'ın randevusunu hatırlatıyoruz.

Şık, büyük bir salondan geçiyoruz.

Mihmandarımız bugünlerde parlamentoda yoğun bir hareketlilik içinde olduklarını söylüyor.

Ahmet Doğan'ı çevreleyen kalabalığın arasından, o bizi görüp *'kimler bunlar'* gibi telaşlı sözler sıralıyor.

"*Sendikacılar gelmiş*," diyor, mihmandarımız Şerife Mustafa. "*Galiba başkanımızın sizlerle konuşmaya vakti olmayacak. Ama lütfen buyurun, soracağınız her şeye ben severek yanıt verebilirim.*"

Genel Başkan Ahmet Doğan'a sanırım Türkiye'den gelenlerin kimler olduğu sonra anlatılmıştır.

Merkez Konseyi Başkan Yardımcısı ve milletvekili Şerife Mustafa, *Hak ve Özgürlükler Partisi*nin parlamentoda üçüncü siyasi güç olduğunu ve ayrıca uluslararası çapta bir otoriteye de sahip olduğunu açıklayarak söze başlıyor.

— Biz azınlık örgütü olmadık. Böyle bir anlayışı partinin felsefesi içinde asla düşünmedik. Yakın bir geçmişte kalan Bulgarlaştırmanın etkilerini asla unutamayız. Jivkov yönetiminin korkunç uygulamalarının bilincinde olarak geliştirdik partimizin ilkelerini. Genel Başkanımız Ahmet Doğan, Bulgar Komünist Partisinin azınlıklara, özellikle Türklere uyguladığı ayrımcılığa şiddetle karşı olmuştur. Partimizin ilk fikirlerini üreten kişiler, başta Ahmet Doğan olmak üzere, o yıllarda tutuklanıp hapse atıldılar. Bizler komünistlerin asimilasyonuna her zaman karşıydık.

Komünizm, asimilasyon, ad değiştirme...

Kavramlar hiçbir yüzyılda bu kadar karışmamıştır dünyada sanırım...

— Gençliğim kendi bölgemde geçti. Dostane bir sevgi içinde yaşadık her şeyimizi, büyük emek sarf edip her şeyimizi kendimiz elde ettik. Bundan dolayı kimseye borçlu değiliz. Komünist Partisi üyesi değildik biz hiçbirimiz. Ben yüksek eğitimimi yaptıktan sonra, Türkoloji ve edebiyat eğitimim de vardır. Sopot şehrindeki teknik okulda 1990 yılına kadar öğretmenlik yaptım. Bulgar ve Türk dostlarımla oralarda taşraya ait olan bir hayat yaşadım. Fakat kültür ilişkilerimi, *Filibe* ve *Sofya'yla* kesmedim.

— Şimdi olanlar sizin için sevinç verici mi?

— Elbette. Özgürüz, fakat yeni bir sisteme geçişin kaçınılmaz zorlukları da birlikte yaşanıyor ve düzeltilmesi gereken en önemli şey şu anda ekonomik durumdur. Razgrad Sancağında toprakların özelleştirilmesine başlandı. 450 dekar toprak, yaklaşık 7000 toprak sahibi var. Bunlara belgeleri dağıtılıyor. Kimileri bu toprakları özel olarak işletecekler, kimileri de birleştirerek özel tarım kooperatifleri kuracaklar. Eski yönetimin kamulaştırdığı araziler için de tazminat arazileri verilecek. Bunlar ilk adımlar. Fransa ve Almanya'yla ticaret ilişkileri kuruluyor. Kişi başına düşen gelir, yıllık 2300-2400 dolar kadar. Enflasyon yüzde 70-80 arasında. Türkiye ile ticari ilişkilerimizi daha da büyüteceğiz. 1991 sonu itibariyle Türkiye'den 70-80 milyon dolar kadar ithalatımız var. Partimizin parlamentodaki 240 kişilik milletvekili sayısı içinde 24 sandalyesi vardır. *Demokratik Güçler Birliği*, parlamentonun çoğunluğuna sahiptir. Şu anda her şey demokrasi koşulları doğrultusunda gitmektedir diyebilirim. Serbest pazar ekonomisine geçiş elbette o kadar kolay olmayacak. Yabancı yatırımlara açılmak, sonuçlarını almak hemen olacak şeylerden değil. İşsizliğin üstünde önemle duruyoruz ve ciddi çareler bulmak için uğraşıyoruz.

— Sanat ve kültürle olan ilişkilerinizden ötürü şu anda partinizin kültür bölümü üst düzey yöneticisi olduğunuzu biliyorum. Sanıyorum bu sizi ayrıca mutlu ediyor.

— Gerçek bir mutluluk. Konularının içinden alınmış kişiler, bununla görevlendirilirse bu her açıdan doğru bir seçim değil midir? Sanatla ilgili bütün bilgilerimi ve deneyimlerimi sınamak için iyi bir fırsat ve sorumluluk.

— Bulgaristan'daki kadınlar bu yeni değişimde kendileri için neyi amaçlıyorlar?

— Bulgaristan'da kadınlar Avrupa'ya yönelik bir bakışa sahiptir. Bir kadın kültür, sanat, bilim alanında gelişmek isterse çağdaş biri gibi davranmayı da bilmelidir. Dinin bugünlerde, buralarda

çok öne geçirildiğini biliyorum. Dinin kadını hayattan engelleyen bir anlayışla öne geçmesi çok yanlıştır. Dinlerin Tanrı ile kul arasında yorumlanması önemlidir, dini inançlarda da yargıç olmak değil, şefkatli olmak gerekir.

— Partinizin bu önünüzde açılan yeni politik sistemde başarılarını sürdüreceğine inanıyorsunuz değil mi?

— Evet. Bunu başaracağız. Biz *Hak ve Özgürlük Hareketinin* Türkiye'deki kamuoyuna da tanıtılmasını istiyoruz. Bizim için bu çok önemli. Türkiye halkı bizi pek tanımaz, biliyorum. Orada birçok göçmen dayanışma dernekleri var. Bunlar *Hak ve Özgürlük Hareketine* karşı gibi çalışıyorlar. Bunun yanlışlığını artık anlamalılar...

Milletvekili Şerife Mustafa sendikacılarla bulunduğumuz odaya giren Genel Başkan Ahmet Doğan'a yer açarak yandaki bir salona alıyor bizi.

Ünal Lütfi Beyle tanışıyoruz.

O yarım saat vaktinin olabilmesinin ne büyük şans olduğunu belirtiyor.

Macaristan sefiriyle randevusu varmış.

Türk edebiyatına olan yakınlığını dile getirme fırsatını da kaçırmayacağını söylüyor. Konuyu sanatın dışına, onun şu günlerdeki görevine getiriyorum.

Ünal Lütfi, aynı nezaketle, *'Eh ne yapalım, dediğiniz olsun,'* diyor.

— *Hak ve Özgürlükler Hareketi* Parlamenter Bloku Başkan Yardımcısı, partinin yöneticilerinden biriyim. Yüksek eğitimimi Türk Edebiyatı ve Filolojisinde yaptım, Sofya Üniversitesinde; ikinci fakültemi de yine aynı üniversitede Fransız Filolojisinde okuyarak yaptım. 48 yaşındayım. Koç burcundayım.

— Bu pek özel soruyu doğrusu sormamıştım.

— Sizin gazetelerinizin havasına girmek istiyordum, peki, ciddileşelim. Biliyorsunuz Bulgaristan'da bir buçuk milyondan fazla Türk asıllı Bulgar vatandaşı yaşıyor, ben de bu azınlıktan biriyim. Hak ve Özgürlük Hareketi yalnız Bulgaristan siyaset sahnesinde değil Avrupa'da da mucize gibi bir şeydir. Niçin derseniz, çünkü hareketin illegal bir geçmişi de var. Siz de biliyorsunuz Bulgarlaştırma projesi başlamıştı. Bu süreç 1985'te hızlanarak Kasım 1989'a kadar aynı hızla sürdü. Bulgarlaştırma politikası insanlığa aykırıydı. Türk azınlığını da yok etmeyi amaçlıyordu. Buna karşı da bir tepki olacaktı. Bu tepki Hak ve Özgürlük Hareketini dünyaya getirdi. On sekiz arkadaşımız Ahmet Doğan başta olmak üzere,

1985'in son aylarında partiyi kurdular. Bu tarih bizim için önemlidir. Hareketin üyeleri sonra tutuklandı, bazıları toplama kamplarına sokuldu, bazıları da hapishanelere. 1989'da demokrasi ilan edildi, komünist rejim devrildi ve çok partili sistem Bulgaristan'a getirildi. Şimdi Bulgaristan'ın siyasi hayatında biz çok önemli bir rol oynuyoruz. 240 sandalyeli parlamentonun içinde 24 milletvekilliğiyle üçüncü parlamenter güç durumundayız. Bulgaristan'ın Osmanlı egemenliğinden kurtuluşu 114 sene oluyor. O tarihten bu yana yine de hiçbir zaman Türklerin çoğunluk teşkil ettiği siyasi bir parti ve parlamenter grup yoktur Bulgaristan'ın politik hayatında. Bizim tüzüğümüzde ve programımızda önemle vurguladığımız noktalar şunlar: *Bulgaristan'da yaşayan Türkler Bulgaristan vatandaşıdır. Bulgaristan onların da vatanıdır.* Burada doğmuştur, burada yaşayacaktır, eşit haklarla burada gelişecektir ve hakları da azınlık olmasına rağmen bütün Avrupa standartlarına göre olacaktır. Ben aynı zamanda Bulgaristan'ın Avrupa Parlamenterler Konseyi delegasyonunun üyesiyim. Bütün bu hakları yalnız Türk azınlığı için değil, bütün azınlıklar için de istiyoruz. Size bazı örnekler vermek istiyorum çalışmalarımızdan. 646 köy muhtarımız, 27 belediye başkanımız oldu 1991 seçimlerinden sonra. Bu önemli bir yönetici kadrodur. Fakat bu yönetici kadro bir kere daha belirtmek istiyorum ki ayrımcılık yapmadan yalnız Bulgaristan'ın gelişmesine, bütünlüğüne hizmet verecektir. Ülkemizin Bosna-Hersek gibi sarsılmasını, etnik çatışmalara girmesini asla istemeyiz. Günden güne Bulgar asıllı vatandaşlarda bize, fikirlerimize karşı inanç kazanıyor. Yüzyıllardır Bulgar kardeşimize, daha beşikten başlayıp yaşlanıncaya kadar *"Türk kötüdür, seni beş asırdır esir etmiştir,"* diye menfi duygular aşılıyorlardı. Amacımız yeniden birleştirici olmak, Türk, Çingene, Yahudi, Bulgar eşitlik ve kardeşlik içinde yaşamaktır. Eski rejimde aydınlarımız elbette vardı, doktor, mühendis, ressam, yazar olarak. Ama bakan, genel müdür ve yönetici olarak hiçbir kadroda görülmezlerdi.

— Nasıl bir komünizmdir ki bu hem ayrımcı, hem de ırkçı!

— Teori olarak biz oyuz, diyorlardı. Öyle olmadıklarının en büyük örnekleri bilhassa Rusya'da görülür. Stalin'in yok ettiği Ruslar, İkinci Dünya Savaşında ölenlerden fazladır. Bunlar kamplarda ve Sibirya'da katledilmiş insanlardır. Bu rejim başından beri antikomünist olmuştur. Bakın Sırplar da şimdi aynı politikayı izliyorlar Bosna'da. Kadınların ırzına geçmek, onları Sırp çocuklarını dünyaya getirmeye zorlamak, asimile etmek... Bugün, yirmi birinci

asra girerken oluyor bunlar. Avrupa da seyirci olanlara. Strasbourg'da ben şahsen bunu her defa şiddetle dile getiriyorum. İnsan Hakları Komisyonunun üyesiyim, anlatmaya çalışıyorum, Balkan ülkeleri için şu anda teorik görünen savaş ihtimali küçümsenemez diyorum. Şu anda Sırplar Kosova'yı kuşatmış durumdalar. Kıpırdamadan orada bekliyorlar. En ufak bir Sırp hareketinde, Arnavutluk ilan etti ki, "*Biz de savaşa gireriz,*" diye. Balkanların jeopolitik durumu şu anda incecik bir dengede duruyor. Bu işte büyük devletlerin çıkarlarını gözlediklerini iyi biliyorum; Rusya, Amerika, Fransa, İngiltere... Barış sadece Balkan halklarının elinde değil. Türkiye şu anda Balkanlar'da ekonomik, askeri bakımdan çok kuvvetli ve güçlü devlet olmaktadır. Ve Balkanlar'da barışı koruyabilmek için gerçekten büyük çabalar gösteriyor. Şimdi Bulgaristan'la Türkiye arasında ekonomik ve kültürel açıdan yoğun ilişkiler var ve bu hep devam etmeli. Bu yalnız iki ülkenin barışını değil, Balkanlar'daki barışın korunması için çok büyük garantidir. Biz bu yakınlarda Ahmet Doğan Beyle Türkiye'de bulunduk, Sayın Demirel'le görüştük, pek çok konularda tartıştık. Çok faydalı oldu. Amacımız Türkiye ile özgür iki devlet arasındaki ilişkileri geliştirmektir. Burada yaşayan Türklerin gözleri artık Türkiye'de olmasın, burada kalsınlar, Yunanistan'dakiler de, Makedonya'dakiler de... Hepsi yerlerinde olsunlar. Bu hem tarihi, hem de politik açıdan önemli bir stratejidir.

Parlamentoda gidiş geliş kesintisiz sürüyor.

Şerife Mustafa uğurluyor bizi, aynı dikkatli konukseverliğiyle.

Çoğulcu Demokrasiyi Aramaya, Anlamaya Çalışan Bir Kalabalığa Yol Alırken

Akşama doğru Filibe'ye girdik. Bu kent dağlardan uzun mesafelerle ayrılmış üç yüksek tepeden biri üzerinde kurulmuştur ve sanki bu tepeye güzel bir taç giydirilmiş izlenimi vermektedir. Türklerin Meriç adını verdikleri, Filibe kentinden geçen bu ırmak üzerinde çok güzel bir taş köprü var...

Baron W. Wratislaw

1865'te I. Boris'in Ortodoksluğu kabul etmesinden sonra Bulgarların resmi dili de Slavca oldu.

Yol boyunca kent adları salt Kiril alfabesiyle yazıldığından *Plovdiv*'e, yani *Filibe*'ye giderken ikide bir yolu sorup soruşturmak zorunda kaldık.

Sonunda *Filibe*'ye ulaşıyoruz.

Bulgaristan'da kentleşme oranı yüzde 67. Okuma-yazma 'ama ciddi bir okuma-yazma" yüzde 95. *Filibe*'nin nüfusu 357 bin.

Kent geniş bir ovaya yayılıyor, en yüksek tepesinde de nereden baksanız görünür büyük bir heykel var.

Kızılordunun İkinci Dünya Savaşında Bulgarlarla birlikte Almanları topraklarından sürdükleri tarihi taşıyan bir heykel bu, adı da *Alyoşa*.

Alyoşa'yı yeni yöneticiler sökmeye kalkarlarsa bayağı zahmete girecekler. Heykelin oraya kadar çıkıp Filibe kentini dört

yönü ile tanımaya uğraşırken yeni Bulgar demokrasisinin yurttaşlarından birinin kurt köpeğine verdiği adın da Alyoşa olduğunu duyuyorum. Hayvana sık sık verdiği yüksek sesli komutlardan çok mutlu sahibi.

İnsanoğlunun tartışmasız önyargıları ne acınacak boyutları bulabiliyor çoğunlukla...

Bu heykel dikmek, heykel yıkmak da bugünlerde yine pek revaçta. Oysa ulusların geçmişindeki olaylar, olumlu-olumsuz da olsa yan tutmadan halklara unutturulmamalı. Tarihi doğru kavramaları için, halklara yaşananları niçin unutturmaya yelteniyorlar ki. Devlet politikalarının mantığı da hep kısa ölçeklerde kendine dönük çalışıyor.

1908'de İkinci Meşrutiyetin ilanıyla Osmanlıdan ayrılan Bulgaristan'da Osmanlı İmparatorluğu'nun getirdiği bayındırlık, mimari eserler zengin sayıda. Balkanlar gezimin son durağından bir öncesi olan Bulgaristan'da Osmanlı eserlerinin çokluğu, kapsadığı alanların genişliği daha önceden bu konuda hiç bilgim yokmuşça beni şaşırttı.

Osmanlı sanki aslında bir Balkan imparatorluğuymuş gibi. Anadolu'da padişahlara payitahtlık etmiş kentlerin değerleri eksiksiz götürülmüş bu coğrafyaya. Teknik, planlama, anıtsal anlatım açısından eş kıymetleri ve ustalıkları taşıyor yapılar. Bulunabilen vakıf kayıtlarmdakiler bile sayıları 4000'e yaklaşan eserin sadece Bulgaristan'da olduğunu gösteriyor. Yüzölçümü 110.912 kilometrekare olan bir ülke için nasıl da şaşırtıcı bir donanım!..

15. yüzyıl *Hüdavendigâr Camii* kentin pazar yeri arasında kalakalmış.

Çığırtkan gürültüleri yakınında kesiveren engellenmez bir ağırbaşlılıkla yükseliyor olduğu yerde.

Filibe'deki bu camii, Bursa'daki Ulu Cami planlarının bir önceki tasarımı sayılıyor.

Bu pazar yerleri artık bana hiç yabancı değil.

Makedonya'daki seslere, renklere burada yeniden tanık oluyoruz.

Türkiye'den alınıp çoğaltılmış kasetler, '*Grup Vitamin, Emrah, Sibel Can*' üst üste düşen şarkılarıyla pazar kalabalığını şenlendiriyorlar.

Halk çok fazla renk seviyor, özellikle genç kızlar.

Satıştaki Rus malları çoğunlukla gelişmemiş bir teknolojinin ürünü olan basit elektrikli aletlerden oluşuyor.

Sanki dünya tarihine kaydedilen ilk kozmonotu uzaya fırlatan Sovyetler değilmiş gibi.

Yeni Ruslar orada pazarı kaplayan bizim müziğe tempo tutuyorlar.

Evet şimdi Ruslar dünyanın bütün alçakgönüllü halk pazarlarında hızla ticarete başladılar galiba.

Yürüyoruz, Filibe'nin Türk mahallesinin karşısına düşen *Hacı Hasan Bey Çifte Hamamı*, önüne eklenmiş uydurma kapısıyla yarı sönmüş bir lamba gibi sislenerek eskimeye bırakılmış.

Mahalleye girilirken şimdi bizde de sık sık rastladığımız gibi içi boşaltılmış, terk edilmiş bir iki ev duruyor karşımda.

Çelebimiz eksik olmasın 16. yüzyılda Filibe'ye şöyle bir güzelleme yapıyor. "*Türk şehirleri içinde Filibe, imparatorluğun Avrupa'daki ranâ ve müstesna on şehrinden biridir. Unutulmaya.*"

İçerilere doğru yürüdükçe onarılmış, hayranlık uyandıran görünümlerini yeniden kazanmış Türk mahallelerini gezmeye başlıyoruz.

Bir konak yükseliyor karşımda, içeri giriyorum.

Avlu, beklediğim gibi, mermer kuyulu, asma çardaklı. Harem kısmı kitaplık yapılmış. Selâmlıksa sanırım öğretmenlere ya da bu tür mesleklerin insanlarıyla ilgili işlere ayrılmış. Değinmiştim, Kiril alfabesini bilmiyorsanız burada işler biraz zordur.

Konağın içinde ahşap tavanın ustalıklı tahta işlemelerini gözden geçirirken yuvarlak sofaya dönerek açılan kapılardan birinden birisi çıkıyor. Selâmlaşıyoruz. Bulgarca biliyor doğal olarak. İngilizce zaten buralara ulaşmamış daha. Sonunda derdimi anlatabiliyorum.

— Niet Turks, diyor. Rönesans Bulgari...

Hep böyle bu işler. Konak Türk olmaktan, şu Bulgar olmaktan çıkarılırken filân, insanda insan olmaktan çıkarılıyor.

Gece otelde, uzun bir masada dualarla başlayan bir şenliğe tanık oluyoruz.

Bunlar Bulgaristan Yahudilerinin, 1943'te ölüm kamplarından kurtarılışının ellinci yıldönümü için İsrail'den gelenler.

İsrail Parlamento Başkanı Prof. Şevah Vays da bu yıldönümüne adanan bir heykelin açılışı için Bulgaristan'da olacakmış.

Musevi topluluk din adamlarının öncülüğünde küçük bir dini tören niteliğiyle başlattıkları İbranice dualarından sonra şarkılarla, danslarla şenliklerini keyifle sürdürdüler.

Darısı Filistin halkının başına. Ne diyeyim...[1]

Kırcaali bölgesindeki orman köylerine gitmeden *Dermeçler*'de duruyoruz. Geniş bahçeleri içindeki evleriyle yoksul görünmeyen, aydınlık bir köy burası. Sevimli bir camiden, yabancılara gülerek bakan bir cemaat çıkıyor.

Aralarından okuma yazmayı sevdiğini söyleyen, "*Şiirlerim bile vardır,*" diyen eski maden işçisi Ali Sait Beyle sohbete başlıyorum.

— Dermeçler Köyünde doğmayım. 1944'te Halk İdaresi geldi.

— Siz neler hatırlıyorsunuz o yıllardan?

— Komünizmin ilk döneminde ayrımcılık yapılmadı. Ben yalan söyleyemem. Bizi parti vatandaş diye bağrına bastı. Mektebi olmayan köylere mektep, su olmayan köylere su getirdi. 1955 yılında 7'nci sınıfı ikmal ettim. Bulgarca yazı dili ve edebiyatı okuduk, fakat geri kalan bütün derslerimiz Türkçe idi. 1956'da *Todor Jivkov* geldi idareye. Başlarda o da, Jivkov da düzgündü doğrusu, sonraları bu adam öyle işler yaptı ki, sanki birden kafamızı bir taşa çarpmak oldu bu bizlere.

— Bu yeni yönetim anlayışını halka nasıl açıkladı Jivkov?

— Komünist Partisinin 10. kongresinde, *Bulgar Halk Cumhuriyeti* tek bir millet olacak demekle ne anlatıyor bize bu adam dedik. *Yeni Hayat, Yeni Işık* adında Türkçe yayın yapan gazetelerimiz vardı. Bulgaristan Devlet Yayınevinden Türkçe edebiyat eserleri çıkardı. Yedinci sınıfta edebiyata düşkünlüğüm aşırıydı. Hangi kasabaya gitsem, romanlar, öyküler, şiirler arar bulurdum. 1960-66 yılları arasında gittin mi Rusya'ya, gittin mi Sofya'ya, bir kütüphaneye girdim mi, *'Türk Edebiyatı'* diye bir bölüm vardı hepsinde. 1956'lardan sonra dediler ki, dersler artık Bulgarca olacaktır. Yaa, bakalım bu işte bir iş var. *Yeni Işık, Halk Gençliği* dergisi filan başladı Bulgarca yayımlanmaya. Türkler Bulgar dilini kabul etsinlermiş, öğrensinlermiş! Zaten biliyorduk, öğrenmiştik. Türkçe konuşmakla Türklerin hayat adımlarında aksama oluyormuş, geri kalıyorlarmış. Ağacı dalından değil, kökünden yıkmak istiyorlardı. '60'larda Jivkov yönetimi gittikçe sertleşti. İnanmazsınız, bazı bizim aydınlarımızdan öyle teklifler geldi ki, onlar da Türkçe okunmasın dediler. *"İlerlenmiyorsa Türkçe okunmasın."*

— Bir dil hayatta insanı geri mi bırakıyormuş?

— Faşizm böyle başlar. Irk, dil, din diye... 13-14 sene maden

1 4 Mayıs 1994'te Kahire'de Filistin'in özerkliği için Yaser Arafat ve İsrail Başbakanı İzak Rabin anlaşma imzaladılar. Bu kitabının en sevindirici dipnotudur. Bir de Saraybosna için böyle sağlam, inandırıcı bir açıklama yapabilseydim...

kömürlerinde yeraltı işçisiydim. '63'te emekli oldum. Biz bu ad değiştirmeye kadar yapılanları hiç anlamadık millet olarak. Bilmeliydik, bir bardak suyu içersin, bardak boşalır, ama boş kalmaz, yerini hava doldurur. Tabiat hiçbir boşluğu öyle bırakmıyor. Biz sosyalizm, komünizm derken, uyumuşuz. Bunca yıllardır, egemen olduğumuz şu topraklardaki insanları da yönetenler, bizi ne yazık ki düşman bildirmişler. Ben bunu asla kabul etmiyorum. Buradan nereye gidecekmişim? Benim de yerim burası. Ben Bulgar hükümetini asla suçlayamam. Kimse benim kapıma gelip bu toprak, bu ev senin değildir, çık demedi. İşler başladığında oyuna gelmemiz lazımdı. Dilimizle, adımızla niçin uğraşmaktadırlar, deyip soru sormalıydık.

— Zorlandığınızda, biraz kolaya mı kaçtık diyorsunuz?

— Öyle diyorum. Özgür olmak için direnmek lazımdır. O zamanki kılavuzlarımız da kargaymış ki, burnumuz bokluktan çıkmadı. Şimdi kat'i olarak bu yerlerden kopmayacağıma Cenab-ı Hak önünde yemin ederim.

— Gençler bu yeni duruma ne diyorlar?

— Gençler hep kolayı seçiyorlar. Birkaç dolara, marka tapıyorlar, İsveç'e, Almanya'ya gidiyorlar, bir araba alıp çıkıp geliyorlar. Hiç kimse bu topraklar bizimdir, kazayım, üreteyim demiyor. Demokratikleşme döneminde yerlerimizi muhafaza etmek için politikada olmamız lazımdır. Bir de Türkiye kültür ilişkilerini şimdi artık Bulgaristan'la çok rahat kurabilir. Bu çok mühimdir. Kitabı, kültürü olmayan insanlar zamanla kendilerini kaybederler, yok olurlar.

Rodop Dağlarından daha da yükselerek orman köylerine ulaşıyoruz.

Buralar köyden çok kasaba özelliği gösteriyor.

Büyük kahveyi bizim ellerden, alışık olduğum bir kalabalık dolduruyor.

Konuşma isteğimi söyleyince, yaşı otuzdan aşağı olanlar, televizyondaki maç yayınından bir an gözlerini çevirip sonra yine kopmadıkları ilgi odaklarına dönüyorlar.

Biri, *"Türkiye'den mi gelmişler?"* diye soruyor. Öğrenince de yüzündeki ifade, *'eh ne yapalım'* oluyor sonuçta...

Federal Almanya denseydi, tutumları değişirdi; değişik yerlerdeki deneyimlerimden ötürü bunu ben epeydir çok iyi biliyorum.

Konuşmak isteyenlerle birlikte başka bir kahveye gidiyoruz. Orası tenha.

Sorularıma şoförlük yapan Orhan'la başlıyorum.

— Ben çalışıyorum. Çocuk yemekhanelerine mal taşıyoruz. 1990'la gelen demokrasiyle yenilikler oldu. Fakat işsizlik, işyerlerinin kapanması üzüntü veren bir şey.

— Önceki dönemde işsizlik var mıydı?

— Hayır, yoktu. Büyük bir kazancımız da yoktu, ama o kazançla geçinebilirdik.

Ticaret Kooperatifi Başkanı Cemal Arslan, Orhan'ın işsizlik konusuyla giriyor söze.

— Değişmeler var. Fakat büyük sıkıntı şimdi işsizlik. İki fabrika kapandı. Birinde 250, ikincisinde 200 dolayında işçi vardı. Çoklarımız işsiz kaldı. Ekonomik durum çok fena, hayat standardımız çok çok düştü. Önceleri herkese bir iş bulunurdu. Garantili, normal bir hayat seviyesi vardı herkesin. Fabrikaların kapanmasına sebep, satacak pazar yok, sermaye yok, üretim yok.

Ben, *"Sizi tanıyalım,"* deyip Fahri Osman'a sorularımı yöneltiyorum.

— Sofya'da yapılanlar daha bize kadar ulaşmadı. Şu anda bizim sigortalı işimiz yoktur. Birçok işyeri önümüzdeki günlerde kapanabilir. Bu yöre için özel bir kanun yapılmalı diyoruz.

— Buraların özel bir durumu mu var?

— Çıplaktır, dağlıktır, toprağı verimsizdir. Taş üzerinde yaşıyoruz diyebilirim burada. Eski yönetimde 31. sayılı devlet kararıyla bize yüksek maaş verilirdi. Şimdi bu kanun kaldırıldı. Fakirleştik. Eskiden maaşlardan da vergi kesilmezdi. Yüzde 30-35 daha yüksek maaş alırdık burada.

Ben Ticaret Kooperatifi Başkanı Cemil Arslan'a, "Siz o zamanlar yönetici olarak daha mı fazla alırdınız," diye soruyorum.

— Memurlara, işçilere aynı ödeme yapılırdı. Ayrıca sağlık hizmetlerine para verilmezdi. Sağlıkta aynı vaziyet devam ediyor, fakat zayıf olarak. O zamanlar herkese doktor vardı. Şimdi ise köylerin çoğunda doktor yok. Bu konuda hükümette disiplin vardı. Şimdi bir dikkatsizlik var, halklara karşı verilecek hizmetlerde. Üstelik çeşitli belalar olmaya başladı. Hırsızlık, ileri geri kötülük yapmalar, bunlar insanları rahatsız eden, düşündüren mühim değişmelerdir.

— Önceleri böyle olaylar yok muydu?

— Bizim yörede hırsızlık tanınan, bilinen bir şey değildi. Son

bir iki senedir başladı. Dükkânlara, mağazalara demir kapılar da yapılmaya başlandı.

— Türklerin de parlamentoda milletvekili var. Onlar yeni durumdaki iyileştirmeler için etkili olabiliyor mu?

— İstiyorlar, fakat çok zor. Geçen martta bizim yöreler için bir kanun tasarısı hazırladılar. Fakat bu kanunu parlamento gündemine koyamadılar. Bunlar hep geri atılıyor. Başka kanunların daha çabuk çıkması lazım deniyor.

— Şimdi siz Ticaret Kooperatifi Başkanısınız. Girişimciler, kooperatif dışında işe nasıl başlıyorlar?

— Bizde şimdi 10-12 kooperatif dükkânı var. 20-25 tane de özel dükkân. Rekabete açıldık, böylece özel ticaret yapanlarla bizim aramızda bu iş sürüp gidiyor. Serbest ticaret burada şimdi en kolay iş. Herkes birer dükkân açıyor, ufak bir şeyle başlıyor, yavaş yavaş büyütüyor işini. Ama insanların gözü yine de Türkiye'de. Biz burada 7.000 nüfustuk, son yıllarda 4.000'i Türkiye'ye gitti. Burada Türkler arasında orta tahsili bitirme yüzde 92'dir. Mesela Bulgarlarınki daha düşüktür, yüzde 80'dir. Çünkü eğitim parasızdı. Bugün de öyle, ama Türk gençlerinin çoğu okumak istemiyor. Aileler okumaya yollamıyor onları. Serenköy'den Leçina'ya Hercuma'ya, Yenidere'ye gidebilmesi için talebenin, yolların yapılabilmesi lazım. Fakat asfalt yapmaya para bile ayrılamıyor. Buralar çok fakirleşti. Bu bölgede iki yıla kadar kimse kalmaz, tam boşalır. Mesela ova tarafından Türkiye'ye gidenler, çoğu geri döndü. Filibeliler biraz daha rahat yaşıyorlar. Onların yaşayışları farklıdır. Toprakları zengindir. Bunun için de gidenlerin yüzde 90'ı geri döndü. Enflasyon senede yüzde 120. Her akşam televizyonda parlamento saatine bakıyoruz. Bazı partiler, "Bulgaristan'ı Türklere bırakmayacağız. Türklere kumanda ettirmeyeceğiz," gibi saçma bilmem neler söylüyorlar.

— Böyle konuşanlar hangi partilerin milletvekilleri?

— Jelyu Jelev'inki değil. Bulgar milliyetçi partileri.

Kapıdan, her gördüğüne dostça bakma kararında olduğunu düşündüren iki kişi giriyor. Yenidere'nin belediye meclisi üyesi ve öğretmen Ali Durmuş.

— Öğretmenliği nasıl severim bilseniz, diyor. Siyasetle uğraştığımız yoktu, ister istemez başladık. 30 yıllık öğretmenliğim var. Bulgaristan tarihinin değişik zamanlarında öğretmenlik yaptık. Ben olayların geleceğini hissederdim. Araştırmalar, soruşturmalar... Öğrencilerle rahat konuşamazdınız. Tarih dersleri verirken de

hep üzülmüşümdür bu konuda. Tarih hangi yönetim tarafından hazırlanmışsa onun kafasındakileri yazar. Çünkü gerçek bilimadamı olan tarihçiler resmi tarih yazamazlar. Bir tarihçi hiçbir zaman siyasetçi değildir. Öğrencilerimin çoğu çok iyi okudular, meslek sahibi oldular, sonra da alıp başlarını Türkiye'ye gittiler. Kadrosuzluk yüzünden burada sorunlarla karşı karşıyayız. Türkçe dersleri götürecek öğretmen bulamıyoruz. Jivkov son 10-20 yılda insanlara eziyet etti. Haklı olarak da dayanamayanlar oldu. Biz Türkiye'den haberleri şimdi televizyonla daha çok alıyoruz. Bir de buraya bugünlerde *Zaman* gazetesi geliyor. *Zaman*'dı değil mi? Yanlış söylemiyorum.

Arkadaşları doğruluyorlar öğretmeni.

— Bu gazete daha çok Arapça kelime kullanıyor. Yakında Sofya'da eski Komünist Partisinin büyük bir matbaasında basılmaya başlanacakmış *Zaman*. Buraya *Sabah*, *Hürriyet*, *Milliyet* gibi gazeteler gelmiyor. İyi olurdu bunlar gelseydi.

Russe, Yani Rusçuk.
Tuna'yla İlk Karşılaşma

Kanlı Tuna akmam diyor
Ben düşmandan korkmam diyor
Kılıcını vermeyince
Pilevne'den çıkmam diyor

Bir Rumeli Türküsünden

"*Kırk yıldır böyle kar olmamıştı buralarda*," diyorlar.

Kar duvarları arasında dolaşıyoruz.

Rusçuk, yaslandığı doğal sınırı Tuna Nehriyle, Romanya'ya uzaktan bakıyor.

Tuna Nehri neleri anımsatmaz ki, dünya edebiyatındaki değişik konumuyla, bizdeki marşlarıyla.

Sınır kentlerine özgü bir kalabalık var Otel Riga'da.

Biraz kaçakçı, biraz mafya karışığı, çok sigara içen, çoğu tıknaz adamlar bunlar. Saçları boya platin sarısı, dudakları nar kırmızısı, dar etekleri ak oyluklarına doğru hemen açılıveren, kolayca gülen genç kadınlar... Ve değişik ülkelerin buralarda durmadan çoğalan işadamları...

Bulgaristan yabancı sermayeye yatırımları için büyük kolaylık sağlıyor. Yüzde 100 hisseli anlaşmalar imzalanıyor burada.

Rusçuk'ta eskilerden *Gorky Sokakta* güzel minaresinden öte özgünlüğü gitmiş bir camiden başka, görünürde bir iz yok Osmanlıdan.

Tuna bu sabah yoğun bir sisle örtülü.

Yarına umarım sis kalkar. Çünkü (*Silistra*)'ya yani Silistre'ye doğru yolumuz. *Cebel, Koşukavak, Kırcaali* vb. yörelerindekiler gibi, oradakiler de çoğulcu sistemi anlamaya çalışırken neler düşünüyorlar öğrenelim bakalım?..

Yol boyunca sınıra doğru Türkiye plakalı uzun araçlar geçiyor. Kar çamur bir arada. Yolda birine, "Merhaba," diyoruz.

Öncelikle buralarda Türkçe konuşmalısınız. Çünkü yanıt da çoğunlukla Türkçedir.

Yaşar'ı böyle tanıyoruz ve onunla *Yuri Gagarin Mahallesine* gidiyoruz. Bu mahalle *Jivkov* döneminde yapılmış. Çok katlı, tekdüze uzayan sosyal konut örneklerinden biri de burada. Çoğunluk Türkler oturuyormuş.

"*Türkiye'ye gidip dönenler de var aralarında,*" diyor Yaşar.

Silistre'ye Yeniden Dönenler

"Bilmez insan kadrini âlemde insân olmayan
Anlamaz hali perişanı perişân olmayan"

Ziya Paşa

İlk merhabalaştığımız aile, evlerine yeniden yerleşme uğraşısında.

"*Görüyorsunuz*," diyor evin hanımı, "*her şeyi satıp gitmiştik Türkiye'ye. Şimdi bir somyaydı, bir yataktı, şuydu buydu diye buluşturuyoruz.*"

Onlara ad değiştirme olayını sormak istediğimde, utanarak sorumun yanıtını geçiştirmeye çalışıyorlar.

Bu insanları aşağılamaya uğraşanların bu konuda başarılı olduklarını burda da yeniden görüyorum.

Kerime güzel gözlerinde birden beliren hüzünle;

— Biz koca-ana-baba olmuş insanlar bu rezilliğe hayır diyemedik.

— Lütfen anlatın sizin utanacağınız bir şey yok. Dünyanın her yerinde bunu yapanlar, yapacak olanlar utansın.

— Polisler, siviller geldi kapımıza. Mevzuu söylediler, bir kitap uzattılar. "*Bulgaristan'dasınız, Müslüman olabilirsiniz, dininizi değil adlarınızı değiştireceğiz. Bulgar olacaksınız bundan sonra. Bulgaristanda tek bir millet olacak artık*," dediler. Ben kukla fabrikasında çalışırdım. Ne güzel kuklalar yapardık, bilseniz. Bütün arkadaşlar bir arada... Geçimimiz de iyiydi... Kuklaların kostümleri benim elimden çıkardı, onları giydirirdim. "*Adın ne*," diye sordular. "*Kerime*,"

dedim. "*O zaman buradan K harfine bak*," dediler. Bir kitap uzattılar. K harfine bakacağım ki, bulduğum yeni Bulgar adıma alışayım. Adımı Krimena yaptılar. Kızım adı Sevdan'dı, onu da *Sevdanvina* koydular. Türkiye'de doğma oğlumun adını da ben Mesut koydum. İnsanları Bulgarlar iyice huylandırdılar. Biraz eşya aldık, kalan arkada kaldı. Türkiye'de beyimin ablası vardır, Ulaş Köyünde. 78'de göçmenliğe çıkmış, 10 ay onlarda kaldık. Sonra kaynanam ve beyimin ablası geri döndüler Bulgaristan'a.

— Niçin?

— Kimisi iş bulamadı, kimisine de orası çok zor geldi. Hiçbir şeye bakmadan buradan çıkıp gidenler vardı, onlar daha da çabuk döndüler. Türkiye'de yeniden hayata başlamak herkese zor geldi. Şimdi durum başka. Adımıza, Türkçe konuşmamıza filan bir şey demiyorlar. Ama işsiziz. Üç yaşına kadar oğluma çocuk parası ödediler. Oğlum şimdi üç yaşını bitirdi. Artık çocuk parası alamayız.

— Burada kiracı mısınız?

— Hayır, almış ödemiştik. Sonra sattık, Türkiye'ye gittik. Dönünce yeniden hakkımız için dava açıp evimizi geri aldık.

— *Hak ve Özgürlükler Partisi* için ne düşünüyorsunuz? 24 Türk milletvekiliniz var Bulgar Parlamentosunda.

— Belki çok daha sonra bir şey yapabilirler.

Odaya iki genç kadın giriyor. '*Ad değiştirme*' konusundaki açıklama isteksizliği ve aynı çekingenlik onlarda da hemen görülüyor.

Pembegül Mehmedoğlu ve Hilmiye Ahmed, ikisi de Silistre doğumlu. Yüksek eğitim yapmadıkları için, "*Kör gibi cahil kaldık*," diyorlar. İşler açıkken fabrikada damacana şişeleri üretiminde çalışmışlar. "*O zaman yaşama şartları daha iyiydi. Şimdi işsiziz ve bu çok zor.*"

— Siz Türkiye'ye gitmek istediniz mi?

— İstedik, ama vazgeçtik.

Sonunda adların değişmesine geliyorum.

—Pembegül ismine en yakıştırdıkları *Petranka* oldu. Şimdi ben kendi adıma yeniden döndüm.

— Benim Hilmiye adımı da *İlyana* yaptılar. Deli bunlar. O zaman bana kim İlyana diye seslense alınmazdım hiç üstüme.

Bu ad değiştirme eyleminin insanın doğumuyla başlayan kişisel tarihine nasıl bir darbe vurduğunu, konuştukça daha iyi anlıyorum.

Gece sanat okulunu bitirmiş, montörlük öğrenmiş, sonra fabri-

kada işe başlamış olan Perihan 29 yaşında ve iki oğlu var. Kocasından ayrılmış, bir daha evlenmeye de hiç niyeti yok.

— Perihan adına kitaptaki P harflerinde çok uygun bir şey bulamayınca adını *Viktorya* yaptılar. Onlardan kurtuluş yoktu. Karakola çağrılıyorduk. Türkçe adlı kimliklerimizi alıyorlardı –kimliksiz ne yapabilirsiniz ki– ... Şimdi en büyük derdim işsizlik. Sosyalden işsizlik yardımı alıyordum, ayda 800 leva... Bu, günümüzde çok az bir paradır. Fiyatlarsa hep yükseliyor.

— Bulgaristan'daki bu yenilenmeyi nasıl buluyorsunuz?

— Daha önceleri Bulgarlaştırma başlamadan yaşamamız, günümüz, her şey iyiydi. İşimiz vardı. Bulgarmış, Türkmüş diye kimse kimseyle uğraşmazdı. Demokrasiyi anlamaya uğraşmaktayız. Bize sanırım artık kötü zamanlar kaldı. Annem, babam gençliklerinde güzel, mutlu günler geçirmişler, güzel yıllar yaşamışlar...

Erkeklerle konuşmalarda, onların ad değiştirmeye karşı tutumları adamakıllı öfkeli.

— Adımı da soyadımı da değiştirdiler. *Emilyan Enef* yaptılar. Benim adım Emin'dir. 1986'da nüfus kâğıtlarımızı alıverdiler elimizden. Ortalıkta gezerken, Türkçe de konuşup söyleyemezdin o günler, ceza keserlerdi hemen. Şimdi işsiziz. Fabrikaların çoğu kapandı. Kolay değil... Ne var ne yok tersyüz oldu. Topraklar yeniden paylaştırılıyor. Kadastrolar yok, onlar yeniden yapılıyor. İşe gitmeyeli ben iki sene var. Size burada açlık bile var diyebilirim, hiç yalan olmaz.

Hayrettin Film kendine takılmış Bulgarca adı kesinlikle söylemiyor.

— Sovyetler Birliği dağıldı. Burada da öyle her şey dağıldı değişti. Bizi toplayıp götürüyorlardı, kimliklerimizi alıyorlardı, dayak bile yediğimiz oldu ve öyle zorlayarak, dayatarak vurarak adlarımızı değiştiriyorlardı.

İsmet Ali Osman, Silistreli. Bulgar okulunda okumuş. 7 yıl ağır araç şoförlüğü yapmış. 1982'de Bulgar ordusundaki askerliğini de bitirmiş.

— Nasıl geçti askerliğin?

— Sofya'da yaptım. Bir fark gözetmiyorlardı kimseye o zaman. Çünkü o ordu bizim ordumuz da sayılıyordu. Çingenesi de vardı. Makedonu da vardı, Pomağı da vardı... Zorlamaya sonra kalktılar. Ben hayır, adımı değiştirmem dediğimde, beni kurşunlamaya davrandılar. Sen bundan sonra *Sevdali Jelef Avramov*'sun dediler. Üç ad koyuyorlar ki, İsmet Ali Osman'a denk olsun diye. Ko-

lay alışayım diye. Tiyatro gibi bir şeyler yapıyorlardı. Çağırıyorlardı bizi... Bir masanın arkasında sırayla, sivili, polisi oturmuş. "*Haydi,*" diyorlardı, "*yeni kimliğini yapacağız şimdi senin...*" Bizim adımız da değişti, sonra dayanamayıp Türkiye'ye göç ettik, çoluk çoluk... Orada da zordu, yapamadık. Şimdi ortadayız.

— Eviniz yok mu?

— Var, ama işsiziz.

Gülizar Halil Ahmed ad değiştirme konusunda konuşmaya istekli.

— Niye anlatmayalım doğru olanı. Onlar kötülük ettiler. Aldılar beni bir iki polis, dört sivil, götürdüler. "*Biliyorsun ismini değiştireceğiz,*" dediler. Dedim ki, "*Kocama soracağım önce.*" "*Oldu gecikmeyin ama,*" dediler. Biz kocamla karar alıp bir sene ortadan kaybolduk. Bir sene sonra bizi mahkemeden buldular, dava ettiler. Bulgaristan kanunlarına karşı çıkmışız. Dava oldu, ceza yaptılar... Sonra istedikleri oldu, adlarımızı gene değiştirdiler... Benim Adım *Gizza* oldu, kocamınkini de *Alipi*, adı Halil ya... Kocam onlarla öyle bir çekişti ki, sonunda böyle bir isim buldular ona. Şimdi bu yeni sistemde demokraside herkes ismini geri aldı. Türkçe konuşmaktan da çekinmeyiz. Ama işsizlik var. Ben eskiden sekreterdim. O kombinant da kapandı.

Herkes, hep bu ayrımcılık, ad değiştirme zorlamasını anlatırken, öyle şeylerin şimdi artık hiç olmadığını, ama işsizliğin kendilerini çok çaresiz bıraktığını, işsizlik parasının da enflasyon baskısı altındaki ülkede hiç yetmediğini sık sık yinelediler.

Silistre'nin *Yuri Gagarin* bölgesinden çok farklı olan, bir gecekondu yerleşimi sayılacak semtine gidiyoruz.

Kar duvarları evler boyunca yükseliyor burada.

Odaların içi yapma çiçek, Sibel Can posterleriyle süslü. Konuşmacılardan biri, adını vermeden, sorularımı yanıtlayacağını söylüyor. "*Peki öyle olsun...*"

— Ad değiştirilirken paraları olanlar kaçtılar, gittiler. Biz gidemedik. Beş gün turist olarak Türkiye'ye gittik, gördük, döndük. Anladık, bizi orası da kurtarmaz, kurtaramayacak. Biz olmaz, yaşayamayız orada.

— Niye yaşayamazsınız?

— Kira ödeyeceğiz. Burası bizim evimiz. Kocam, söyleyeyim ki orada 1991'de beş milyon aldı. İki milyon yiyecek yapsak, kira da versek, çocuklar ne okur, ne eder, belli değil. Dışarılarda çeşmeler yok, su içilsin. Mikropluymuş çeşme sularınız. Üç bin, beş bin

on bin lira verip su içeceksin günde. Bir dostum, karısıyla, oğluyla gitti, döndü. Yok kolay yaşanamayacak bilesiniz ahbaplar Türkiye'de, dedi. Bacanağı Çorlu'da montörlük yapmaktaymış. Beş milyon aylık alırmış, ama hiç mi hiç yetmezmiş. Komünist Parti dönemi başlarda çok iyiydi. Jivkov delirmeseydi, sonraları gene de iyi olurdu. Şimdi demokrasi var, ama yaman bir işsizlik de var. Bak bu delikanlı anlatacak sana başına neler gelmiş İstanbul'da... Sen İstanbullu musun? Eh öyleyse anlatsın...

Bir delikanlı gülümseyerek, *"Ben İstanbul'a çok gidip geldim,"* diyor. *"Ufak işler yaparım çünkü."*

— Öyle mi, haydi anlat dinleyelim bakalım.

— Balkan Pazarını bilirsin. İki ay önce oraya gittim, mal almaya, Laleli'de. Birkaç mal alıp burada satarım. Otel Elif'te iki sarhoş beni soymaya kalktılar. Bereket versin, ayakta duramazlardı da, itip düşürüp onları otelden kaçtım. Aldım başımı gittim. İsterdim Ümit Besen'in gazinosuna gidip onun şarkılarını dinlemek. Dinleyemedim. O Laleli'de doğru dürüst namuslu adama gün kalmamıştır gezip yürümeye. İlle de haydut olacaksın...

Bizi dostlukla uğurlayıp, *"Bugün pazarımız kuruldu, gidip görün,"* diye sesleniyorlar arkamızdan.

Silistre semtlerini bize gezdiren Yaşar'la pazar yerini dolaşıyoruz. Aynı değişmez görüntüler... Üniformasıyla bir müzikal kahramanı şıklığında gezen birini gösteriyorum.

"Bu subay mı Yaşar?"

"Yok polis komiseri," diyor.

Pazarın çamurunu, malların yoksul tekdüzeliğini doğrusu bu gösterişli komiserin varlığı renklendiriyor.

Bıkmaz gezginimiz *Evliya Çelebi* ise, *Silistre*'deki *Kurşunlu Camisini* coşkuyla övmekte. Caminin Çelebi'den sonra, değişmelere uğramış olacağını tahmin ediyorum. Yapımı 1758... Barok özellikler gösteriyor. Cami pazarın canlılığına karşın sakin, sönük duruyor.

Silistre'de başka Osmanlı eseri kalmamış sanırım.

Bir şeyler yemek için girdiğimiz yerde, Müzeyyen Hanımla karşılaşıyoruz.

Sosyalist-gerçekçi yontu estetiğinde yapılı, uzun boylu bir kadın var karşımda. Gösterişli, güçlü, bastığı yerden ses getirebilecek denli sağlıklı görünüşüyle hemen dikkati çekiyor. Güzel de bir kadın. Yeni dönemin girişimcilerinden biriyle işletilmekte olan bu küçük lokantanın yöneticisi. Arı, gerçek bir İstanbul Türkçesiyle konuşuyor.

— Komünist Partisinin ilk dönemlerinde bilinizki bizler ayrımcılık hiç yaşamadık. Ağır vinç operatörüydüm ben. İşimden çok memnundum. Babam hem krallığı hem *Dimitrov*'u yaşamıştı. *Dimitrov*'u hep iyilikle anardı. Jivkov son yıllarda birden tam bir faşist kesildi. Biz 70'lerde kocamın işi gereği, üç-dört yıl Sibirya'da olduk. Sibirya'da üniversite var, fabrikalar var... Orası Rus romanlarında okuduğumuz sürgün yeri değil artık. Güzel zamanlar yaşadım Sibirya'da. Bir-iki yıldır demokrasiye geçtik, rejim değişti, işler kapandı. Mecburlar bunu yapmaya, çünkü serbest pazar ekonomisini getirmek lazımdır. Ben şimdi Türkçemi iyice geliştirmek için edebiyat okuyorum. Yaşar Kemal'in *Yer Demir Gök Bakır*'ını, Reşat Nuri'yi, Halide Edib'i filan. Ekonomik açıdan yeniden bağımsız kalmak için çalışmalıyım. Türkçe tercümanlık yapıyorum. Buraya şimdi iş için çok sayıda Türk işadamı geliyor.

Hem kendine, hem çevresine umut veren bir kadın bu.

Silistre'den dönüyoruz.

Tuna kıyısının en büyük ticaret ve kültür kenti sayılan Rusçuk yine sisler altında. *Barok, Rönesans, Empire* mimarinin güzel örneklerine sahip olan tarihinde, Osmanlıdan kalanlar burada giderek azalmakta. Karların aylar içinde oluşturduğu kirli beyaz duvarlarsa, bu eski yapılara dokunaklı, yalnız bir görünüm veriyor.

Nehir aynı ağır sis tabakasıyla kaplanmış. Bu aklıkta ara ara kanal mavnalarının koyuluğu bir hayal gibi belirip kayboluyor.

Nazım Hikmet'in / *Tuna'nın suyu olaydın / Kara ormandan geleydin / Karadeniz'e döküleydin*, / dizelerindeki gibi, Tuna sizi Avrupa'nın en uç noktalarından alıp Karadeniz'e, Marmara'ya, oradan daha da ötelere götürür.

Tuna bizler için hep etkileyici bir sözcüktür, tıpkı Rumeli, Balkan gibi...

Müşir Osman Paşa'nın Savaş Alanına Doğru...

"Osmanlı Devletindeki çeşitli ulusla, din, mezhep, eğilimlerindeki anlaşmazlıklarla İslâmlığın Batı uygarlığıyla kaynaşması kabil görünmediğinden, Avrupa kamuoyunun, nerede bir olay çıksa bunu hakkını yenmiş saydığı Hıristiyan tarafını tutmak istemesi, 'Doğu sorununu' doğurmaktadır."

Namık Kemal

Plevne'ye yaklaşırken bu gezide edebiyatımızın ünlü Kemal'lerinden ikisinin adı sık sık kafamdan geçti, Yahya Kemal ve Namık Kemal... Her ikisi de buraları, buralardaki değişmeleri, acıları, umutları başkaldırıları çoğunluk kalemlerinin esin odağı yapmışlardı...

1877 Türk-Rus savaşının en büyük askerlerinden biri de, bu nehrin bizde sık sık anılmasında ilk etkendir; Rus cephe hattını kesmek için Tuna boyunca ilerleyerek, Plevne'yi ele geçiren *Müşir Osman Paşa. Teselya Serdar-ı Ekremi, Taşkent Fatihi! 1875 Bosna, Niş, Sırp ve Karadağ topraklarındaki başarılarıyla müşir olan Osman Paşa.* Tabyaları, kaleleri olmayan kentin savunması için, dünya savaş tarihinde ilk kez onun tarafından bulunup gerçekleştirilen siperleri kazdırdı. Plevne'yi bu siperlerle berkitip, orada zor geçilir sağlam bir savunma stratejisi oluşturdu. Çarın kardeşi *Grandiik Nikolai* komutasındaki Ruslar, Romen ordusunun yardımını da alarak,

Plevne'yi üç çember halinde kuşattılar. *Plevne Savaşı (19 Temmuz-10 Aralık 1877)*, Paşa ve ordusunun destanlara geçecek büyük direnişiyle beş ay sürdü. Bu öylesine bir direnişti ki, sonucu yenilgi bile olsa birçok Rumeli türküsünde, kuşaklar boyu övgüyle yer aldı: *Tuna Nehri akmam diyor / Etrafımı yıkmam diyor / Şanlı büyük Osman Paşa / Plevne'den çıkmam diyor.*

Plevne'de ayaz, fakat güneşli bir hava var. Soruyorum.

"Kendin en yüksek tepesindedir panorama," diye çıkış yolunu gösteriyorlar.

Sözcüğün tam anlamı verilmiş bu yapıya...

Dışarıdan yalın, yüksek, penceresiz müze yapının içine giriyorsunuz. Daha çok bir gözlem kulesini andıran kubbeye yükselerek dönen merdivenlerle çıkılıyor. Daire çapı 300 metreye yaklaşan yarım küre kesitinde yapılmış bir kubbe bu.

Bu dairenin odak noktasında duruyorum.

Çepeçevre saran bir savaş alanının ortasında buluyorum kendimi.

Görünmeyen ışık kaynaklarından sağlanan, tam ve eksiksiz doğal karşılığı bulunmuş bu ikindi aydınlığı içindeyim. Çeşitli tekniklerle değişik malzemelerin kullanılarak yapıldığı bir eser bu; gerçek ölçülerde siperler, yaralı askerler, subaylar, top tüfek, cephanelikler... kısaca o savaşta kullanılmış her şey... Bu Plevne Savaşı... Görülmedikçe ulaşmış olduğu başarı çizgisi açıklanamayacak bir çalışma doluyor çevremi, Sovyet ressamları 20 yıla yakın bir emek vererek yaratmış bu olağanüstü yapıtı. Anıttaki en önemli çarpıcı yan, savaşın ölümcül, karanlık yüzünü yansıtmadaki tarafsızlığı. Sıradan bir insan bile çalışmanın bu özünü görür görmez savaşın olumsuzluğunu hemen kavrayabilir, öylesine ortada açık belirgin yaşananlar.

II. Abdülhamit'in sonradan Gazi ünvanını vereceği *Osman Paşanın* yaralarının tedavisi saygıyla yapılıyor. Siperlere yığılmış böğründeki derin yarası kanayan bir Türk zabitine iki Rus asker yardım etmeye çalışıyor.

Çar II. Aleksandr'ın çok merak edip Osman Paşayı görmek için savaş alanına gelişi, Osman Paşa'yla karşılaşmasındaki dikkat ve saygı, bu anıtsal efsanede yan tutmadan anlatılıyor.

Harkov'da sonraları iki yıl tutuklu kalan Osman Paşa, kılıcına ve üniformasına dokunulmayarak orada bir konuk gibi ağırlanıyor. *Ayastafanos Antlaşması* imzalanınca da İstanbul'a geliyor. Halk paşayı sevgi ve coşkuyla karşılıyor.

Bu sanatçılar, insanlığa duydukları sarsılamayan bir güvenle olanları bire bir boyutlarında yeniden gerçekleştirirlerken, 1877'lerdeki kentin içindeki Türk eserlerini de olduğunca göstermişler.

Benim sayabildiğim 10'u aşkın cami, bir-iki kervansarayı hatırlatan yapı vardı anıt-resimde. Oysa günümüzde Plevne'de bunlardan neredeyse hiçbir şey yok.

Rus-Osmanlı savaşından önce de var olan Ortodoks Kilisesi ise şimdi de ayakta.

Bir Türküden Ötekine

"İnsanları eskisi kadar sevememek. İnsanları ve eşyayı. Galiba ölmek de bu."

Cemil Meriç

Lofça'nın ardında kaya / Kayadan bakarlar aya/ Aman Lofçalım... / (Loveç) yani Lofça.

Mahalle sırtını kayalara dayamış, yani dik bir dağa...

Geçmişin özgünlüğünden çok şey taşıyan bir Türk mahallesindeyiz şimdi.

Yamaca yükselen evler yumuşak bir görünümle sarmalıyorlar birbirlerini. Çatılarını kireç taşından yapma gümüşsü kiremitler örtüyor. Tıpkı Bosna-Hersek'in kırılmakta örselenmekte olan incisi Mostar'daki gibi.

Bir an Hitler'i anımsıyorum. Korkunç Nazizmi ve faşizmi içinde insanları konsantrasyon kamplarına sürerken, dehşet verici bir çelişkiyle sanat eserlerini korumaya çalışıyordu.

Paris işgalinde de Alman komutanının kentin bombalanmasını engellediği kayıtlardadır.

Bakın 1990'ların ortasında şu geldiğimiz noktaya Sırplar'ın bir ulusun tarihi kimliğini, insanlarını, onlara ait her şeyi kökten söküp talan etmesini görünce Hitler'i daha ılımlı bir örnek, diye konuşuyoruz. Bu karşılaştırma Batı gazetelerinde sıklıkla yapılıyor, "*Miloşeviç Hitler'i geçti,*" diye. Ne korkunç bir yarıştırma ve kıyaslama deneği, kırk katır mı, kırk satır mı gibi!

Tüm imparatorluk boyunca doğayla ilgili uyumun sağlanma-

sındaki bu mimari yumuşaklık, gelişmişlik elbette rastlantı olamaz. Estetik anlayışın ulusların sosyal, kültürel ve ekonomik hayatının bir yansıması olduğu kesin.

Gördüklerimin tümü bana güzellik ve temizlik duyumu veriyor. Birçok yabancının gezi notlarında da görebiliriz bunu.

Benedict Curipeschitz 1530'da kaleme aldığı Elçilik Günlüğünde Bosna'daki bir kabul törenini anlatıyor. "*...Şövalyeler atlarından indiler ve iki uzun sıra halinde duran Türklerin arasından yürüdüler. Türklerin üzerinde rengarenk ve sırma kordon işlemeli, çok güzel yıldızlı, kadifeli ve ipekli, tertemiz elbiseler vardı. Böylece hepsi çok etkileyici bir görünüşteydiler.*"

Güzellik kavramının bütün olarak yaşandığı çağları taşıyan bir zaman parçasının böylesine yakınında olmak kişiye hem hüzün, hem mutluluk veriyor.

Birkaç pafta üzerine genişleyen mahalle, çıplak gümüşsü dağın üzerinden akan günışığında yalımlanıyor; yıldan yıla çiçek veren bir dev ağaç gibi dallarını genişleterek.

Burası beş-altı yıl önce yenilenerek tümüyle turistik amaçlı kullanıma açılmış.

Yapılardan birine giriyorum, "*Hoş geldiniz,*" diyorlar.

Avlu, mutfak, odunluk bölümünü geçip üst kata çıkıyorum. Sekilerde ak minderler var. Japon mimarisindeki çok beğendiğim özelliği bu eski Türk evlerinde de buluyorum hep. İkisinde de az eşya gereklidir. Yüklükler, sedirler, lambalar, dolaplar, yatak odasındaki *gusulhane* (yani özel banyo)... peki, biz Türkler son yıllarda nasıl böyle pis olabildik.

Lofçanın, bugün yaşanan Türk semti ise dağın öteki yüzünde.

Arasız yapılan göçler sonucu azalan nüfusun etkisi Rumeli'nin her yerinde görülüyor. Eğitim görmüşler, varlıklı olanlar, yıllardır buraları düzenli bir dışa gidişle boşaltıyorlar.

Kalan Lofçalılarla karşılıklı oturuyorum.

Birkaç terastan oluşan tepeye konmuş bahçeleri olan evler yapmışlar. Bunların hiçbir özelliği yok. Ancak gelişmiş gecekondu örnekleri denebilir rahatlıkla.

Çocuklar bisikletleriyle geziyor.

Bu beklenmedik konukları bahçede ağırlıyorlar.

İçeri girmek olanaksız, çevremiz öylesine kalabalıklaşıyor.

Genç güzel bir kadın adının değiştirilmesini anlatırken herkese kafa tutarca dikleştiriyor sesini.

— Benim şimdi Hıristiyan ismim var. Hayır işte açıkça söylü-

yorum. Türk ismime de dönmeyeceğim. Kim isterse dönsün. Bulgarların doğduğumuzdan beri bana şu an yaptığı tek büyük iyiliktir bu. İsteseydim olmazdı. Kolay mı hiç sahte olmayan yeni bir kimlik almak... Kimliğimde de, pasaportumda da Maria yazılı. Soyadım da aynen Hıristiyandır. Türkiye'ye gidenlerimizin çoğu zorlandı barınamadı döndü. Ben Maria olarak rahatça Almanya'ya gideceğim. Almanlar artık ne diyor? *'Yahudiler sıralarını savdı, şimdi sıra Türklerde.'* Hiç korkum yoktur şimdi. Ben aç kalayım, sürüneyim, kimse beni sevmesin, iş vermesin, ama adım Türk olacakmış eee... olmayıversin...

Sırayla kavakların uzandığı yola dönüp bakıyorum.

Kalabalık sessiz gölgelenen.

Oğlunu okşayan genç adam Köln'de çalışıyormuş, izne gelmiş. Genç kadının sözlerini sanki duymamış gibi giriyor konuşmaya.

— Adım Mestan. Yedi yıldır Almanya'dayım. Kölünde... Burada artık hayat yok. Komünist zamanlarda ben çok küçüktüm, Jivkov'da ise okurdum okulda. Anamı babamı görmeye geldim. Bu araba sizin mi?

Kiraladığımız arabayı soruyor. Asıl ilgi odağı işte bu son model Japon arabası. "Hayır," işaretini alınca da,

"Benim bir Alman Fordum var. Sağlam arabadır, buraya getirmedim. Dünya hali böyle, karnım nerede doyarsa orası memleketindir," diyor.

Yanımdaki orta yaşlı hanım, *"Daha neler, ne oluyor size abe kızanlarım diyor... Ne düğünlerimiz, ne sünnetlerimiz olmuştu buralarda. Çoluk çocuk, torun büyüttük. İlkten böyle miydi? Bulgarya,"* diyor.

"Doğru," deyip sözü yaşlı kadından alıyor eski uzun yol sürücüsü. O da işsiz. Gençlerin ona yönelttiği alaycı bakışları da görmezden geliyor.

— Siz de mi Bulgaristan'dan gitmeyi düşündünüz?

— Adım Ahmet Salih. Kolay değildir. Buradan kaçmış olsan hayatının şartlarını değiştiremezsin. Zordur göç etmek. Türkiye güzel karşıladı tabii bizi. Ama herkesin durumları bir olmaz, aile durumları. Bursa'da Gazcılar Caddesi 10 numarada Ahmet Yesevi'de oturduk. Kızım evliydi orada. Babam hastalandı birden, mecbur kaldım hastanelere götürmeye. Orada boyahanede çalışırdım, yetmedi ele geçen hastalığa da. Biz de gene karar aldık, geri dönelim diye. Ah olsa olsa da kimse yerinden kopmasa.

Gençler, *"Para kazanmak gerektir,"* diye karşı koyuyorlar. *"Parası olana her yer vatandır."* Örgü ören yaşlı hanım, *"Susun hele,"* diyor.

"Siz olmuşsunuz bir utanmaz arsız. Kölelik edesiniz para için. Haydi kölelik edin gidip."

Bu küçük azarlamadan sonra karşılıklı konuşmalar başlıyor:

"Türkçe konuşamazdın burada. Konuştun mu gittin cezaevine. Unuttun mu teyzem?"

"Daha önce peki böyle miydi? Ayıptır hepten yalan söylemek."

"Biz öyle demedik."

"Öncelerde herkesin hakkı haktı, işimiz de vardı,"

"Türkçemize demezlerdi bir şey, söyleşirdik rahatça."

— Adım Mehmet Kaya, diyor, orta yaşlı biri.

— Çok kötü yaptı bizlere Jivkov. Bulgar ismin olmayınca devlet işine filan bir yere giremezdin, yasaktı. İlle de adını değiştireceksin. 1975'lerde bir boydan iyice azıttılar. Askerler evleri, köyleri bastılar. Uçaklar bile vardı havada. Küçük oğlum tam bir buçuk yaşındaydı. Polisler onu kakıp da uyandırdılar, omuzunda koca yara açtılar. İzi hâlâ görünür. İçimiz kan ağlıyor o geçmişi andıkça. Konuşmayalım isteriz. *Paşmaklı*'dayken beni sürgün ettiler, yedi sekiz ay *Belene*'ye yakın bir köyde kaldım. 1985'e kadar kıyı delik araştırdılar acaba kalmış mıdır Türk adı diye. Bütün Bulgaristan'dakilere Bulgar adı koymayı tamamladılar. İşte böyle... Şimdi artık yine adlarımıza döndük. Bir de ah iş bulsak!

Silistre, Koşukavak, Hasanovgrad, Kırcaali, Rusçuk, Plevne, Filibe, Lofça ve öteki ara uğraklardan Sofya'ya dönerken düşünüyorum. İnsanoğlunun boyunduruktan kurtulma yolundaki çabalarına engel olan bu hep yinelenen tökezlemeler öfke veriyor bana.

19. yüzyılı sanayi devrimi belirledi. 21. yüzyıl da teknoloji devriminin değerleriyle oluşacaktır, deniyor.

Şu anda olanların kaydı bu iki devrim arasındaki tarihe nasıl düşülecek?

1878'deki *Berlin Antlaşması*ndan sonra Bosna'nın Müslümanlığı kabul edilip yönetim de Avusturyalılara geçiyor. Onlar da hemen Osmanlının bayındırlık etkilerini silmeye kalkışıyorlar. Ortak kullanıma açık devlet ve kamu binalarındaki kentin hayatıyla organik olarak gelişen sivil yapılardaki formları ve iç bezemelerdeki güzelliğin bütünlüğünü kırmaya yöneliyorlar. Keselerinin ağzını açarak Afrika-Mısır stillerinin karışımında ortaya çıkan yapı örneklerini yükseltiyorlar kentte. Belediye binası El Ezher'in bir kopyası olarak

yapılıyor. Osmanlıyı unutturmak değerli izlerini kazımak, art arda gelen her yöneticinin aklındaki en yüksek hizmet fikri oluyor.

Ve çok bilinen bir şeydir, sanat eseri olma katına yükselmiş ürünler kırılgandır, özen ister. İnsanlara da bugün yeniden yapılan saldırılar aynı kabalığın, barbarlığın sonuçlarıdır, büyük yaralar açmaktadır oralarda. Bu anlayışlar ne zaman yerini sevgiye ve ilerlemeye bırakacak? Yani uygarlığa, Batının övüncü saydığı kimseye bu konuda veraset tanımadığı uygarlığa?

Yunanistan Demokrasinin Yatağı mıdır?

Ayağı tez Akhilleus yan yan baktı da, dedi ki:
Hektor, düşmanım, antlaşmadan söz açma bana,
böyle şey olmaz insanla arslan arasında,
nasıl uyuşmazsa kurtla kuzunun gönlü,
durmadan kin beslerler birbirlerine,
bizim de dostluk yapmamız akla sığmaz,
birimiz düşüp kanıyla doyurmadan Ares'i.

Homeros, *İlyada*

"En iyi Elenler Türklerdir."

1992'de ünlü Yunanlı Profesör *Dimitsis Kitsikis, Tote* (O Zaman) adlı tarih dergisinin 39. sayısında Aris Moraitis ve Yiorgos Aleksandra'ya yapıyor bu değerlendirmeyi.

Görüşlerini yalnız *'Estia'* yayınları ve *'Tote'* dergisinde yazmayı kabul ettiği zamanlardan bu yana Profesör Kitsikis'e Yunan kamuoyu daha ılımlı bir yönelim gösteriyor.

Profesör Kitsikis'in çocukluğu Alman işgaline rastlamaktadır.

Annesi, babası Yunanistan'ın yetiştirdiği seçkin entelektüellerdir ve ikisi de inanmış komünisttir. Tanınmış bir bilimadamı da olan babası Politeknik'in rektörü iken bu siyasi seçiminden ötürü bütün görevlerinden uzaklaştırılmıştır. Annesi, *'Elas' (Yunan Halk Kurtuluş Ordusu)* adına çalıştığı için tutuklanarak ölüme mahkûm edilmiştir. Çok zeki, yaratıcı bir kadın olan annesi Atinalı aydınların saygısını, hayranlığını kazanmıştır. Cezaevinde yapılan işkenceler sonucunda akli dengesini yitirmiş olarak 1952'de serbest bırakılıyor.

O yıllarda Yunanistan'ın dört bir yanında rastlanan ve iç savaştaki komünistleri anlatan bir afişteki görüntü dehşettir. İnsanla canavar arası bir adam, elinde uçları testerelenerek açılmış bir konserve kutusuyla sırıtır. Afişte şunlar yazılıdır: "*Unutmayın, komünistler gelirse sizi paslı tenekelerle kesecektir.*"

Bu işlerdeki Ortodoks Kilisesinin amansız fanatizmini hiç unutmamak gerekir.

Artık bambaşka bir insandır anne. Küçük Kitsikisse bu trajediyi bütün hayatınca içinde taşıyacaktır.

Bu seçkin, toplumcu anne-babanın oğlu, on iki yaşındayken ailesiyle birlikte çıkmak zorunda bırakıldığı Yunanistan'a, Fransa'dan otuz yaşında dönüyor. Küçüklüğüne ait bir anısını dile getirirken de, meraktan gittiği bir iki kilise ziyareti için annesinin ona, "*Niçin böyle bir şey yaptın?*" diye sorduğunu anımsıyor. Annesi, "*kendilerinin Allahsız olduğunu, ahlâktaki en büyük değerin adalet olduğunu*" söyleyerek oğlunu uyarıyor.

Profesör Kitsikis yirmi yaşlarında dine inanmaya başladığını, Katolik mi yoksa Ortodoks mu olacağı sorusuyla epey boğuştuğunu da söylüyor.

Profesör Katolik papazlarının "*Fransa'da yatılı okurken*" propagandalarını, sevimsizliklerini, zorlamalarını, hatta tekmelemelerini düşünerek sonuçta Ortodokslukta karar kılıyor.

Fransa'da öğrenim yaparken tarih onu giderek çok ilgilendiriyor. Paris ve Cenevre'de iki yıl kadar tıp okumasına karşın tarihe dönüyor. "*Elenizmi anlamak bende köklenen sabit bir fikir haline gelmişti,*" diyor Kitsikis. Turgut Özal'la yaptığı Pan Türkizm konuşmalarına da değinen ve bunun olanaksızlığını dile getiren Prof. *Kitsikis* uzun açıklamalarla Türkiye'nin ileri gelen tarih bilimcilerinin kimi adlarından örnekler vererek sürdürüyor konuşmasını...

— ...Sizin için Çamlıca Tepesinde, İstanbul'a nazır bir sarayda, kendinizi Yunanistan ve Türkiye kralı olarak hayal ettiğiniz söylendi. Hatta Fener'de kurulacak Vatikan gibi bir Ortodoks devletinin başbakanı olmayı da düşündüğünüz söylendi. Ne dersiniz bu varsayımlara?

Sorusuyla birlikte profesör kendisinin neden Avrupa'dan çok bu konuda Doğuya yöneldiği sorusunu da birleştirerek yanıtlıyor:

— Benim niye İtalya ve benzeri Elence konuşulan Avrupa uzantılarına değil de Doğuya ve Türkiye'ye ilgimin yoğunlaştığını size şöyle açıklayabilirim: Ben Batının kendini beğenmişliğinden, fanatizminden ötürü o dünyadan koptum. İtalya Katoliktir, orayla

duygusal bağım olamıyordu. Aradığım alan Doğudaydı. O yön baskıya maruz kalmış halkların sahasıydı. Ailemden köklü bir sosyal adalet ve halkların bağımsızlık duygularına saygı öğrendiğim için hâlâ gurur duymaktayım. On iki yaşımdayken Fransa'da okurken sporda boks dersleri veren bir Türk hocam vardı. Bana büyük içtenlik ve sevgi gösterdi, ben de onu çok sevdim. Bir gün, o bana, *"Dinle, Türkler, Yunanlılar, biz bir düşman çevresinde yaşıyoruz, kendini savunmayı iyi öğren, bu sana lazım olacaktır,"* dedi. Ve ben Türk tarihinde uzmanlaşmayı istedim. Ve toprak taleplerimizi başarılı kılmak için *Venizelos*'un 1919 Barış Konferansı'ndaki konuşmalarını esas almıştım. Ve kitabım yayımlanır yayımlanmaz Türkler hemen Türkçeye çevirdiler, 1963-1964'te 537 sayfalık bu kitabı çok iyi etüt ettiler, aynı yolda yürüyecek kadar da etkilendiler. Bizde hâlâ dilimize çevrilmemiştir. *"Propaganda ve Uluslararası Politika. Yunanistan'ın 1919 Barış Konferansındaki Talepleri."* 1964'te kitapla birlikte korkunç gürültü koptu. Sonradan öğrendiğime göre Türkiye'de ayrıca askerler de bu kitapla çok ilgilendiler. Yunanistan'a gelince... dedim ya çevirisi bile yapılmadı hâlâ. Benim savunduğum konuyu idrak şekliyle milli isteklerimizin gerçekleşmesine yardım edeceklerine, milliyetçiliklerini doğru kullanamadıklarından onlar sürekli olarak yalnız toprakla ilgilenmektedirler. Verimli topraklara sahip olsanız da bunu değerlendirecek insana sahip değilseniz ne yapacaksınız? Önemli olan insanlardır. Nüfusumuz çok az. Daha fazla insana ihtiyaç var. Bu itibarla büyümemiz, yayılmamız gerekir. Türkiye bizim için sadece tarihi haşmetimizi, uygarlığa ister eski çağda, ister Bizans döneminde neler verdiğimizi hatırlatan bir toprak değildir. Fakat aynı zamanda orada bizim insanlarımızın olduğu bir yerdir. Çünkü ben uzun yıllar süren etütlerimden sonra Türklerin en iyi Elenler olduğunu gördüm. Çoğunun zaten Elen kanını taşıyıp Elen kökünden oluşundan değil. Benim için Elen kanı taşıyıp taşımamaları önemli değildir. Ben ırkçı değilim. Beni ilgilendiren ve asıl çok önemli olan Elen ruhuna, *'mantalitesine'* sahip olmaları, Elen kültürünü hayata nakledip etmedikleridir. Ve Türkün Elen ruhu vardır.

Profesör Kitsikis yirmi sayfayı aşan konuşmasında çok uç noktalara varan fikirlerinden sonra kendisine yeniden sorulanlara aynı heyecanla yanıt veriyor.

"...Evet, Türk dostluğum kuvvetlidir ve öyle kalacaktır. Çünkü sarsılmaz şekilde en iyi Elenlerin Türkler olduğuna inanmaktayım."

"Türkler derken Küçük Asya halkını mı kastediyorsunuz?"

"Size Türk olarak kimleri kastettiğime belirgin şekilde değineceğim. Türkiye'nin batısı bir, ikincisi Ankara'nın batısı ve bütün sahiller yani Pontos, Ege, Akdeniz... Evet asıl Türkiye buralardır, iç kısım Orta Anadolu değildir. Onlarla iç kısımla konfederasyon yapabileceğimizi söylemedim. Onları istemiyoruz. Öteki Türkler bir Eleni temelden vasıflandıran her şeye sahiptirler. Elen alicenaplığının, Elen mertliğinin, Elen duygularının neler olduğuna bir bakalım. Eğer bir Türkle konuşursan, onla yaşarsan bütün bu Elen meziyetlerini onda açıkça görürsün. Oysa bugün burada yaşayan çökmüş, gücünü yitirmiş Elende aynı özellikleri bulamazsın. Madem bu vasıflara Elen vasfı diyoruz, *o zaman en iyi Elenler kimlerdir? Tabii ki Türklerdir.*"

Ayrımcılığın Batı Yönünde Neler Var?

Osmanlı idaresinde Rum reayasının ve en çok köylüsünün tâbi olduğu idare şekli esasta adildi. Rum köylüsü, din ve dil hürlüğüne sahipti. Toprak üzerindeki mülkiyet hakkı da tanınmıştı. Rum köylüsü 19. yüzyıl başlarında Batı Avrupa köylüsünden çok daha refah içinde idi.

Ord. Prof. Enver Ziya Karal

Selânik aktarması için Atina Havaalanına ayak basıldığında üç şey hemen beni etkiliyor.

Biletlerin kontrolü, bagajların verilmesi noktalarından başlayarak her düz satha yapıştırılmış iki dildeki duyuru: *"Makedonya Yunandır."*

İkincisi kış günlerinde çıkılan bu geçmiş ve yaşanılan tarih gezisindeki son durağa baharın ilk ayı biterken ulaşmak.

Üçüncüsü de ülkelerarası bu uzun yolculuğun sayısız havaalanları ve karayolları, sınır geçişlerindeki önceki denetimlerde görmediğimiz bir arama tarama, didikleme ve bekletilmeyle karşılaşmak.

Üstelik arkada bıraktığım o haritada büyük, sıcak bir savaş bölgesi vardı.

Tarih Profesörü Kitsikis'in değerlendirmeleri buralarda pek kimseye ulaşmamış gibi.

Bize hiç de iyi davranmıyorlar.

Pasaportuma dipnotu mu açtırsam bundan sonra, *"Asıl Elen olan Türk işte karşınızda!"*

Selânik güzel bir yer.

Kentin simgesi sayılan beyaz kule bana tanıdık geliyor. "*Sinan'dır,*" diye düşünürken *'asla'* "ne demek" diyen bir dayatmayla karşılaşıyorum.

Yunanistan'ın geride bıraktıklarımdan daha değişik mizansenleri olacak demek benim için.

Bize çok eser kazandırılmıştır onların edebiyatından. *Kazancakis, Vrettakos, Dido Sotiriyu* vb... ne güzel dünyalar getirirler bize Türkçede.

Benim Yunanistan için oluşan düşüncelerim bu inceliklerden, bu insan sevgisinden, bu duyarlıklardan geçer.

Neyse demokrasinin buradaki yüzünü de göreceğiz.

Yugoslavya, Bulgaristan, Yunanistan. Üç ayrı geçmiş, üç ayrı Rumeli.

Yine Çelebi'mize başvurursak, "*Yaşasın seyyahlar,*" buradaki Osmanlı yapılarının sayısı 3.800'leri buluyor. Osmanlının payitahtlarındaki mimari değerler eksiksiz olarak burada da uygulanmış. 15. yüzyıl bedestenine hemen giriyorum. İçi fazla daraltılmış, dışı ise aynen korunuyor. Yunanistan'ın 1980'lerde AET'ye kabulünden sonra Eski Eserleri Koruma Fonundan aldığı ödeneklerle bazı yapılar pek ağır aksak gitse de onarıma alınmış.

1913'te Yunan Krallığına bağlanmış Selânik. O tarihlere kadar da Türkler imar girişimlerini caymadan sürdürmüşler. Bunun çarpıcı birkaç örneğinden biri 19. yüzyıl yapımı, bir İtalyan mimarın elinden çıkma hükümet konağı tarzının en güzellerinden. 20. yüzyılda yeşilliklerle dolu bahçesinin içinde yükseltilen konak şimdi belediye konukevi olarak kullanılıyor.

Kaleye çıktığımızda ora yerlileri merhabamızı biraz geç karşılıyorlar.

Sonra sözden söze atlıyoruz. Kırık bir Türkçeleri var. Kimi Konya, kimi İzmir doğumlu. Aralarından biri hiç yaklaşmıyor bizden yana. Fotoğraflarını çektirmeye gönüllü olan yurttaşlarının Türklere gösterdiği dostluğu da eleştirel bakışlarıyla denetlemekten hiç geri kalmıyor.

Bizimle sohbet edenler geride kalan Türk tanışlarından sevgiyle söz ediyorlar.

Burası yüzyıllarca gerçekten tam bir Osmanlı yeri olmuş.

Aralarından biri,

"*Bey hamamına gidermiş bizimkiler, Türk hamamı gibisi yoktur,*" diyor. "*Bizimkiler burada da Konya'da da iyi komşuluk etmişler, ben böyle duydum.*"

Makedonya Etütler Cemiyeti Makedonya Kütüphanesindeki 61 No'lu eser Selânik kentini araştırır: 'Türk İşgali Döneminde 1430-1912 Selânik Topografisi.' Kitabın yazarı *Vasili Dimitriadi* işinin özüne ters düşecek bir yaklaşım getirmeyen her saygın araştırmacının yaptığını yaparak, gerçekten iki yan için de değerli bir eser ortaya çıkarmış. Selânik'in yüzlerce yıllık yerleşiminde oluşan sokaklar, binalar, mahalleler, kamu yapıları vb... Türkçe adlarıyla pafta pafta, ada ada taranarak titizce ortaya konmuş. Gördüklerim bu büyük çalışmadan pek çok örnek.

Makedonya Etütler Cemiyeti 1983'te bu kitabı yayımlar ve ardından hemen yasaklar. Bir araştırma kurumu için ne garip bir tutum!

Selanik'te Atatürk evini ziyaret etmek gerçek bir göz zevkidir.

Yunan hükümetinin 1937 yılında sahiplerinden alıp Türk hükümetine verdiği bu ev 1953'te müze olarak açılmış. Aya Dimitria Mahallesindeki yükselen çok katlı apartmanların sevimsizliği içinde bir manolya duruluğuyla beliren evi hemen ayırdediyorsunuz.

Burası 1870'lere doğru *Rodoslu* Müderris Hacı Mehmet Vakfınca yaptırılmış. Tapu kayıtlarına göre *"bir bâb fevkâni oda, bir divanhâne ve bir tahtessemâ ve iki bâb tahtâni, bir çeşme, bir miktar avlu."*

Avluda nar ağaçları var.

Evin içi ışığın loşluklarla oynaştığı bir yer.

Apostolu Pavli Caddesinin üstünde olan ev, dışarısının onca gürültüsünü neyle kesip engelliyor diye düşünüyorum.

Atatürk'ün annesi Zübeyde Hanımın Ali Rıza Efendinin ölümünden sonra ikinci kez evlendiği rivayet ediliyor. Hatta bunun doğruluğu bile kanıtlanabilirmiş. Öyle olsa da ne önemi var. Hem niçin saklamalı ki. Napolyon'un da Sezar'ın da anneleri vardı, oğulları olmasa onları kim tanırdı?

Kadınların yaptığı evlilik sayısı neden pek ilgi çeker, hele ünlü olan hanımlar için bu büsbütün böyledir. Topiumların kadınların kişiliği, yaptıkları, yarattıkları, marifetleri değil de kocalarının ya da âşıklarının sayısını ilgi çekici bulmaları nasıl da olağan sıradan bir değerlendirme.

Selânik'ten ayrılıp Batı Trakya'ya doğru yola çıkmadan bir gece önce oradaki dostlar, *"Rembetiko dinler miydin?"* diye soruyorlar. *"Hem de nasıl,"* diyorum.

Eski Limana gidiyoruz, güzel bir yapıya giriyoruz. Ferah bir yer burası.

Gecenin ilerleyen saatlerinde tabak kırma yerine renkli peçete-

ler kelebekler gibi havaya fırlatılıyor. Bildiğim şarkıları keyifle dinlerken en eski olanlardan birinin sözlerindeki değişiklik dikkatimi çekiyor. İyi Rumca bilen arkadaşıma, "Bana mı öyle geldi?" diye sorduğumda, "Yok haklısın, değiştirmişler," diyor. "*Makedonya Yunandır, Üsküp değildir, desinler oradakiler kendilerine Üsküp Cumhuriyeti.*"

"*Pencerenin perdesini / aç bana göster yüzünü*" anlamındaki ve eskiliğindeki bir şarkının içine konmuş bu sözler. Ne akıllardır bunlar diye şaşıp kalıyorum...

Denizi izleyerek Kavala'ya doğru yol alıyoruz...

Trafik göstergelerinin arasında büyük bir pano hemen göze çarpıyor. Üstündeki açıklama İngilizce Rumca yazılmış. Kıbrıs haritası, Rumların olduğu bölümden kanlar akıyor: "*Kıbrıs'ı unutma.*"

Kavala liman kentinin antik çağda adı *Neapolis*'miş. 1374'te Türk yönetimine geçiyor, *Selânik* vilayetinin *Drama* sancağına bağlanıyor. 1913'te de Yunan idaresine geçiyor. Zengin bir bölge.

İskenderiye Mısır gezilerimde ora yerlilerinin övgüyle söz ettiği Kavalalı Mehmet Ali Paşanın da doğum yeri burası. 1769'da doğup 1848'de Kahire'de ölen Paşanın hayatı müthiş bir film olur. Serüven, ihtişam, politika, iktidar, ihanet, yetenek, cinayet, akıl üzerine yapılacak bir senaryonun gerçek kahramanıdır Paşa. Osmanlılarla çekişmiş, ama kopmamış, taktikleriyle hem kendini hem oğullarını büyük mevkilerde bulundurmuştur. Ümmi olan Paşanın gözüpekliği sonucu imparatorluktan edindiği ünvanlar, isyancı kişiliğinin koparıp aldığı yüksek karşılıklar çok ilginçtir. Başıbozuk alayı komutanlığından, serçeşmeliğe, oradan da Mısır Hidivliğine gelir Mehmet Ali. 1811'de Osmanlıya isyan eden *Kölemen beylerine* büyük bir ziyafet vererek o gece hepsini öldürtüp kafalarını Bâb-ı Âli'ye göndertir. Devletin devamlılığı için işlediği çeşitli cinayetlerle birlikte ileriyi gören keskin zekâsıyla gelişmelere de açıktır. Batıdan getirttiği seçkin uzmanlar yönetiminde bir eğitim sistemi kurar Mısır'da ve toprak reformu da yapar.

Kavalalı Mehmet Ali Paşanın kale yönündeki cami, imareti ve medresesi şimdi turizm amaçlı kullanılıyor.

Kavala'daki evi ise yüksek bir yarın üzerinde Ege'ye dönük. Eve girerken dışkapı alınlığındaki yazıyı okuyorum. "*Mısırlı Meh-*

met Ali Paşanın evi." İçeriyi gezdiren kadın, Paşanın Mısırlı, alandaki heykelin de onun olduğunu anlatıyor:

"Çok severiz onu."

"Nerede doğmuş peki?"

"Kavala'da."

Heykel gerçekten görkemli ve iyi bir tunç döküm. Üstünde de övgüler övgüler... Ne demişler, düşmanımın düşmanı, dostumdur. Böylece Arnavut asıllı Paşa da burda birden Mısırlı oluverir...

Kavala kentinin çıkışındaki çağlık su kemerine bakarken trafik levhalarından biri önümü kesiyor. "Konstantinopolis 460 km." Hangi Konstantin şehridir, diye anlamaya çabalarken bu kilometre sayısının son durağında ancak İstanbul'un olabileceğini ayrımsıyorum. Bizans kartalıyla taçlandırılmış bu duyuru gerçeküstü bir etki yapıyor bende. Üstelik Fatih Sultan Mehmet İstanbul'a girdiğinde, 150-200 yıldır, bizzat Bizanslılar, oraya İstanbul diyorlardı.

Kavala'dan sonra yol boyunca bir beyaz arabanın bizi kaybetmeme hızıyla geldiğini görüyorum. Kuruntulu bir kişiliğim olmadığını yakınlarım bilir. Ben de bu özelliğime doğallıkla çok alışık olduğumdan, bu peş peşe gitmemizi bir rastlantı saymaya karar verdim.

Polis Gözetiminde Batı Trakya'yı Görmek

Ne olursa olsun, bürokratik merkeziyetçilik hastalığının belirtileri girişim ve sorumluluk yokluğundan, yani çevresel kuvvetlerin ilkelliğinden ileri gelmektedir. Bunlar ülke çapında egemen olan güçle bağdaşık olduğu zaman bile bu böyledir.

Antonio Gramsci

(*Xanti*) İskeçe'ye sapıp kentin alanını bulunca beyaz araba hemen yanımıza durup Türkçe, "*Nereye gidiyordunuz, biz polisiz,*" diyor. "*Gümülcine'ye,*" diyoruz. "Yanlış saptınız geri dönüp sola devam edeceksiniz."

Selânik'ten Gümülcine'ye varana kadar belli ki bizi izleyenlere bilgi verilmişti.

İlk görüşmeleri orada yapacaktım.

Programın doğru uygulanmasına siv'il polislerin özellikle dikkat ettikleri açık.

(*Komotini*) Gümülcine'de günümüze kadar uzanabilmiş eserlerden biri de *Gazi Evranos Bey İmareti*. İmaretin ön yüzüne sonradan bir Grek heykel başı oturtulmuş. Evranos Beyin Hıristiyanlıktan vazgeçip Müslüman olmasına karşı bir çıkış gibi bu. İmaretin Bizans eseri olduğunu direterek yazmaktalar şimdiki Yunanlılar.

Hollandalı ünlü tarih profesörü *Michael Kiel* ise bunun bir erken Osmanlı eseri olduğunu, son dönem çalışmalarındaki araştırmalarıyla kesinleştiriyor. Ters bir T planı üzerinde yükselen Gazi Evranos imaretinin bu tipik özelliğinin, yayımladığı monografiyle de ilk örneklerinin İznik ve Bursa'da olduğunu gösteriyor. Eski ca-

mi ise 1607'de yapılmış. Yaptıranın adı bilinmiyor. Ne Edirne Salnamelerinde, ne de Seyyahımızın ünlü gezi notlarında camiyi yaptıranın adına rastlanamıyor. Caminin içindeki paha biçilmez çiniler Bulgar istilasında tahrip edilmiş. Bulgarlar bununla da yetinmeyerek *Dördüncü Murad*'ın torunu *Mehmet Beyin* kurşun kubbeli türbesini sökerek Sofya'daki kralları *Ferdinand*'a götürmeye kalkışıyorlar.

Sabah kahvaltıda bu kez başka iki sivil polis oturuyor karşımızda.

Günü erkenden başlatacağımızı nereden biliyorlar acaba!

Elbette bilirler, yola çıkıldığında buraya geleceğimizi nasıl biliyorlarsa.

Yeni adamlarımızın arabası bordo rengi.

İlk konuşmaları, bizim yazılı ve görsel yayınlarımızda adı sık sık Batı Trakya ile bir arada geçen *Doktor Sadık Ahmet*'in yakın çalışma arkadaşı *Mustafa H. Mustafa*'yla yapıyorum.

Kendisi Dr. Sadık Ahmet'in iki yıldır yayımladığı *Balkan Gazetesinin* de yayın yönetmeni.

Dr. Sadık Ahmet o günlerde Antalya'da yapılan *Ergenekon* gününde olduğu için kendisiyle görüşemiyoruz.

Mustafa Bey '*Dostluk, Eşitlik ve Barış*' partisinin kuruluşunu ve etkinliğini anlatıyor.

— Yaptığımız her eylem ülkemizin yasaları içindedir. Dr. Sadık Ahmet hiçbir provokasyona göz yummaz. Parlamentoda bu konuda en küçük kuşku olsa yönetim bize en sert yaptırımları uygular. Nitekim biliyorsunuz geçtiğimiz yıllarda tutuklandık, ama sonra beraat ettik. Biz haklarımızı istiyoruz. Okullarda okunacak kitaplar Türkiye'de hazırlanıp buradaki eğitim bakanlığınca denetlendikten sonra okullarımıza gönderilmek için anlaşmalar yapıldı. Bu 1968'de Yunanistan'la Türkiye arasındaki protokolde belirlenmişti. Şimdi yapılanlarsa, Yunan hükümetinin son tutumu, Paris şartına ve AGİK metinlerine ters düşmektedir. Büyükelçi Manolis Kalammidas, *Türklerin eğitim öğretim kitaplarını artık biz basacağız,*" diye açıkladı. Biz ilke olarak buna kesinlikle karşıyız. "*Tarafımızdan hazırlanan Türkçelerde hata mı var,*" gibi çocukça sorular soruyorlar bize. Bu, işi ne kadar hafife aldıklarını açıkça gösterir. Etnik kimliğinizin imhasına yönelik bu girişimleri hep kesinlikle reddedeceğiz.

Avrupa İnsan Hakları İzleme Komitesi Helsinki Watch, Batı Trakya Türklerinin verdiği kimlik, eşit haklar mücadelesinin Yunan yöne-

ticileri tarafından nasıl engellendiği ile ilgili ilk araştırma raporunu, Ağustos 1990'da yayımlamıştır. Raporda, "*Uzun vadede asimilasyonu hedefleyen kasıtlı bir ayrımcı politika izlendiği gözlenmiştir*," satırları yer alır.

İlk raporla belgelenen insan haklarını ihlaller şöyle sıralanmaktadır:

"*Yunan vatandaşlarına sağlanan haklardan, Türk azınlığını mahrum edici uygulamalar, vatandaşlıktan açıkça iskat edilmeleri, toprak ve ev almak, iş kurmak veya okullarını inşa ve tamir etme haklarının reddi, ifade, dolaşım, din özgürlükleri üzerindeki kısıtlamaları ve devlet görevlilerince etnik Türklerin aşağılayıcı muamelelere tâbi tutulmaları; böylece Türkiye'ye göçü hızlandırarak, 1985'te yeniden başlatılan bu politikanın sonu Türk azınlık kendilerini Türk olarak tanımladıkları takdirde kamu hizmetine girememektedir.*"

Gelin de şunları hatırlamayın bakalım.

13 Haziran-13 Temmuz 1876'da yapılacak Berlin Antlaşmasının metnini oluşturmak için, tarafların gerçekleştirdiği Berlin Kongresinde Osmanlıyı kimler temsil etmektedir? *Müşir Mehmet Ali Paşa, Berlin Büyükelçisi Sadullah Bey, Nafıa Nazırı Aleksandros Karatodori Paşa.*

Hep söylenir Osmanlının yıkımı din, dil, etnik ayrım yapmamasından olmuştur diye. Eğer gerçekten imparatorluk yalnız bu tutumundan çöktüyse, bu yıkıma da yıkım demem ben. Bir yolunu bulsak da silip atabilsek insanoğlunun özünden bu ayrımcılık hastalığını.

1990 raporu devam ediyor:

"*Doktor Sadık Ahmet ve Sayın İbrahim Şerif, Batı Trakya'daki Türk azınlığını tanımlamak için 'Türk' kelimesini kullanmaları suçu nedeniyle 18'er aylık hapis cezasına çarptırılmışlardır. Mahkeme, 'sosyal barışın zararına açıkça ve dolaylı olarak vatandaşları şiddete teşvik etmek ve halk arasında ayrılık yaratmak' suretiyle, bu hareketin Yunan Ceza Kanununu ihlâl ettiği görüşüne varmıştır. Mahkememizin kararına göre 'Türk' kelimesi ancak, Türkiye'nin vatandaşları için kullanılabilir!*"

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) Viyana İzleme 1989 Kapanış Belgesi, katılanlardan Yunanistan tarafından da imzalanıyor. Bu belge özet olarak, "*toprakları üzerindeki ulusal azınlıkların, etnik, kültürel, dile ve dine ilişkin kimliklerini koruyacak ve hakların ilerletilmesi için gerekli şartları hazırlayacaklardır. Bu tür azınlıklara mensup bireylerin haklardan serbestçe yararlanmalarına saygı gösterecekler, diğerleriyle tam eşitliklerini sağlayacaklardır.*"

Sadık Ahmet'le İbrahim Şerif'in 1990'da açılan davalarında duruşma tarafsız olarak yapılmaz.

Mahkeme salonunu dolduran kalabalık sonucun Yunan yanı için kesin bir zafer olacağı beklentisini açıkça ortaya koymaktadır. Salon sanki bir savaş alanıdır. Savcı ve iki hâkim yerlerini alırken alkışlarla karşılanır. Yargıyı yürüten taraf, özellikle ikinci hâkim seslerini sık sık yükselterek, söylediklerinin etkisini artırmayı amaçlarlar. İzleyicilerse, yargı yürütme kurulu lehine büyük gösteri yaparken, sanıklara da küfretmektedirler. İki sanık soruların başında, "*Yunan vatandaşı, ama Türk kökenli,*" olduklarını söyleyince, hâkimler heyeti, "*O halde niçin Türkiye'ye gitmiyorsunuz?*" diye bağırır.

Duruşma boyunca en dikkat çeken yan bu oturumun Yunanistan lehine yapılan siyasi bir gösteri olmasıdır.

Yargılamanın tüm safhaları Hollanda televizyonunca kayıt edildiğinden, Hollanda ekibi ve *Helsinki Grubu* da saldırıya uğrarlar. Sadık Ahmet ve İbrahim Şerif, duruşmaya ara verilmeden 18 aya mahkûm edilirler. Bu karar izleyiciyi coşturur, onlar da bunu sokaklarda attıkları zafer çığlıklarıyla her yana duyururlar. Bundan iki gün sonra, bir dönem Yunan parlamentosunda milletvekilliği yapmış *Molla İsmail Rodoplu*'nun Gümülcine'deki bürosunun camları 50-60 kişilik bir saldırgan grup tarafından yerle bir edilecektir. Saldırganlar bununla yetinmeyip 400'den fazla işyerini tahrip edip arabalara, insanlara, Türk asıllı Yunan vatandaşlarına ait olan her şeye de saldırmışlardır.

Ben bu ünlü tutuklama olayındaki ikinci kişiyle karşı karşıyayım şimdi; Gümülcine Müftüsüyle...

— Demek siz sivil bir müftüsünüz.

Şakama şakayla karşılık veriyor:

— Doğru diyorsunuz, ne güzel söylediniz. Yunan hükümetinin tayin ettiği, cemaati olmayan bir müftümüz var, Şinikoğlu o resmi yerinde oturmaktadır. 1985'te Gümülcine Müftümüz vefat etti. Hükümet müftü tayini için tarih vermedi. Kaç yıl bekledik. Sonra 28 Aralık 1990 tarihini müftü seçimi için belirledik. Seçimden bir gün önce, 1920 sayılı yeni bir yasa çıkardıklarını, böylece müftülerin 10 yıllık süreler içinde yönetimce belirleneceğini açıkladılar bize. Bunlar her zaman böyle davranırlar. Paris Şartına, AGİK metinlerine ters düşmektedirler. Yunan hükümetinin böyle kararları çoktur. Fakat biz de bu acele çıkarılmış yasaya karşı bir karar aldık. Belirlediğimiz tarihte seçilecek müftüleri halkın oyuna açtık.

Beni buraya, Mehmet Emin Ağayı da İskeçe'ye seçtiler. Dediğiniz gibi sivil olduğumdan maaşlı da değilim. Fakat cemaatimin hem maddi, hem de manevi desteklerini görmekteyim. Bu da bence çok büyük bir mertebedir. Elimden geldiğince de her konuda ihtiyacı olanlara destek vermekteyim. Yunanlıların tayin ettiği *Mehmet Şinikoğlu*, eğitimini *Suudi Arabistan*'da yapmıştır. Ben bu görevi kabul edince hemen emniyete çağırdılar. "Niçin seçilmiş olduğunu söylüyorsun? Yönetim bunu kabul edemez. Müftü olarak hiçbir törene katılmamalısın. Yunan hükümetinin tayin ettiği müftüyü sen de tanımalısın," dediler. Söylediklerini kabul ettiğimi belirten bir belgeyi de imzalamamı istediler. Reddettim. Şu anda dinle siyaseti karıştırdığımız söyleniyor. Bence asıl Yunan hükümeti senelerdir yapmaktadır bunu. Biz Doktor Sadık Ahmet'le yargılanırken, Yunan halkın bize karşı nasıl doldurulmuş olduğunu da ne yazık ki gördük. Türk azınlığı istedikçe, öteki arkadaşlarımın mücadelesinde hep yanlarında olacağım.

Sadık Ahmet'i yakından destekleyen öğretmen Asım Çavuşoğlu da benzer açıklamalar yapıyor:

— Son bağımsız seçimlerde Mustafa arkadaş, Doktor Sadık Ahmet'le beraber Güven Partisi listesinden bağımsız milletvekili adayı idim. Bunu toplum borcu olarak yapıyorum. Hiç kimsenin yanımızda bulunmadığı bir dönemde, biz üçümüz bu davayı, müftümüz, İbrahim Şerif, Doktor Sadık Ahmet hapisteyken yürüttük ve onları son seçimlerde Doktor Sadık Ahmet'e 30.000 oy alarak arkadaşımızı hapisten Meclise gönderdik. Ben partinin sekreterliğini üstleniyorum. Bu göreve benden daha layık arkadaşlarımız var; doktor, avukat, mühendis... Yeni kurulan partinin Batı Trakya Türkü için çok yararlı olacağını görüyoruz. Mücadelemiz daima yasal olmuştur. Türkler bugüne kadar yasal yolların dışına çıkmamıştır. Hak arama yolundan da asla caymamıştır. Yunanlılar rahatsızdır bizden. Batı Trakya Türklerinin mücadelesine her zaman leke sürmek isterler, Türkiye'nin ajanlarıdır bunlar diye. Böylece başajan Sadık Ahmet oluyor, sonra da çalışma arkadaşları. Şimdi yeni partimizin parlamentoda yer almaması için, yüzde 3'lük bir seçim barajı getirildi. Bu yüzde 3'lük baraj *Dostluk, Eşitlik, Barış* Partimizin önüne konan kasıtlı bir engeldir. İşte biz engelleri aşabilmek için birlik olmayız.

Molla İsmail Rodoplu'nun çalışma yerine gidiyoruz.

Tarihçi Molla İsmail Rodoplu'nun 'Molla' sözcüğünün gerçek anlamını içeren, yoğun, uzun bir eğitim hayatı var.

Önce Gümülcine'deki *Medrese-i Hayriye*'den diplomasını alıyor. Ardından ver elini Mısır. Mısır'da *El Ezher Üniversitesinin* İlahiyat Fakültesinde iki yıl eğitim. Türkiye ile Mısır arasında kültür anlaşması olmadığından El Ezher diploması tanınmaz düşüncesiyle, *İskenderiye Üniversitesi Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesinde* 1968 yılına kadar okuyor. Oradan diplomasını alıp '68'de Yunanistan'a dönünce, bu defa da *Selanik Üniversitesi Tarih Bölümünde* okurken görüyoruz onu. 1977'de de *Gerçek* gazetesini çıkartmaya başlıyor Gümülcine'de.

— Gerçekleri yazıyorsunuz demek, çok güç bir iştir doğrusu.

— Gazetenin adına layık olmaya çalışıyorum. Size kısaca Batı Trakya Türk toplumunun azınlık olduğu günden bugüne kadar, tarihteki Türk milletine kin, intikam hisleriyle dolu Balkan ülkelerinden biri olan Yunanistan içindeki yaşama şartlarını anlatacağım. 1911 Balkan Savaşında yenik düştük. Savaş sonrasında 1923 Lozan Antlaşması imzalanırken, Batı Trakya'da, Meriç ile Karasu arasındaki ekili toprakların yüzde 85'i o zamanki verilere göre Türk çiftçisinin elindeymiş. Bunun şu anda tam tersi olmuştur. 70 yıl içerisinde sosyal, ekonomik ve kültürel yapısını toprağa borçlu olan Batı Trakya Türk-Müslüman azınlığın elinden, bu toprağın yüzde 60'ı alınmış, 25'i bırakılmıştır.

— Nasıl olmuş bu topraklara el koyma meselesi?

— Ana hatlarıyla şöyle: Büyük kamulaştırmalarla... Sanayi bölgesi mi yapacaklar, tasarılar hep, Türklerin ekili arazisine tesadüf ediyor, projelerin yüzde 90'ı. Yunanlılar 35.000 dönüm üzerine Batı Trakya'da üniversite kuracaklarmış. Ben çok üniversiteden mezun olduğum için bu fani dünyanın hiçbir yerinde 35.000 dönüm arazi üzerinde bir üniversite tanımıyorum, duymadım da... Varsa söylesinler. 1.5 milyara yaklaşan nüfusuyla dünyanın en kalabalık Çin'inde dahi, 35.000 dönüm arazi üzerinde bir üniversite kurulduğunu duymadım. 1976'da kamulaştırılan arazide, 1993'te 25-30 dönüm üzerinde bazı inşaatlar yapılmıştır. Gümülcine'nin kuzey bölgesinde 1976 yılında askeri amaçla 5.000 dönüm arazi aldılar, havaalanı yapacaklarmış. Yıllardır herhangi bir şey de yapılmadı. Bir talimgâh kurdular, nişan atıp duruyorlar. İkinci kamulaştırma nedenimizse, Osmanlı senetlerini tanımıyorlar. Bunlar meradır diye iddia ettiler. Devlet de meralara sahip çıkacak elbet.

Son günlerde de açıkhava hapisanesi yapacağız buralara, dediler. Biz buna şiddetle karşı çıktık. Mahkemeye başvurduk. Şu anda başvurumuz devletin en yüksek mahkemelerindedir. Yarım ağızla yapmayız falan diyorlar, ama inanmayın, mahkeme bu kararı bozmadıkça, ne yapacakları belli olmaz. Bir de dağ köylerimizdeki soydaşlarımızın Türk aslından olmadıklarını iddia ederek asimile etmek istiyorlar. Çünkü Yunanlılar rahatlarına çok düşkündür. Gidip o dağlık, şartların zor olduğu bölgede yaşamak istemezler. Dağ köylülerini orada tutmak, ama kendi kalıpları içine sokmak arzusundalar. Üstelik ülkemiz Yunanistan, 1981'den başlayarak Avrupa Birliğinin bir üyesidir. 1990'dan beri de Avrupalılarla daha çok kaynaştılar. İlk zamanlar topluluğun adı Avrupa Ekonomik Pazarıydı. Şimdi ise Avrupa Topluluğu denmeye başlandı. Bugün aralarında pasaport, sınır kontrolü falan kalktı. Bir nüfus cüzdanıyla insanlar AET'ye dahil edilseler, 12 ülkenin hepsinde serbestçe dolaşırlar, iş de yapabilirler. Oysa biz hâlâ bu hakkı kullanamıyoruz. Dağ köylerine gitmek için bile resmi izin kâğıdı almak zorundayız.

— Bu duruma olağanüstü bölge yönetimi diyebilir misiniz?

— Sizi geldiğinizden beri sivil polisler açıkça takip etmiyor mu? Yunanlılar adını böyle koymadılar, ama uygulama ortada değil mi?

— Evet. Dün konsolosluk binasını aramakla vakit kaybetmemek için onlara sorduk, arabayla önümüze geçerek sivil polisler yolu gösterdiler.

— Bunu hep yaparlar.

Helsinki İnsan Hakları İzleme Komitesinin 20 Nisan 1992'deki İkinci Yunanistan raporunda, "*Ekim ayında komitemiz görevli olarak Komotını (Gümülcine), Xantı (İskeçe) bölgelerinde bulundukları sürece polis tarafından sivil bir arabayla takip edilmişlerdir,*" diye açıklar.

— Sizin milletvekilliğiniz de bu olanlara bakarsak açıkça çelişki ortada Yunan Parlamentosundaki Demokrasi gösterisinde siyasi hayatınız nasıl geçti?

— Benim 4-5 ay milletvekilliğim oldu. Fakat çok olaylı bir dönemle başladı bu. Gümülcine'deki seçim sandıklarını askeriye çevirdi. Gece ikilere kadar oy atmak isteyen insanlarımızı bekleten askerler onları engellediler. Oy çalmalardan sonra bile 26.000 reyle ben milletvekili seçildim. O dönem parlamentodaki durum da gergindi. *Yeni Demokrasi Partisinin* 149 sandalyesi var. Pasok da solla ittifak yaparak milletvekillerini seçtirdiler. Sol ittifakla Pasok, bu

sosyalist partiler bu dayanışmayla bile parlamentoda ancak 150 sandalyeyi tamamlıyorlardı. Söyledim ya *Yeni Demokrasi* ise 149'da. Ben anahtar durumundaydım. 1 oyumla parlamentoda dengeyi değiştiriyordum. O zaman *Serçotakis* Cumhurbaşkanıydı. Papazlar özellikle başta olmak üzere bütün kuruluşlar Cumhurbaşkanına mektuplar, telgraf çektiler. Bizim *Gümülcine Metropoliti Damaskinos*'un başkanlığındaki, bütün dini teşkilatlarıyla. Günlerce matem çanları çaldılar, yürüyüşler yaptılar, bildiriler dağıttılar. İmzalar toplayarak Cumhurbaşkanına "Ne yap yap, Özal'ın temsilcisi bu Türk milletvekiliyle parlamentoda hükümet kurulmasına müsaade etme," diye başvurdular. Biliyorsunuz hükümet kurma görevi, en çok milletvekili çıkarmış partiye verilir. Bu da *Mitçotakis*'e verildi. *Mitçotakis* de Cumhurbaşkanına, "*Ancak Türk milletvekilinin oyuyla kurabiliriz hükümeti*," dedi. "*Ben böyle kurulması taraftarı değilim. Ne yapmalıyız?*" Yeni Demokrasiye geçersem oyları 151 oluyor. Her şeyden evvel Yunanistan'ın kötülüğünü isteyen biri değiliz biz. "*Benim katılımımla hükümet kurulacaksa, kurulsun*," dedim. Türk değil de Yunanlı olsaydım, o siyasi koşullarda ya dışişleri bakanı, ya başbakan olmam gerekiyordu. Yeni Demokrasidekiler ister istemez sonunda bana yanaştı, "*Gel bizimle ol*," dediler. Ardından Sol İttifak, komünistler yaklaştı. "*Sen bizim partiye gel*," dediler. "*Ama bir şartımız var, kendine Türk demeyeceksin*." Bakın bütün bu konuşmalarda ben yalnız değildim. Tanıklar var. Sadık'la iki avukat arkadaşın yazıhanesinde oluyordu, bu siyasi konuşmalar. Onlara dedim ki, "*Ben size, Meclise bir teklif götüreyim. Başkanınız Florakis'le yapacağımız görüşmeden sonra, o basına nasıl isterse öyle açıklama yapsın. Fakat beni de konuşmalarımda serbest bıraksın.*" "*Olmaz*," dediler. "*Florakis'in dediğini demelisin.*" "*Florakis benim dediğimi dese olmuyor mu?*"

Sıra Pasok'a geldi beni aramaları için.

Orada da Sol İttifakın desteğiyle çıkan bağımsız bir milletvekili vardı, şimdi adını hatırlayamıyorum. O telefon edip, "*Sayın Rodoplu dedi, lütfen Atina'ya gelin, görüşelim. Görüyorsunuz hükümet kurma işi sonuçta ikimize kaldı. Beni dinliyor musunuz?*" Artık bu acayip kargaşaya, saçmalamaya ben de şaşırıp kalmıştım. "*Duyuyorum*," dedim. "*Bakın bana Türk denilmiş, Müslüman denilmiş, şu anda konu bu değil. Siz de benim gibi parlamentonun bir üyesisiniz, çözüm bulmaya çalışalım.*" Atina'ya gittim. Yardımcı olmaya çalıştım. Kamuoyu da gittikçe parlamentoya baskısını artırıyordu, beni istemediklerini belirterek. Sonuçta benim Türklüğüm sayesinde, partiler

birleşip hükümeti kurdular. Benim oyumla koalisyon olmayacaktı, ama ne yapalım artık koalisyon yapalım bari dediler. Sayın Profesör *Zoğotas*'ı başbakan yaptılar. *Mitçotakis, Papandreu, Florakis* ortak hükümet oldular. Bu elbette bir seçim hükümeti oldu, hemen de seçime gittiler. Kasım ayında yapılan seçimlerin ardından, nisan ayının 8'inde ikinci seçimi ilan ettiler. Tarihin cilvesine bakın ki, cumhurbaşkanı seçimleri de yapılacak. Yine hiçbir parti çoğunlukta değil. Yine ihtilaflar başladı. Serçotakis aday, *Karamanlis* aday... *Yeni Demokrasi Karamanlis*'i destekliyor. *Pasok*, sosyalistler, komünistler *Serçotakis*'i... O an yönetimde olan Cumhurbaşkanını yani. Ben de ona oy kullandım, ve benim oyumla 151 oldu oylar. 151 oy da yetmiyor, çünkü baraj var. Üçte iki çoğunluk gerek. Neyse o zamanın Cumhurbaşkanı *Serçotakis*, Meclis Başkanı *Çaldar*'a telgraf çekiyor, mektup gönderiyor. "Sayın Meclis Başkanı... Bu devletin resmi Cumhurbaşkanı benim. Çünkü unutmayın, Türk milletvekilinin vermiş olduğu oyla 151 çoğunluk sağlanmıştır." Anlıyor musunuz, bu belgeler Yunan Parlamentosunda şimdi. İsteyen gidip görebilir, araştırabilir.

— Meclisteki ilişkileriniz, bu anlattıklarınızdan sonra daha da ilginç olmuştur, değil mi?

— Evet. Yunan Meclisinin tarihinde ilk defa, *'Batı Trakya Türk azınlığı'* adına diyen milletvekili benim. bu büyük onur benim kısmetim oldu. Zabıtlara da geçti. Bu bence çok daha önemli. Ben konuşmamı yaparken eski Yunan başbakanlarından yanımda oturanlar vardı. Onlardan tepki gelmesini bekledim, *'Türk'* kelimesi nereden çıktı diye. Böyle bir şey olmadı. Kelimelerimi sert kullanmadım. Ahenk içerisinde, *Türk-Müsliiman* azınlığının eğitim sorunlrı, nedir, ne değildir diye dört defa 'Türk-Müslamın azınlığı' cümlesini kullandım. 1988'de Türk adıyla açılan derneklerin kapatılmasıyla ilgili mahkeme kararında herkes ayaklandı. Avukat Mehmet Müftüoğlu, Ahmet Faikoğlu, –biri Pasok'tan, biri Yeni Demokrasiden milletvekiliydiler– gelip *"Bütün kuruluşlar yürüyüş yapacak, bu işin öncülüğünü sen yapmalısın. Aklı başında hareketler lazım şimdi. Beklenmedik olaylar, taşkınlıklar çıkabilir, sen bu işi yönet,"* dediler. Bunu da onurla kabul ettim.

— Yunan parlamenterlerinin Türk azınlığına yaklaşımı görülüyor ki Şovence. Bu anlayış için ne diyorsunuz?

— Ben yapım itibariyle Şoven değilim. Şimdi öyle bir dünyadayız ki, hayale, heyecana kapılıp siyaset yapılmaz. Her şeyden önce evrensel insanlık değerlerine sahip olmak gerek. Dünyanın

nüfusu beş milyarı geçiyor. Bir vapurda, bir trende, bir uçakta, 20 ulustan, 20 dinden insanla karşılaşmanız mümkündür. Gelin görün ki, burada bir Yunanlıya siz, nesiniz dediğinizde, o "*Yunanlıyım,*" diyor ki bu normaldir. O zaman bana da sen nesin denildiğinde, ben de "*Türküm,*" diyebilmeliyim. Fanatik düşünceler insanı geriletir. Ben hiç kimseye, hiçbir zaman faşistçe duygular beslemedim, öyle de davranmadım. Bununla da çok onur duyarım.

Helsinki Watch'ın 20 Nisan 1992 İkinci Rapor Göç Konusu Değerlendirmesine yeniden bakalım: "*...Yunan hükümetinin taraf olduğu uluslararası anlaşmaları ve kanunları ihlal ederek Batı Trakya Türklerini Yunan vatandaşlığından çıkarmaya devam ettiği sonucuna varılmıştır.*"

Molla İsmail Rodoplu'nun bürosunda tanıdığım Sayın İsmail Bıçakçıoğlu, Türk-Osmanlı mimarisi üzerine yönelen derin ilgisiyle ortaya koyduğu araştırmalarını, İstanbul'da yayımlanan *'Trakya'nın Sesi'* dergisine yolluyor. Dikkatimi çeken, eserlere gösterdiği derin saygı ve ön yargısız bakış!

Hem Bizans'ı, hem Roma'yı, hem Osmanlı'yı iyi tanıyıp yanılmamak için doğru tespit etmek lazımdır efendim, diyor. Onları korumalıyız. Bakın Poş Poş tekkesi, türbe çevresindeki Türk kabristanının kabir taşları yıkılıp yok oluyor.

Türkiye'ye döndüğümde bizdeki mezarlıklardaki, yontu seçkinliğindeki tarihi mezar taşlarının da sökülüp yok edildiği haberini okudum. Acaba bunu da Yunanlılar mı yapıyor dersiniz?

— Poş Poş aslında Postu Boş Baba demeye geliyor. Bir Rufai Dervişi kurmuş tekkeyi. Gazi Evranos Bey savaşa giderken de ona katılmış.

— Osmanlı ordusunun önünde tahta kılıçlı, ak-uzun libaslı dervişler yürürmüş. Rufai Baba da bunlardan biri miydi dersiniz?

Konu hakkındaki söylediklerim, bu nazik, bilge adamı sevindiriyor.

— Evet, öyledir. Onlar ordunun önündeki inançlarını dile getirirlerdi. Rufai Dedesi de savaşa gidince postu boş kalmış.

İsmail Rodoplu, dağdan tepeden aşıp giden hayali Batı Trakya Üniversitesinin yapılacağı araziye, *Postu Boş Baba Tekkesine* götürüyor bizi.

Polislerimiz de arkada kaçırmadan bu gezimize katılıyor.

Apartmanlar semtinde caddeye düşen bir parçada, tekkeden kalıntılar ve yıkık mezar taşları var. Gül kabartmalarıyla oygulanmış mermerin yüzünde neler yazıyor kim bilir? Rodoplu okuyor bize...

Rusçuk sakinlerinden olup
Vezir Hasan Paşa Hazretlerinin nikâhında iken
bîtakdir Allahu Taala
Dar-ı bekaya
Rihlet eden merhume ve Mefkure Fatma Hanım
Ruhu için Fatiha
Sene 1195 gün sabbat.[1]

Benzeri alçakgönüllü şiirlerin geçtiği taşlar bunlar.

Türk mahallelerinde yaza hazırlık başlamış.

Gümülcine sakinleri ak badanaları, avluların iç-dış duvarlarına değin yapıyorlar. Her yan sabun kokuyor.

Bizim *'beyazın da beyazı'* reklamcılarına öneririm; gidip görsünler. Bir gömlek değil apak tutulan, sokaklar, evler, ev eşikleri... Nur yüzlü denen türden genç bir hanımla hal hatır soruyoruz karşılıklı.

"Dertlerimiz büyüktür," diyor, "hangisini söyleyeyim? Babamlar zamanında da böyleydi, şimdi de... Türkçemize bugünlerde pek söz yok ama...

1955'te krallık dönemi Yunanistan'ından işte yeniden hatırlanacak bir resmi yazışma. Ayrıncılığın yıllanmış bir belgesi:

"Grek Krallığı Trakya Genel Yönetimi. İçişleri Ofisi. Protokol Numarası A.202. Komotını. 5.2.1955. Bundan böyle 'Müslüman' 'Müslümanca' deyimleri yerine 'Türk' 'Türkçe' kullanılmasına ilişkin hükümetin sert emirlerine rağmen, Komotını Aleksandropolis milli yolu üzerinde Aratos köyünde 'Müslüman Okulu' başlıklı bir tabela, çok açık bir şekilde hâlâ mevcut bulunmaktadır. Gerek bu, gerekse Rodop ili bölgesinde muhtemelen mevcut olan tüm benzeri tabelalar derhal değiştirilmelidir. Trakya Genel Valisi Fessopoulos."

1 Cumartesi. (Yazarın notu)

Günümüze kadar uzanan çelişkiler değişik mantık cambazlıklarıyla, *'Yunan asıllı Müslümanlar,' 'Yunan asıllı Türkler'* tartışması eksilmeden sürmüş. Bu 1955'te yazılmış resmi evrak gibi arasıra görülen farklı işaretler yetmemiş olacak ki, hep karşıt yönde gelişmiş işler.

Yakın tarihte İçişleri Bakanı G. Doganis'de bir kararname yayımlayarak, *"Dosya-EP-133- 5.1.1988. Herhangi bir ailede bir bireyin Yunan vatandaşlığını kaybetmesi halinde, bu aileden hiçbir kimsenin Yunan vatandaşlığını gösteren yasal belge veya doküman talep etme hakkı yoktur,"* diye açıklamıştır durumu.

Bu örneklerin sayısı çoğaltılabilir.

İlginç olansa Avrupa Topluluğuna girmenin ilk koşullarından biri, o ülkenin demokrasiyle yönetilmesi olmasıdır.

Bu elbette çağımıza yakışır bir ön koşuldur.

Yunanistan demokrasisinde ise, azınlıklarla ilgili yönetim anlayışı hiç de iç açıcı görünmüyor.

Helsinki Watch'ın 1992'ye kadar uzanan saptamaları bu konuyu her defasında daha da iyi aydınlatıyor.

Bugünlerde en bilinen örneklerden biri de, İskeçe müftüsü *Mehmet Emin Agaya* yapılanlardır.

Ağustos 1991 Cumartesi günü, müftü seçimi için çıkarılan yasayla ilgili, izinli karşı çıkma amaçlı gösteriye katılan 800-900 Türk, müftülük binası önünde oturma eylemine geçerler.

Oraya gelen 100 kadar Yunanlı, göstericilere aşağılayıcı sözlerle hakaret etmeye başlarlar.

Öğleden sonra 13.30-14.00 arası, sözlü saldırıyla yetinmeyip bu kez taşlarla, sopalarla hücuma geçerler.

Türklerse oturmaya devam ederek karşılık vermezler.

Çok sayıda polis de olanlara karışmadan, eylemlerin çevreye yayılmasını önlemekle yetinir.

Bağıra bağıra Yunan milli marşını söyleyen saldırganlar, oturma eylemini sürdürenlerin yaralanmalarına sebep olur.

İskeçe Valisi *Kapatzoğlu*'nun sonuçlara ait değerlendirmesi ise şudur: *"Oturma eylemi boyunca şiddet eylemi görülmemiştir. Olay yerinde değildim. Yaralıların olduğu söylenince hastaneye gittim. Orada motosiklet kazasında yaralanmış bir Müslüman buldum."*

Bu yaralılardan biri olan Adem Bekiroğlu, *"Böylece bizde motosiklet çarpmasıyla yaralanmış 'Müslüman' oldık,"* diyor.

29 Ocak 1990'da da Gümülcine'de Müftü Mehmet Emin Agaya saldırıyorlar. Olaydan bir-iki ay önce de Trakya Polis Müfettişi,

"Göreceksiniz ne yapacağım o Katar beyine," diye çevrede tehdit yollu konuşuyor.

Yasal bir gösteride Mehmet Emin Aganın kafasına demirle ağır bir darbe indiriliyor.

Müftü bayılıp yere düşünce de, *"Gerçekten öldü mü,"* diye bir iki kez de bıçaklayarak kontrol ediyorlar.

Mehmet Emin Aga, *'acaipti'* diyor bana buluştuğumuz gün. *"Bayılmak oymuş demek Bıçaklandığımda hiçbir şey duymadım. Gümülcine'de hastanede açtım gözümü. Ne göreyim, bir danayı keserseniz nasıl kan boşalır, işte öyle her yanım kana kesmişti."*

Bana Kim Olduğumu Ne Olduğumu Başkaları mı Söyleyecek...

Kulları var hocasından tapılı
Surları var lâl'ü mercan yapılı
Bir şehr gördüm üç yüz altmış kapılı
Kimin açıp kimin örtmeye geldim

Yunus Emre

İskeçe'ye girerken, Gümülcine'de bizi aralıksız gözleyen sivil polislerimiz, denetim bölgelerinin sınırında dönüp gittiler.

Onları klaksonla selamladık.

Yeni sivil polislerimiz de hemen ardımızda belirip aynı karşılamalarını yaparak, ineceğimiz yere kadar bizimle geldiler.

Bizi müftünün evine götürecek kişiyi tanımıyoruz.

Genç bir adam yokuşta bekliyor.

"Buyurun, hoş geldiniz," diyor.

Avlusunda asma çardağı, çiçek saksıları olan evin, pencereleri de ıtırlarla dolu.

Bizi eve getiren genç, Müftü Mehmet Emin Aga, Aganın yanında saygılı diğer bir genç adam; hepsinin boyları 1.90'ın üstünde.

Görür görmez kişiye güven duygusu veren bir insan müftü.

Daha önceleri tanışıp, konuşup yeniden karşılaşmışsınız gibi size yüzünde kolaçan eden bir anlam taşımadan bakıyor.

Oturacak yer gösteriyor.

Alçakgönüllü, yalın ışıklı bir oda burası.

— Konuşacağız öyle mi? Kim olduğumuzu bu kez biz yeniden anlatacağız, ne iyi... Bakın Sayın Özal'la olan resmimize. Yan yana durduğumuzda 'Sen de çok büyükmüşsün yahu Mehmet Emin Aga', demişti. Özal'ın Makedonya, Bulgaristan, Hırvatistan gezisi çok yerinde oldu. Buraya gelemedi ya... Oralara gitmesinin tam zamanıydı.

Müftü sözlerini ağırlaştırmadan, espriler katarak sürdürüyor.

Hızlı düşünen, geniş görüşlü bir din adamı olduğu belli.

Çocukluğuna değiniyoruz.

— 1941'e kadar Bulgar işgali içindeydik. Şahin İlkokulunun birinci sınıfındayken onlar idareye el koydu. Altıncı sınıftayken Bulgar öğretmenimiz "*Gelecek sene Sofya'ya taşıyacağız sizi,*" dedi, "*Ortaokulu orada okuyacaksınız. Hem de kız erkek ayrı değil, hep birlikte.*" Ben "*Desene yaşadık,*" dedim. Eve dönünce haberi sevinçle babama anlattım, susmayı bilemedim. Babam Mustafa Hilmi, "*Hı, öyle mi?*" dedi. "*Yarın hafızlığa başlayacaksın oğlum. Okula gitmek yok.*" Hafızlığa başladık. Bulgarlar çekilince bu defa da iç savaş başladı. Şahin kasabası iç savaşta fazla bir şey gördü diyemem. Belki de Yunan komünistlerinin giremediği tek kasaba Şahin'dir. Soydaş köylerinin yarısından fazlası Şahin'e getirilip, iskân edildi, geri kalanlar da İskeçe'ye. Geceleyin uyuyamazdık, komünistler geliyor diye. Yalnız bazı şeyler hatırlıyorum, hatırladığımda da beynime kan vuruyor, bizim orada askeri alay vardı. Yunan askerleri alaydan çıkıp dağlarda komünistlerle çatışmaya giderlerdi. Komünistleri vurduklarında da kafalarını kesip çuvallara doldurarak Şahin'in merkezine getirip ortaya atarlardı. Halk görsün diye. Çocuktuk, kesik kafalar yığınına gider bakardık. Şimdi her hatırından geçtiğinde, çok korkunçtu diyorum. Ne vahşiliktir bu efendim. Yunan 'Yunan'ın düşmanı. Hem nasıl? Şimdi yine konuşuyorum ya, yüreğim yine titredi. İnsanın aklı durur. Demek ki medeniyetin, teknolojinin ilerlemesiyle insanlıkta hiçbir şey değişmiyor. Bakınız Saraybosna'ya... Bunlar insanlık için utançtır. Neyse, Şahin'de, 1950'de, duyduk ki, derin bir hoca var Gümülcine'de. İki senede ilmiyle insanı zirveye çıkarıyor. Adı Hafız Reşat. Hafız Reşat da, Türkiye'den kaçan 150'liklerden. Orada 54 senelerine kadar ders gördük. Bizdeki medrese iç savaşta cephanelik yapılmıştı. Cephanelik havaya uçurulunca da bina yandı, gitti. Halk fakir olsa da, taşı toprağı bir araya getirdi, yeni bina yaptı. Ve biz Hafız Reşat'ı İskeçe'ye davet ettik, medresenin açılışına. Fakat o İskeçe'de fazla duramadı. Politik olaylar oldu çünkü.

— Neydi olanlar?

— Hafız Reşat medresenin tüzüğünü hazırlıyor. Belki Yunanlıların medreseye yardımcı olmaları için tüzüğe ve o maddeyi koymuş olabilir. Diyor ki, "*Medresemiz Pomaklara imam, vaiz, hatip yetiştirecektir.*" '*Pomak*' kelimesi geçiyor ya tüzükte, millet bir ayaklandı, birbirine girdi.

— Pomak kelimesinden niçin o kadar rahatsız oldular? Pomak yok mu burada?

— Pomak var. Biz koca adamlar üçümüz de Pomağız. Bize öyle Pomak filan diye söylendiği zaman bir oyun vardır hep. Şahin halkı medrese için bu kadar gayret sarf etti. Vali geldi açılış törenine. Çon fanatik bir valiydi. Kurdeleyi kesmeden konuşmasına başladı. '*Fiili Pomaki,*' dedi, yani '*Pomak Dostlarım,*' dedik, bu iş sakatlandı, yürümez. Halbuki ben Gümülcine'de okurken, '53'te, daha da garip hatta gülünç bulduğum şeyler yaşadım. Biz iki arkadaş, pazar yerinden geçiyoruz, elbette Pomakça konuşuyoruz. Yanımızdan da o zamanın milletvekili Osman Üstün geçiyor. Baktı bize. "*Yalnı Hocaefendiler sarıklarınızdan utanmıyor musunuz?*" dedi. "*Pomakça konuşuyorsunuz.*"

— Niye?

— Gümülcine'nin de o sıra tutumu öyleydi. Dedim, '*Beyefendi kötü mü görüyorsunuz bizi. Biz Pomaklığımızla iftihar edenlerdeniz.*' İşte siz kimsiniz, nesiniz fetvalar çok, derine bakmazlar... Fakat açılışta bir Rum vali gelip de, size "*Pomak*" dostlarım derse," işler daha çapraşıktır, uzun düşünmeli dedik. "*Hafız Reşat eşyasını yükledi, İskeçe'den kaçıyor,*" diye *Akın* gazetesi yazı yazdı. O da *Akın*'ı mahkemeye verdi. Mahkeme başladı. Bizim de şahitliğimizi alıyorlar. Sıra bana gelince çıktım. O zaman dehşetli ateşli bir genç hafızdım. "*Hafız Reşat'ın siyasete alet olma iddiasına ne dersiniz?*" diye sordular. "*Yunanlıların bizim için iddiası şudur,*" diyerek anlatmaya başladım: "*Siz Pomaksınız, Türk değilsiniz. Sizi Türkler zorla Müslüman yapmışlar, aslınıza dönün. Size de haklarınızı verelim der Yunan hükümeti bize. Hafız Reşatsa tüzüğe 'Pomak' kelimesini koyarak bilse de bilmese de Yunan devletinin düşüncesine hizmet etmiş sayıldığından, millet ondan yüz çevirmiştir.*" Avukat bana yeniden sordu. "*Peki bunu bir örnekle anlatabilir misin?*" "Geçen sene bizim Daskavuzlardan Mihal, her öğrencinin masasına bir kitap bırakıyor. Kapağında kasabamız Şahin'in fotoğrafı var. Altında da Pomakların başkenti yazılı. Sonra da Rum harfleriyle bizim tarihçemiz anlatılıyor: Pomaklar çok iyi millettir, Müslüman olduktan sonra yazık ki bu iyi hasletlerini nasıl kaybet-

mişler, falan... Avukat yeniden soruyor: "*Peki, ne yaptınız siz?*" Ben gittim Hafız Reşat'a, "*Bu kitaplarla eğitimi olmaz dedim. Yapılanlar bize hakarettir.*" Hafız Reşat dedi ki, "*Bir şey yapamam, biliyorsun, durumum zor. Ama sizin yapacaklarınıza da karşı çıkmam.*" Ben de gittim, bütün masalardan o kitapları topladım, aşağıda kazanda süt kaynatan sütçüye, "*Bunları yak da süt daha iyi kaynasın,*" deyip verdim kitapları. Biz hepimiz Pomağız. Kendimizi tanıtırken de böyle söyleriz. Yeter ki Şovenlik yapılmasın.

— Sizin kökeninizi neye bağlıyorlar ki bu kadar tepki gösteriyorsunuz, başkaları Pomak dediğinde?

— Yunanlılar kendileri de bence neye bağlayacaklarını pek bilemiyor. Eski bir Larousse'da *'Bunlar Türk kökenlidir, yalnız dilleri farklıdır,'* diye bilgi veriliyor. *'Yunanlı Büyük İskender'in torunladır.'* Demek bizde Makedonyalılık da var biraz. Yunanlılar şimdi bugün öyle söylemiyorlar, işlerine gelmiyor tabii, "*Makedonya Yunandır,*" diyorlar. 1927-28'de Batı Trakya'da basılmış arşivler var. Bir sürü yazı yazılmış bu konuda. Türkiye'de Harf İnkılâbı olunca buraya kaçan *Şeyhülislam Mustafa Sabri* bir gazetede, "*Ben Pomak olsam, Atatürk'ü ve Türklerin kabul ettiği bu alfabeyi kabul etmem, Bulgar alfabesini kabul ederim,*" diye yazmış. Bizde bir benzetme var, bilir misiniz; "Haset on çuvalmış, dokuzunu hocalar almış. Bakmışlar birisi ortada kalmış. A, unuttuk, bizim orada da hakkımız vardır," demişler. Hafız Reşat da tutuyor, bu Pomaklık unsuru için yazı yazıyor. Biz "*Ahıryan*"mışız. Bunun mânâsı, ya bu topraklara son gelen Türk boyuyuz ya da İslamiyeti en son kabul eden Türk boyu. Şimdi bu bütün teviller zırva şeylerdir. İnsanların inancı, derinliği çok önemli. 20. asırda yaşıyoruz. Fikir ve vicdan hürriyetinin kol gezdiği bir çağdır bu. Rahmetli Atatürk ne demiş, "Ne Mutlu Türküm Diyene," Biz kendimizi Türk kabul ediyoruz, önemli olan da budur. Bazılarına siz Kıptisiniz diyorlar. Oysa onlar kendilerine Türk diyor. Elbet onlar da bizim için Türktür. Çünkü şimdi günümüzde, dünyada ben Türküm demek çok kolay değil, bayağı zor. Bizim içinse bu zor da olsa bir onurdur. Sonra gördünüz, burası ağır bir polis idaresindedir. Hiçbir şeyi ellerinden kaçırmak istemezler. Mümkün olsa, şimdi buraya, odaya, aramıza kadar girerler.

— Siz siyasetle görülüyor ki daima çok ilgilisiniz...

— Politikayı çok seviyorum, adaletli olmayı seviyorum. Çok defa soyundum bu işe. 1963'ten başlayarak 7 defa milletvekilliğine soyundum.

— Hangi partiden adaylığınızı koydunuz?

— Terakkiperver Partisi vardı, ilk ondan namzet oldum. Cunta geldi, partiler kapatıldı. Cuntadan sonra Merkez Birliği Partisi kuruldu. İki-üç defa da oradan girdim. Yunanca adı *Enosiskendrı*'dur partinin. 1985'te böyle olmaz deyip bağımsız aday oldum. Çünkü siyasete girecek olanların alacak reyine değil, başka şeylerine bakıyorlar. Burada siyasi işler bürosu var. Onlar diyorlar ki, *"Eğer Yunan milli menfaatlerine aykırı harekette bulunmayacaksan seni büyük parti listesine koyarız, yardım da ederiz."* Bunu bana da teklifler ettiler, ama, Allah beni o hususta korudu. 1985'te bağımsız bir liste kurduk. Listede ben, Doktor Hikmet Ceviroğlu, eski milletvekili Zeybek Celâl var. Kazanamadık. Çünkü İstanbul'da Batı Trakya Yardımlaşma Cemiyeti vardır. Oradaki Batı Trakyalılar buraya gelmek için can atıyorlar. *"Eğer Mitçotakis iktidara gelirse, Türk-Yunan ilişkileri düzelecek, onun için onlara, Mitçotakis'e rey verin,"* diyorlar. Böylece Türkiye'den buraya 2.000 kişi rey atmaya geldi. Mitçotakis kazanınca da sonunda Suudi Arabistan çıkışlı müftüler tayin edildi buraya hükümet tarafından, oy atanlar da sonucu gördüler. Atina'da Suudi Arabistan'ın da bir elçisi var. Bu adam 15 seneden beri Yunanistan'da büyükelçilik yapıyor. Demek burayı o kadar çok sevmiş. 1985'te Gümülcine'ye ilk tayin edilen müftü de Suudi Arabistan çıkışlıdır. Suudlar pek çok hususta, Yunan Gizli Servisiyle işbirliği halindedir. Müftülerin buralara nasıl yerleştirildiklerini bildiğimizden bu konuda yazılar da yazdık.

— Kimlere yazdınız?

— Dışişleri Bakanlığına, konuyla ilgili her yere yazdık. Sonuç alamadık. Size bir örnek vereyim. Atina'daki diplomatların arabaları, 5-6 sene geçmeden satılamıyor, böyle bir yasa var. Bu Suudların elçisi bir arabayı 5 milyona alıyor, üç ay sonra 15-20 milyona satıyor. Yunan hükümetinin yönetiminden kimsenin bir şey dediği yok. Bunlar danışıklı dövüştür. Hükümetin tayin ettiği müftüleri halk burada istemiyor. Biz seçimleri kazanmasak da oy çokluğumuz önemlidir. Yunanlılar, *"Siz Türk kökenlisiniz, siz Pomaksınız Çingenesiniz,"* diye bizi üçe dörde ayırmaya çalışıyor. Milletvekili çıkaramayacağız belki. Millete vaat edecek pek bir şeyimiz de olamaz, ama sandıklara gidin, oyunuzu atın, Türk oylarının çokluğu görülsün, diyoruz. Bu ayrı parti kurma işine taraftar değilim. Çünkü bölündük. Doktor Sadık Ahmet'le bir buçuk senedir temasımız yok. Biz ona çok destek vermiştik. O hızlı hareketlerle işi değişik yöne sokmakta. Biz *Batı Trakya Yürütme Komitesi* olarak Ankara'ya

gittiğimiz zaman Dışişleri Bakanlığında hepimiz derdimizi söyleyeceğiz. Sadık oraya bizden ayrı geldi. Konular açıldı. Sadık, "*Hepsinin raporu vardır bende*," dedi. "*Raporu burada önünüzde açacağım.*" İlk çıkardığı *Akın* gazetesindeki benim 'Bayram' mesajım. Çünkü Sadık köylere gidip, "*Yürütme Komitesi kim oluyormuş, ben 30.000 reylik insanım.*" Ya da, "*Öğretmenler Birliği kim oluyormuş? Kaç kişi var onlarda? Ben onları tanımıyorum,*" gibi konuşmalar yapıyordu son zamanlarda. Ben de milletin hassasiyetini göz önünde bulundurarak, mesajımda dedim ki: "*Son günlerde bölgemizde bir Mariyonet çıkmış, sağda solda oyun yapıyor.*" Hatta ismini de yazmıştım. Biz çok *'Sadık'lar, Kazip'ler'* falan gördük geçirdik vb. diye. Çevremdekiler, "*Bu çok ağır oluyor Emin Aga,*" dediler. Ben de yazıda Mariyonet demekle iktifa ettim. Sadık, gazeteyle bana döndü. "*Mehmet Emin Aga mesajında bir Mariyonet'ten bahsediyorsun. Kimdir acaba bu?*" dedi. "*Ben senin için söylüyorum.*" "*Niçin söylüyorsun. Yani ben Yunan hafiyesi miyim?*" "*Bak,*" dedim. "*Sadık. Ben Yunan hafiyesisin demedim sana. Yunan Gizli Servisinin yapmak istediği oyunu bilmeden yapıyorsun. Batı Trakya Türklüğünü yıkmak için köy köy geziyorsun. Batı Trakya Türkünün kurduğu Azınlık Yüksek Kurulu Yürütme Komitesini safdışı bırakmak istiyorsun. Bu çok yanlıştır. Eğer bu casusluk sayılırsa, yaptıklarını değerlendir, kendin karar ver.*"

— Doktor Sadık Ahmet'in iyi niyetinden herhalde kuşku duymuyorsunuz, sanırım...

— Evet, ama bizim her adımımızda çok dikkatli olmamız gerekiyor. Burada büyük oyunlar dönmektedir. Şimdi size yine bir örnek vereyim. *Batı Trakya Danışma Derneği* bence karışıktır. Oradaki bazı kişiler iki tane arkadaşa ne diyor benim için, biliyor musunuz? "*Yunanlılar, iki üç tane daha vuramadılar mı ki Agaya, mücadeleyi bitirsinler.*" Karışık dolaplardır bunlar, Yunanlılar, onların yandaşlarının oyunları çoktur, ikiyüzlüdürler. *Avrupa İnsan Hakları Komitesinde* bu konuda her yapılanın belgeleri vardır. Ben *Hikmet Çetin*'e çok defa gıpta ettim. Güzel girişimleri oldu bizim için. Avrupa Konseyinde, Türkiye'de demokrasi yoktur diyorlar. Yunanistan'da var mı acaba? Hikmet Çetin, *Avrupa Konseyinde* Batılıların yüzüne karşı, "*Siz çifte standart uyguluyorsunuz,*" dedi. "*Bosna-Hersek'te akan kanlar, orada olanlar, bir Müslüman trajedisi olduğundan anlıyorum ki duygusuz kalıyorsunuz,*" dedi. "*Tarih sizi suçlayacaktır.*"

Müftü Mehmet Emin Aga sözlerini bitirdiğinde izin istiyoruz. Uğurlu hayırlı, kolay yolculuklar diliyor.

İskeçe'den Kavala'ya doğru yine iki araba gidiyoruz.

Kavala kenti biterken sivil polisler ayrılıyor arkamızdan.

Yüzyılın başında Edirne'ye bağlı Dedeağaç Sancağındaki caminin şaibeli yangını tartışılıyor şimdi burada, her yanda. Bir de Atina Havaalanında uçaktan indirilen, bir Alman, iki Türk gencinin ellerindeki pankartları alanda açıp, 'Makedonyaya özgürlük' yazısıyla gösteri yaptıkları söyleniyor. Oysa sonradan Atina'da kaldığım günlerde öğrendiğime göre gerçek hiç de böyle değil. Defterlerine aldıkları notlardan birisiymiş bu çocukların. Gümrükten geçip uçağa girdiklerinde, indirip üstlerini aramışlar, yazıyı bulup okumuşlar, tutuklayıp yargılamışlar. Dört yıl Yunanistan'a girmemek koşuluyla onları sınırdışına çıkarmışlar.

Atina, temiz, güzel, bakımlı.

AET'ye katıldığından beri Yunanistan'ın hayat standardı yükselmiş.

Günlük politik dedikoduların başını Andreas'la (Papandreu) Liani ve özel horoskopçuları çekiyor.

Andreas'ın tedavisi sırasında, hastanede yan yana üç oda ayrılmış. İkisi aşık eşler için, biri de yıldız ve burçlar falcısına. Onun yorumları alınarak tüm politik kararlara ışık tutuluyormuş.

Çok şaşmamalı.

Bizde de bu iş son yıllarda telefonlu, görüntülü, yazılı olarak aldı başını gidiyor...

Mitçotakis'le Kültür Bakanlığına atadığı kızı için konuşulanlar, 'su' üstüne. Mayıs sonu bu yıl Atina'da su sıkıntısının büyüyeceği söyleniyor. Mitçotakis'le kızı da yüzme havuzlarına tonlarca su çektirip ödemelerini de sudan ucuza getiriyorlarmış.

Su artık dünyada hiç ucuz değil. Atinalılara bu konuda hak veriyorum. Bir kent için susuzluğun ne demek olduğunu ben çok iyi bilen bir İstanbulluyum.

Pire'ye giderken ünlü Omonya Alanına uğruyorum.

Tanış olduğum bir satıcı kalabalığı var karşımda; bohçacı kadınlar. Onlara, *"Yok istemem, turist değilim,"* diyorum.

"Türksün hanımım sen, anladım," diyor biri.

"Biz de Türkiiz, Çingene değiliz ha, bilesin."

"Elbette, elbette, öyle olsun," yanıtını veriyorum.

Benim böylesi *'iddialara'* karşı diretici iddialarım yoktur pek.

Yunanistan Parlamentosundaki aklı başında bir parlamenter; *"Biz sizler Yunan asıllı Müslümanlarsınız, diyerek azınlıklara, iyi bir po-*

litik yaklaşım getirmedik sanıyorum. Şimdi hepsi 'Türkiiz' diye tuttırdılar," diyor.

Dedim ya, benim hiç böyle alçak bakışlı yüksek politik takanaklarım yoktur.

Atina'da merak ettiğim *Mustafa Ağa Medresesinden* (1720) giriş kapısıyla, bir iki öğrenci hücresi kalmış.

Pire'de olağanüstü güzel bir gün.

Denizin üstü ışık topaklarıyla dolu. Türkiyeli Rumlardan birinin lokantasında onunla konuşuyorum. Dimitri İpsaro (*İmroz*) Gökçeada doğumlu.

Lokantası çok kalabalık.

Masa boşalsın diye ayakta sıraya girip bekleyenler var.

Yemekler, mezeler enfes. Servis onca kalabalığa yenik düşmeden baştan savmalık olmadan tıkır tıkır işliyor.

Otuza yakın lokantanın önünde denize açılan noktalar var, oraya da masalar koymuşlar

Bir tek *'Torba-ı'*in sahile inme yeri kapalı. Bu hemen göze çarpıyor.

1976'da gelmiş Dimitri İpsaro Yunanistan'a. 12 yıldır burayı işletiyormuş. O zamandan bu yana dışişleri, içişleri, valilik, belediye, her yere başvurarak Zorba 1'in önündeki sahile doğal iniş hakkının verilmesini istemiş, ama alamamış.

"*Niçin?*" dediğimde, bütün yüzüyle gülüyor.

— Bilmeyecek yan yok. Ben Türk vatandaşıyım, ölene kadar da öyle kalacağım. Avukatım dedi ki, "*Bak Mösyö Dimitri sen esnafsın, her yerde işin var, buraya da geldin yerleştin. Rumsun da... Geç artık kendi ülkenin vatandaşlığına.*" Oğlum Yorgo 4 yaşındadır. Onu da Türk vatandaşı yaptım. 20 yaşına gelir, isterse vatandaşlığını değiştirir, o zaman hakkım yok karışmam. Bak içeride, gör istersen. General Doğan Güreş'in söylediklerini hem Rumca, hem Türkçe astırmışım. Ne demiş o Pire'ye geldiğinde: "*Siz gelin Boğaz'da birlikte rakı içelim, biz gelelim Paşa Limanında uzo içelim.*" Karıma vasiyetimdir .Ölürsem, ayırdığım bir para var; onunla beni Türkiye'ye Gökçeada'ya götürüp gömecek. Bu da bilinsin, böyle yazın.

Dimitri 1955'te adasından İstanbul'a çalışmak için geçmiş. 1959'da Sivas ve Erzurum'da askerliğini yapmış. Ardından *Markiz*'de çalışmaya başlamış.

— 13 yıl orada kimlere servis yapmadım ki... Markiz bir pastaneden daha çok fazla bir şeydi. Bilenler gelirdi. *Demirel*'e, *Ecevit*'e, *Mehmet Ali Aybar*'a, *Profesör Ragıp Sarıca*'ya servis etmiş insanım.

Bütün o pasajın sahibi bir Ermeni madamdı. Benim patronum oranın hepsini almak istedi. Anlaştılar. Sonra 50.000 lira fazla vermiş diyerek kadın da tutup yedek parçacı *Osman Güzel* adlı kişiye sattı orayı. Oysa deseydi patronum o parayı da verecekti. O işe yüreğim yanmıştır. '75'te adaya döndüm. Ailem apar topar beni evlendirdiler. Geç evlendim ben. Düğünü çok iyi yapayım, dedim. Yaşı başı aldık, bari anlı şanlı bir düğün olsun. Fakat o sıra sıkıyönetim var, izin almak kolay değil. Muhtarıma söyledim, "*Katiyen olmaz*," dedi. "*Yasaktır. Hem içki, hem çalgı olmaz. Sakince bir düğün yap, olsun bitsin. Gece 11'de de bitirin.*" Eh o emir kulu deyip, kalktım İstanbul'a gittim, valiyi görmeye. Kapıdakiler aman filan dedi, nasıl olur, tınmadım bekledim, sonra vali bey beni içeri aldı, dinledi. Daktilosuna emir yazdırdı. "*Bunu ilgili kimselere götür, düğününü de gönlünce yap*," dedi. Karakola kâğıdı veriyorum, nasıl halletmişim diye başçavuşum bozuldu. Valimizle hanımı, Jandarma Konutanıyla hanımı, inanın bana davetimi kabul edip, düğünüme gelip büyük şeref verdiler. Coştuk, koştuk, oynadık, söyledik, sabah üçe kadar, Valimizin sayesinde. Düğünümüzü yaptık. O düğün bugün bile adaya hatıra kaldı. Hem Vali Bey, hem komutan hayattaysa Allah onların işlerini rast getirsin, vefat ettilerse, gani gani rahmet olsun. Bize burada yaban gözüyle bakarlar. Atinalıların bize karşı nesi var, anlamıyorum. Biz gelmeseydik, bunların doğru dürüst yemekten bile haberleri yoktu. Bir pirzola, bir salata, bir de balık tava bilirlerdi. Adalara gidersen eğer orada ayrım yapmazlar, Giritliler filan. Atinalılar sinirlidir, acayiptir.

Bu hoş İstanbul Rumundan ayrılırken artık Pire'de akşam oluyor. O bana Roma'da yapılan Efes-Sato Aris maçını gördüm mü, diye soruyor.

Aris'in hem maçı kazanıp, hem de öfkeyle Efes takımındaki oyunculara saldırınalarını konuşuyoruz.

"*Deli mi ne bunlar. Çirkin şeylerdir bu işler. Halkları birbirine düşman etmemeli*," diye binlerce yıllık bir dileği hatırlatıyor Dimitri İpsaro. "*Biz de istemezdik hiç buralara gelmeyi. Vatan gibisi var mı?*" diye ekliyor düşüncelerini.

1950'lerin sonlarındaki İstanbul'u kaplayan bir histeriyi bana anımsatmak istiyor kanısındayım.

Yüzyıl biterken, Batı Burjuva Demokrasilerinin tüm kurumları, sendikalar, partiler tükenme içinde. Bunun en tipik örneği de, burjuva devriminin ilk gerçekleştiği Fransa'da görülüyor.

Çokuluslu şirketlerin kâr paydalarını artırma amaçları arasız

yer kazanıyor bütün coğrafyalarda. Medyaların orta sınıf bir dünya görüşünü başarıyla pompalamaları sonucunda, insanlık ailesinin durumu üçüncü bin yıla girerken pek iç açıcı değil.

Fanatik düşünceliler bu ortamda bitpazarlarını ortaya dökerler. Bu bin kez yanlışlığı ispatlanmış fikirleri tezgahlamaya başlarlar. Savaşların körüklenmesi de başka türlü olamaz çünkü.

İşte ben Rumeli'yi ilk kez gezerken karamsarlığa düşebileceğim bir zaman parçası içinde oldum. Yine de çok iyi biliyorum ki, savaş hayata alternatif olamaz. Bunu bilmek sevindiriyor beni, insanoğlunun ileriye doğru yürüyüşü, arasıra kösteklense de kesilmeyecektir diyorum.

Bir Tuna türküsü düşünüyorum.

Rumeli türküleri hep yiğitlikten söz etmez ya. Onların içinde, barışın benzersiz yüzünü anlatanlara da rastlarız. Bağbozumlarının, sepetlerden taşan ballı yemişlerin, genç kızların güzelliğinden, dizlerinin bağı çözülen delikanlıların sevdalarının tarihlendiği doyumsuzluğu anlatılan düğünler, bayramlar da vardır.

Kalk gelin hanım yürü
Üzümler olduğunda
Görümlük armağanı
Altınların boynunda
Kalk gelin hanım yürü
Hamarat gelinsin sen
Işısın altınların
Avluyu süpürürken

Şubat-Mayıs 1993, Bosna-Hersek
Yugoslavya-Bulgaristan-Yunanistan

Sonsöz Yerine

Rumeli'ye dair yazdığım bu kitabın sonunu barışa ulaşılmadan getirmeyi hiç istememiştim.

Iki yılı doldurdu Saraybosna'nın kıyımı yaşadığı zamanlar.

Ben şimdi silahsızlanma için önerilen NATO hava müdahalesinin bitmesine on saat kala yeniden yazmaya oturdum.

Bugünlerde dünya için en özlediğim duygu yenilenmek.

Olanlarsa bu isteğimi arasız gölgeliyor.

Aklımın sesine kulak vermiyorum.

O karamsarlığımı arasız besliyor.

İleride tarihin içinde, "*Onlar, karmaşık saçma, aç gözlü bir zamanın yaratıcılarıydı*," diye anılmaktan tiksiniyorum. Kıyımlarla dolu biten, yirminci yüzyılın ardından gelmekte olan yirmi birinci yüzyıl dünyasını '*Bilgi Çağı*' diye niteleyenler, bunca zalimliği yeni çağın ana başlığına nasıl ekleyecekler? Politikacılar 90'lardan beri değişik çıkarları büyüten girişimlerinin utancından hangi savlarla kurtulacaklar?

Haberler iç açıcı değil, ummaktan öteye yapılacak şeyler olmalı artık.

Dilerim Hüdâ'dan al yanağın solmasın
Al yanağın solar ise güzel hüsnün solmasın.

Altı yüz yılı aşan bir zamandan günümüze ulaşan bu Rumeli türküsünün hâlâ söylendiğini bilmekte çok önemli.

Bu ortak duyarlıkların, ortak seslerin, ortak tarihin içinden gelen sese karşın, halkların önünde açılan kan, ayrımcılık, acılarla dolu yolda yine çocuk gibi kalakalmaları...

Balkan sözcüğü Türkçeden geliyor. Anlamı 'dağ' demek.

Rumeli gezimin 1993 Haziranında gazetedeki yayımı bitince, bu işin bilenleri kitabımı hemen yayımlamam gerektiğini bana arasız hatırlattılar. Olay şiddetle *gündemde*, dediler. Oysa ben ne Ruhr bölgesinde kayda düştüklerimin,[1] ne de Makedonya, Bosna-Hersek, Yunanistan, Bulgaristan'da yapılanların bir güncellik kaygısıyla ele alınmasına, gündelik bilincin uçarı dikkatiyle ilgi çekmesine akıl erdirebilen biri değilim.

Sancak'ta, *Kosova*'da, *Ohri*'de, *Voyvodina*'da, *Üsküp*'te vb. alttan alta hızla büyüyen çelişkiler, yoğunlaşan ayrımcılık, Bulgaristan'ın pek çok yöresinde tedirgin bir bekleyişle yaşayanlar, nasıl gündelik sabırsız düz bir anlayışla algılanabilir?

İletişim kanallarının *'N'aber?' 'Aynı olmasın, değişik bir şey yakalayalım,'* anlayışının çok üstündedir bugün yaşananlar. İnsanların amansız acılarının, yoksul bırakılışlarının. Köklerinden sökülmüş, horlanmış, bedenleri soğumamış ölülerinin başlarında, ne öncesinde ve ne sonrasında kimsenin göremeyeceği bir anlamla dolu bakışlarının, ağır hüzünlerinin tanığı oldum. Bütün bunlar bir *'haber değeri'* olgusuna, tartışmasına asla sokulamaz.

Yoksullaştırılmanın her aşamasına itilen, kendilerine duydukları saygının talanına denek yapılmış kalabalıkların arasından geçip geldim.

İnsanlık adına yüce bir gelişmişlik belgesi saydığım barışın hayata geçirildiğini duyduğumda kitabımı yayımlamak istiyordum...

Sanatçı ve edebiyatçı olarak kendi çalışma disiplinim içinde, edebiyatın dışında sinemayı da katarsak[2] dördüncü işimdir bu. İlk ikisi Almanya'nın iki ayrı yönetimde olduğu dönemde, Batı Berlin'den aldığım bir sanatçı daveti ile 'D.A.A.D.' bulunduğum sürelerde yazıldı. Göçmen işçileri odak alan bu araştırmalar, bence hâlâ dünyada en ağır koşullarda sürdüğüne inandığım yaşamalarının içindeki maden-kömür işçileriyle ilgili idi.

İnsanoğlunun ömrünü sürdürmek için nasıl can pahasına didindiğini gördüm.

Kömürün ne denli yıkanılsa çıkmayan karasının, eski Pers kalemkârlarındaki çizgi kesinliğiyle kirpik diplerine yerleşmiş işçilerin yorgun gözleriyle karşılaştım.

1 Batı Almanya, Yeni Konuklar (1978). (Yazarın Notu)
Batı Berlin, Ev Sahipleri (1981-1989).

2 *Benim Sinemalarım* (1990). Çağrılı olarak 'Cannes Film Festivali'ne katıldı. Altın Kamera ve Eleştirmenlerin Yedi Günü bölümlerinde gösterime girdi. (Yazarın Notu)

Bu tanışmalar insan olarak benim için hep çok yaralayıcı deneyimler oldu.

Çelik krallarının bölgesi olan Ruhr'da, işçi yurtlarında kaldığım günlerde, 24 saate bölünmüş insan takviminden, kendilerine ancak 10 saat ayırabilen –uyku, yemek, içmek, yıkanmak, yeniden işgücü toplamak buna dahildi– bu insanların eşitlikle gelişmelerine, ne yazık ki hiç katkıları olamayacağını bir kez daha anladım.

1200 metre yerkürenin oyulmuş derinliğine onlarla birlikte indiğimde, erteledikleri hayatlarındaki beklentileri, çizdikleri mutluluk resimlerinin yalınlığı bana acı verdi. Bezginlikleri sonunda zamanla sabra dönüşmüştü. Kömürlerin sökülmesiyle oluşmuş geçeneklerden yürürken, hava akımlarının ikide bir bedenimi yoklamasından daha büyük bir ürpertiydi duyduğum. Yaşını başını almış, bu ağır çalışmanın işçileri, sevinebilmek için çok masum şeylerle yetinmeyi özlüyorlardı. Sakatlanmadan emekliliklerini alabilmek, çoluk çocuğu açıkta bırakmamak, ele güne muhtaç olmamaktı en büyük dilekleri.

O yıllardan bu yana insanlar arasındaki bu ağır, toplumsal, siyasi uçurumların, tarih tarafından nasıl değerlendirileceğini asla unutmadım.

Bu yaşananlara *'gündemdeki olaylar'* bakışı altında kolay yaklaşımlar getirmenin özünde bencillik, duyarsızlık körelme baştansavmacılık olduğu kanısındayım.

1979'da Doğu Berlin'de Nazilerin yükselişiyle kristal geceye konu olan, yakılan büyük sinagogu gezerken, insanlığın karanlığa gömüldüğü geri dönemlerin bir ölçüde neredeyse kesinlikle kapandığını ummuştum, ben ne kadar da derinden yanılmışım.

Bu kitabının pek çok yerine Balkanların renkli kalabalığından türküler, deyişler aldım.

Çünkü yüzyıllar boyunca birlikte yaşamayı öğrenmiş, değişik dil, din ve gelenekten olan ora halklarının yüzlerce yıl birlikte oluşturduğu bir kültür ürünüydü bunlar.

Osmanlının yönetimdeki anılacak en büyük başarısı da bu olmuştur. Bu çok dilli, çok dinli milletlerin birleştiği noktada *millet* sözcüğü, –bugün bizim anladığımız bir kavram olarak kullanılmıyordu o yüzyıllarda–, Osmanlının yönetimindeki Rum, Ermeni, Laz, Çerkez, Yahudi, Boşnak, Sırp vb.'den olan kalabalıklarını ayrıştıran bir anlam içeriyordu.

Osmanlı, devletin büyümesi, zenginleşmesi yönünde geliştir-

diği bir siyasetle de bir arada tuttu bu kalabalığı. Çağının ilerisinde duran bir yönetim anlayışıydı bu da.

1346'da Bizans İmparatorluğu büyük bir karmaşadaydı. Ve bu dönemde onların çağrısıyla 5.000 kişilik bir orduyla İstanbul'un kuzey kıyısına Trakya'ya ayak bastı Osmanlılar. Bu çok değişik unsurların yaşadığı bölgede nasıl hüküm süreceklerinin bileşimini bence çok önceden yapmış olmalıydılar.

Batılı tarihçiler Türk-Osmanlı yapısını değerlendirirken, başlarda da değindiğim gibi çoğunlukla olumsuz yargılar öne sürerler. Aralarından çok az sayıda anılacak birkaç kişi ise, gerçekler karşısında hak tanır olmayı bilirler. Bunlar arasında hemen akla gelen çağdaş bir tarihçi ise, *Georges Castellan*'dır.[1] Halen *III. Paris Üniversitesinin Doğu Uygarlıkları ve Dilleri Ulusal Enstitüsünde* profesörlük yapmaktadır. G. Castellan yansız bir dikkatle, Osmanlıların Balkanlar'daki egemenliğine bakarken Hıristiyanlığın kendi içindeki iktidar çekişmelerine neden olan olayları da açıklar, bir Balkan fatihi de sayılabilecek I. Murat'ın bu didişmelerden bunalmış halklar tarafından nasıl bir psikolojiyle karşılandığını da açık belgelerle anlatır. O hiç modası geçmeyen *Barbar Türk* kavramını irdelerken de, aynı çağ içinde Hıristiyan dünyasında da barbarlığın azımsanmayacak bir ölçüde, şiddette olduğunu da vurgular.

Osmanlının gözden uzak tutulmaması gereken siyasi bir yaklaşımı da, yüzünün genellikle Batıya dönük olmasıdır. Gerçi imparatorluk egemenlik haritasını başarıyla Doğuya, Akdeniz'e doğru genişlettiği dönemlerinde bile, Balkanlara her zaman daha çok dikkat etmiştir. Yüzyıllarca süren egemenliği boyunca Batıdaki sancaklarına getirdiği özgün bayındırlık anlayışı ve barış yer yer zedelenmelere uğrasa da yüzyıllarca sürdü. Bu elbette bir iktidarın yaptırımcı, söz dinletici gücüyle elde edildi, ama sonuçta değişik yapıların birlikte çağlar boyu yaşamasını da sağladı.

1. ve 2. Dünya savaşlarıyla sarsılan ve bölünen Balkanlar, nefret duygularının boy attığı kargaşaya tekrar sokuldu. Ta ki Tito'nun anti-faşist savaşı kazanmasına kadar. Sosyalist Yugoslavya'nın kurulmasıyla, arzulanan kardeşlik, birlikte yaşama hayata geçirildi.

Josef Borris Tito, Ulusal Kurtuluş Anti-Faşist Konseyini (*Antifa Sisticko Vijece Narodnay Oslobodenja Jugoslavije*) kurduktan sonra, çıkar güçlerince körüklenen tarihte kalmış düşmanlıkları insanların kafalarından ve yüreklerinden almayı başarabildi. Gelecek için

1 *Balkanlar Tarihi*, Dr. A. Y. Başbuğu (Çev.) Milliyet Yay., 1992. (Yazarın Notu)

kadrolarıyla yeni bir hayatın düşüncelerini, projelerini geliştirdiler.

Geniş özerklikler tanıyan yerinden yönetim modelleri-Birleşik Yugoslavya'nın iyileşme gelişme sürecinin ana basamakları oldu. Ve böylece giderek hınçtan arınan bir bellek yaratarak insanlar arasındaki anlayış güçlükleri inançla aşılmak istendi.

Osmanlının ve Tito'nun yöntemleri çok farklıdır elbette.

Yugoslavya için gelecekteki uyum çok seslilik ve çok renklilikle sağlanabilir. Bunu da kanıtlayan ilk ve en önemli öneri Saraybosna'da savaş başladığında Fransız Cumhurbaşkanı François Mitterrand'dan gelmiş, Mitterrand, "*Bölge çok ırklı bir federasyon olarak, ancak barış içinde kalabilir*," demiştir.

Savaş yeniden alanını genişlettikçe ve zamanı yıllara doğru büyüdükçe özellikle Sırpların amacının, erk isteklerinin açıkça genişlemek, toprak elde etmek olduğu ortaya çıkmaktadır. Ve bu istek savaşın, Balkanların geneline yayılması sonucunu da her geçen gün içinde büyütmektedir.

Bir büyük bölge savaşının çıkmasına doğru yol alan bu gidiş, Boşnakların soykırımının tamamlanmasını da amaçlar gibidir.

Birleşmiş Milletlerde süren uzun tükenmez konuşmalar dizisinin, sonuçta Batılı ittifaklarca savaşa zaman tanımak gibi bir anlayışı da hâlâ taşıdığını kişiye yeniden yeniden düşündürmesi de kaçınılmazdır.

Ben bu çalışmamda okurlarımı savaşın sayısal değerlerden çok, yok edilmekte olan insanlarıyla yüz yüze getirmeye çalıştım. Olayları duyumsamalarını, uzun uzun tartışıp düşünmelerini istedim.

Birleşmiş Milletlerin çok dilli, çok bilmiş siyasi kişilerinin ağzında, *acı, kıyım, ölüm, ırza geçmek* sözcükleri her gün sıradan bir anlama indirgenmektedir.

Bana dertlerini açan insanlardaki parçalanmaları yüz yüze tanıdım, soludum, yaşadım.

Dünyanın lanetlileri niçin hep kaba gücün safdışı ettikleri oluyor?

Bizler TV'lerin başında ezilenlerin acılarını peş peşe eklenmiş bir sürü sıradan görüntünün içinde algılıyoruz.

Bu durumu daha çok edinirsek, alışırsak bir zaman sonra sakın unutulmasın insan olma sürecimizin bir yerde takılıp kaldığını bile ayırdedemeyiz.

Bu nasıl mı olur? Görelim...

"*Sabalı Yıldızı arşın yedinci katına tırmandığında kılıcının soyduğu*

kan denizi yedi kulaç daha yükselecektir. Ölüm ve öfkenin önünden sefil hayatını sürüyerek kaçan ihtiyar topala bir bak. Onu demir topukların altında ez, feri sönmüş gözlerini oy; onlar Bulgaristan'ın görkemini yansıtmaya dahi layık değiller."

Bulgarların aydın saydığı çevrelerde beğenildiği söylenen İvan Arkudoff'tan bu isterik satırları Yunan ozanı Paul Nirvana çok beğenerek anadiline çevirmiş, Yunanlıların kahramanlık duygularını yükseltmek için. Tabii bunu da bence başarmış.

Yunanlıların savaşta Bulgarlardan hiç de aşağı kalmadığını görüyoruz. Buyurun: Philippos adlı bir askerin 11 Temmuz 1913 tarihli mektubu:

"Bu savaş çok acılı oldu. Bulgarların terk ettiği bütün köyleri yaktık: Onlar bizim köyleri yakıyor, biz de onlarınkini yakıyoruz. Bu kaypak milletten elimize düşenlerin hakkından Maanlicher tüfekleri geldi. Negrita'da ele geçirdiğimiz 1200 tutsaktan 41 tanesi sağ kaldı. Bu ırktan geriye bir kök dahi bırakmayacağız."

12 Temmuz 1913 tarihli bir başka Yunan askerinin mektubu aynı coşkulu, ağzı köpürmüş satırlarla uzuyor:

"Kralın emriyle bütün Bulgar köylerini yaktık. Çünkü Bulgarlar da Seres, Negrita ve birkaç Yunan köyünü yakmışlardı. Üstelik Bulgarlardan daha da vahşice davrandık. Elimize geçirdiğimiz bütün genç kadınlara tecavüz ettik. Sereg'li bir kızı yakaladık. Daha canlıyken gözlerini çıkardık."

Bir başka askerse aynı tarihlerde bu vahşet karşısında dehşet içinde kalarak, aynı kıyımcı, paralayıcı duyguyu yeterince paylaşamadığını şu satırlarıyla açıklıyor:

"Olanları tarif etmek imkânsız. Bunun nerede son bulacağını Tanrı bilir. Birbirimizi yiyoruz."

Tarih ikide birde acımasız önyargıları kullananlarca insanlığı en aşağılık noktalara indirgemiştir, unutmayalım.

William M. Sloane bir Amerikalı Akademi üyesi. Columbia Üniversitesinde tarih profesörlüğü yapmış bir bilimadamı. *Balkanlar* adlı çalışmasında[1] Türklere yönelik saptamaları ağır bir önyargı taşımaktadır. Buna şaşmamız gerekmez. Batı dünyası, buna Amerika'yı da katıyorum, her alanda kendini öne çıkarmak hakkını asla ihmal etmez. Bu savlarında onların elbette çoğunluk haklı oldukları durumlar da vardır. Yukarıda aldığımız savaş örnekleri ise, Mr. Sloane'ın kitabındandır. Ve bu yan tutan tarihçi tarafından arzu

1 William M. Sloane, *Balkans A Laboratory of History*, New York, 1914. S. Özbudan (Çev.) 1987, Süreç Yayınları. (Yazarın Notu)

edilmese de kıyıcılığın Batı Hıristiyan dünyasında da sıklıkla ortaya çıktığı görülmektedir.

Bir yüzyılı 1917 Ekim devrimiyle berlirleyip odaklayan Sovyetler Birliği 21. yüzyıla girerken de dağılarak dünya dengesini beklenmedik bir biçimde sarsmış, yine kendisini bu durumuyla odak noktasına koymuştur. Zorluk içindeki halkların dört bir yana dağılmasıyla başlayan acıları, umarsızlıkları, savrulmaları, zengin Batı toplumlarında aslında hiç de anlatıldığı gibi destek görmemektedir. Bu göçlerdeki en umutsuz sahnelerse, ancak sanatta yerini bulmaktadır.

Çağdaş bir insan, bir sinemacı, bir şair olan Yunanlı yönetmen Theodoros Angelopulos'un unutulmaz filmi, *'Leyleğin Geciken Adımı*'nda kendilerine sığınacak yer arayan bu yeni göçmenlerin denizden toplanan cesetlerini gösteren sahneleriyle çarpıcı bir örnek olarak insanları yeniden düşünmeye çağırır.

Batının uygarlık adına yaptığı akıl yürütmelerinde bu çekilen insanlık acılarının, ikiyüzlülüklerin üstü hep kapalı geçilir. Bunlardan en son çarpıcı durumsa Saraybosna'daki Boşnaklara şu anda yaşatılan zamandır.

Günümüz demokrasilerinde pazar ekonomisinin göz kamaştıran zaferi ulusların ayakta kalması için tek çözüm diye hep birlikte kutlanırken, nedense bu başarılarının karşı örneği diye hep çökmüş Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği örnek verilmektedir. Asıl unutulan çok önemli bir noktaysa şudur; pazar ekonomisinin sosyal yapılanmalardaki ayrımlara göstereceği bir ayrı dikkat yoktur. İnsanoğlunun bu sistem içindeki algılanması ancak kullanılabilir bir nesne olarak vardır. Batılı her başarıyı kendi adına kayda geçirirken, pazardaki kâr paylarını da vahşice savunmaktadır. Kendi demokrasi anlayışıyla olumlu kesişmeler gösteren söz dinler toplumların uyumlu örnekleri onlar için tek kabul edilebilir amaçtır.

Yüzyıllardır Batının ve Amerika'nın edinegeldiği bu bakış açısının içine eskiden Osmanlıların, eşittir Türklerin Batılı kafasında oluşturulmuş imajını(!) kesen olumlu bir görüntüyü oraya yerleştirmek, asla kabul edemeyecekleri bir gerçektir.

1. Dünya Savaşının kıran kırana giden çatışmasında Mr. Sloane bile Türkler kadar ötekilerin de kıyıcı olduğuna üşengeççe olsada değinmek zorunda kalırken, yolunu hemen değiştirerek herkesin okumaya hazır olduğu 'Batıyı parçalayan Barbar Türkler' söylemine giriverir.

1913'ten bu yana yaşanmış tüm zamanlar dünya halklarına çeşitli yöntemlerle unutturularak Balkanlar günümüzde yine büyük bir paylaşımın amaçlandığı nokta haline getirilmiştir.

10 Şubat 1994'te BM'de alman bir kararla Sırpların ağır silahlarını bırakması duyurusu yapıldı. NATO bu karara uyulmazsa hava akımlarına başlayacaktı. Ve beklenen oldu, hava akımları yapılmadı, yayılmacılık emelleri giderek kabaran Rusya, bu anlaşmaları yönlendirecek bir güç olarak sahnede yerini aldı, Birleşmiş Milletlerse bunu bir başarı olarak görmeyi yeğledi, oysa Sırplar, hâlâ ele geçirdikleri bütün toprakların üstündeler, üstelik bu onların haklarıymış gibi konuşulmamakta. Daha da ileri gidilerek sonunda Boşnakların Saraybosna'nın bir bölümüyle yetinmesinin gerekebileceği ise alttan alta ortaya serilmektedir.

Hitler'in nutuklarını anımsatan söylemlerinin sonucu çoğunluk oylarının sahibi oluveren Sırp yandaşı Rus Jirinovsky'nin, Ortodoks din adamlarının toprak paylaşımına gösterdikleri önem ve iştiha, bu yarım yarım atılan barış adımlarının bile başarıyla sonuçlanmasını engelleyecek gibi.

Batı neyle oynuyor?

Kendisi tarafından yıpratılıp duran uygarlığının çöküşünü kapatacak yeni kılıfları nasıl bulabilir?

Bosna-Hersek konusunda bitmez Birleşmiş Milletler toplantılarının en sonuncusundan çıkan karara hemen karşı koyan Sırpların lideri Radovan Karadziç, silah bırakımını bahane ederek, *"NATO kendilerine bir saldırıda bulunursa buna hemen karşı koyacaklarını,"* açıkladı. Bunun anlamı yeniden şu değil midir? Sırplar, *"Biz bu geri çekilmeyi ancak kendi koşullarımızla gerçekleştiririz. Siz yine toplantılarınıza devam edebilirsiniz,"* demek istemiyorlar mı?

Yüzyıllar önce Hıristiyan Kilisesinin bağnaz baskılarından kaçıp ilk kez başka bir açıdan yönetimi ele almış bir dünya imparatorluğunun uyruğu olmayı seçen Boşnakların yüzyıllar boyunca ne zaman rahat yüzü gördüklerine yeniden bakarsak yakın tarihlerde bir Tito dönemi akla gelebiliyor.

Bundan sonrası için böyle bir olanak var mı bilmem...

1993 Şubatı sonunda başladığım bu Rumeli gezimde tanıdığım gazeteci Ayet Arifi ile 1993 Aralığında İstanbul'da yeniden buluşup konuşuyoruz.

Bu Kosova Türküne ailesinin yanına hâlâ gidemiyor mu diye soruyorum.

— Şimdi Lyubliyana'dayım. Çünkü sizinle Zagreb'de konuştu-

ğumuzdan bu yana, orada da kalamıyorum. Biliyorsunuz Hırvatlarla yeniden karşı karşıya savaşmaktayız.

Zagreb'deki o günlerde Hırvatlarla sürdürülen barış ortamındaki geceyi düşünüyorum. *Alia İzzet Begoviç*'in yakın çalışma arkadaşı *Avdo Hebib* Beyin konuşma isteğime gösterdiği dikkat, bana vakit ayırması unutulmaz. Geceyarısını geçen saatlerde karşılıklı oturduğumuz anlar gözümün önünde. Yaşanabilecek en ağır koşullardan gelen bu insanların incelikleri, saygılı tutumları, onların savaştaki direnme kararlılıklarının da güçlü bir kanıtı bence.

Ayet Arifi, Hırvatlarla sürdürülen silah-bırakışımının sona ermesiyle Boşnakların başına gelenlerin daha da karmaşıklaştığını anlatıyor.

— Evet şimdi bizi istemiyorlar Zagreb'de. Belgrad'a gitmem ise hayaldir. Belgrad '*beyaz şehir*' demektir bilir misiniz? Gazetemizin yayımını da yasakladılar. Alia İzzet Begoviç Beyefendiyi fanatik dincilikle suçluyorlar. Böyle bir şeye ben bile bir din adamı olarak gülerim. Kendileri ise Ortodoks Kilisesinin en tutucu din adamlarıyla iç içedirler. Size yine bugün de aynı şeyleri söyleyeceğim. Medya çoğunlukla bu gerçeklerle uğraşmıyor, gözardı ediyor. Onlara hep günlük, oyalayıcı, dikkat çekici haber lazım. Kosova'da Sırpların nüfus yoğunluğu bildiğiniz gibi yüzde 6'dır. Halkın çoğunluğunu Türkler, Arnavutlar, Makedonlar oluşturur. Gelin görün ki Sırplar orada yine büyük bir baskı altında tutuyor kenti. Sizi bile gazeteci sayarak Üsküp'ten 20 km. ötede olan Kosova'ya sokmadılar. Sancak'ta ve Kosova'da, diğer yerlerde halk her gün daha yoksullaştırılıyor. Sabahtan akşama enflasyon artıyor, Hırvatlar da yeni topraklar elde etme arzusundalar. Alia İzzet Begoviç'in çok doğru bir değerlendirmesi vardır onlarla ilgili; "*Franyo Tujman Sırpların adamı Miloseviç'i adım adım takip ediyor, ama her adımında üç yıl gecikerek.*" Size şunu yeniden açıklamak isterim, biz faşist değiliz. İnsanları tümden suçlamak, bağlı oldukları ulusun hataları içinde değerlendirmek yorumda çok kolaya kaçmaktır. Hırvatların dünyaca ünlü bir bilimadamı var, *Prof. Dr. Vladox Gotovaç*; *Tujman*'ın bu savaşçı yayılmacı tutumunu onaylamadığından yöneticiler arasında artık adı bile anılmıyor. İki buçuk yılda altı hükümet değiştirmek zorunda kaldık. Çünkü *Franyo Tujman*'ın aldığı kararları onaylamayanlar görevlerinden hızla uzaklaştırılıyorlar. Sizin Hırvatistan'da bulunduğunuz günlerden bu yana ancak 4-5 ay geçti. Gördüğünüz sakin, barışçıl ortamda yaşayan Hırvat halkı bugünlerde çok ezik ve güç durumda. Kuyruklarda bekliyorlar saatlerce, bir şey alabilmek için. Geçen

hafta Batıdan gelen bir yabancı gazeteci sabahın erken saatlerinde başlayan ekmek kuyruğuna katılarak, yaşlı bir Hırvat kadınına saatler boyu bekleyip alacağı ucuz ekmekten sonuçta ne yarar sağlayacağını sormuş: *"Kış, soğuk, saatlerce buradasınız, hastalanabilirsiniz. Bu yaşınızda kolay değil. Niçin böyle bir zorunluluk hissediyorsunuz?"* Yaşlı hanım, *'bir haftalık bekleyiş sonucu aldığı ekmekten artırdığı parayla bir kilo portakal aldığını'* açıklamış. Tujman'ın yaptığı son konuşmalarından birinde söylediklerini sizin gazetelerinizde görmüş olduğunuzu sanmıyorum. Çünkü onlar kanla, ölümle daha çok ilgililer. *"Bunlar Boşnak filan değillerdir,"* diye açıkladı Bay Tujman. *"Osmanlıdırlar. Unutulmamalı. Biz Hırvatlar Avusturyalılarla birlikte yiğitçe savaşarak Avrupa'yı Osmanlılardan kurtardık."*

Zagreb'i düşünüyorum.

Günbatımında geniş alandaki çevresi mumlarla aydınlanan Bosna-Hersek Dayanışma ve Kardeşlik köşesinde toplananları düşünüyorum.

O topraklarda birlikte yaşamayı uzun yıllardır öğrenmiş halkların gelip sessizce dua ederek, para ve benzeri şeyleri oraya bırakışlarını anımsıyorum.

Zagreb kentinin savaştan yeni çıkmış yan sokaklarından beliren Boşnak ve Hırvat subaylarını görür gibiyim.

Bir Orta Avrupa kentine özgü gölgelerle bezeli yüzyıllık yüksek tavanlı, kaynamış kakao kokan büyük bir pastane ve çay salonunda iş molası verdiğim akşamlar, böylesi pek çok dostluk örneğinin tanıklığını yaptım.

Şimdi Kosovalı tanışımın yeni açıklamalarıyla bunların büsbütün olumsuz yönde değiştiğini öğreniyorum.

— Avdo Hebib Bey nasıllar?

— İyi. Yine aynı caymaz kararlılığıyla uğraşıp duruyor. Büyük acısı bile bunu engellemiyor. Siz ayrıldıktan hemen sonra bir baba için olabilecek en kötü durumu yaşadı. Oğlu Atmir Hebib Saraybosna'da dövüşürken şehit düştü. Sarayevo'daki büyük parka gömdüler. Atmir Hebib 1969 doğumluydu. 1993'ün 10. ayının 28'inde onu kaybettik.

Susuyoruz.

— Siz Saraybosna'ya girdiniz. Fakat Mostar'dan yukarı çıkamadınız. Çünkü çatışmalar Bosna'da çok şiddetliydi. Bir gün barış olacak. Sizi misafir edeceğiz, Saraybosna'yı görmeniz için. İnsana öylesine huzur veren bir yerdir ki, görmeden anlayamazsınız. Evet görmeden olmaz...

— Ya Mostar? Orası da inanılmaz güzellikteydi...

Sırplar köprüyü 8.11.1993'te önce ortasından hedefleyerek vuruyorlar. Ardından güzel, geniş bir yay gibi gerilen uyumlu bükümü yükselten ayakları nişanlıyorlar. Köprü Neretva'ya taşıdığı yüzyılların görüntüleri, sesleri ve renkleriyle ağır ağır göçüyor.

1700 metre uzaktan hedefi vuran roketler, el bombaları, füzelerle uzun menzilli silahlarla kentleri talan eden bu amansızlığın mimarlarının, çarşının günlük hay huyu içinde umarsız dolaşan çocuk, kadın, erkek kalabalığını öldürme hedefi sayabilmeleri ve bunu göz kırpmadan yapabilmeleri için insana ait bir yapıya sahip olduklarına tekrar tekrar inanamıyorum.

Ya Mostar?

Dünyanın günümüzde ulaştığı yüksek teknolojiyle köprünün tıpkısının yeniden yapılacağı söyleniyor.

Girişimler sürüyor.

Evet yapılabilir, fakat asla asla aynı şey olmaz.

Yapıda ulaşılmış bir uyum başeseri olan köprünün anılarla birlikte yüzlerce yıllık zamanını da yıktılar. Bu yeni köprüden yürüyecek olanlar, çağlar öncesine doğru yol almak, onu duyumsamak olanağını bir daha asla bulamayacaklardır.

Oğlan çocuklarının ergenliği karşıladıkları, düşlerle alıkonmazlıklarla, uyanışlarla bastıran yaşlara geldiklerinde yaptıkları o büyüme töreni nasıl gerçekleşecek bundan sonra?

Baharla, top top parlayan Mostar'ın Çarşiyasından soluk soluğa koşan sevinç taşkını bu çocukların Mostar Köprüsünün ortasına gelip Neretva Nehrine atlayıp, çevreye cesaretlerini kanıtladıkları o olağanüstü masalsı geçmişi düşünüyorum.

Ben Mostar Köprüsünün korunmaya almmışlığı içinden geçip, tam orta yerinde durmuştum.

Korkuluklarına otomobil lastiği yığınları, kum çuvalları doldurulmuştu.

Tepesine çekilen tahta çatının onu ağır saldırılardan nasıl savunabileceğini acıyla düşünmüştüm.

Çok sevdiğim Şeker Bayramının arifesindeydim o gün.

Yüzyıllar içinde oradakilerin bayramlarını nasıl karşılamış olacağını düşlemiştim; Macarlar, Yahudiler, Hırvatlar, Sırplar, Boşnaklar ve ötekiler bu kentte birbirlerinin bayramlarıyla, gelenekleriyle nasıl şenlenmiş, ne unutulmaz kutlamalar yapmış olmalıydılar. Aralarında kız alıp vermişlerdi. O düğünlerde her

halkın sahip olduğunu bildiğimiz törelerini karşılıklı sunarak, kuşaklar boyu aktarılmış zenginlikleriyle, renkli, coşturucu günler yaşamıştılar. Peki, şimdi özellikle Sırpların ve onlar gibi düşünenlerin *KAVİM* anlayışına, duygularına dönüverişlerini nasıl açıklamalı?

Köprünün ortasından eğilip Neretva Nehrinin diri dalgalarını izlerken, yaşlı bir ninenin bir küçücük çocuğa anlattığı masalları da dinler gibiydim.

Dağları, rüzgârları, yeşilleri, sarp kayaları aşıp yol alan sularıyla Rumeli'de geçiyordu bu masallar.

İnsanlığın ortak bir duyarlık yaratabilmesi için, ortak paylaşmalara kesinlikle zorunlu olduğunu yeniden anlatıyordu bana Mostar ve Neretva'yla bu uzun baş başa kalışım.

Ve ömrümde ilk kez saç tokamla bir köprünün kunt taşlarından birine adımın ilk harfini kazıdım.

Daha önce hiç görmediğim Rumeli'ye tekrar barış olup da döndüğümde aynı yere dokunabilme isteğimi pekiştiriyordu bu yaptığım.

Daha iri, derin kazılmış değişik dillerin, uyrukların adları arasında bu utanganç tek harf bir çeşit koruyucu duaydı.

Artık köprü yok...

Hersek'in bölgesel merkezi Mostar'ın içinden geçen *Gazi Hüsrev Beyin* Bosnasaray'ın gelişip serpilmesi için yaptığı katkıların inceliğini de anmıştım.

Mimar Hayrettin Ağanın Neretva'ya kazandırdığı güzel yapıların üstünden sert, kuru atışlar tepelerden yankılanarak gelmeye başlamıştı.

Yanımdan geçen bir Hırvat asker grubunun içinden biri, nasıl bir gereksinmeyle hâlâ anlayamam, tabancasını çıkarıp bana doğru öfkeyle sallamıştı.

O yaşlı göçmen nine ne derdi?

"Çocukluğunun geçtiği yerler, seni sen eden yerlerdir."

Garip Türkçesiyle anlatmaktan yorulmayan bir ihtiyardı.

"Cana kıyanın iki dünyada da yeri olmaz, kızanım. Her can bir mucizedir," derdi.

Ben dört beş kuşağın İstanbul'da yaşadığı ailemden sonra yine onlar gibi büyük bir kent çocuğu olarak büyüdüm.

Ne doğa, ne derin dere, ne sarp dağlar, ne engin ormanlarla, ne de yalın açıklıklarda batan güneşlerle yakınlığım olmadı.

Arasıra yanma bırakıldığım bir Balkan kadınıyla yaşadığım

günlerdeki dirilik düş gücü, direnç beni hep düşlere taşıdı, etkiledi.

Nasıl olağanüstü bir yapıydı o?

Varsıl bir ortamdan, buyurmaya alıştığı bir düzenden, ülkesinin düştüğü iç çatışmaları sonucu ailecek çıkıp geldikleri İstanbul, onu belli ki sandığından da çok şaşırtmıştı. Önünde alabildiğine uzanan topraklarından, büyük avlulara açılan çok kapılı konaklardan, hizmet edenlerin sevincinden, saygı ve hayranlıkla çevrelenmiş yakınlıklardan sonra bu yerde karşılaştığı her şeyi bir yabancılık gibi değil, geride kalana bir özlem gibi anlamayı yeğlediğini yıllar yıllar sonra keşfettim. Cildinin onca ömre karşın tertemiz pırıltısı, uzun boyunun yaşı ilerledikçe kamburlaşan sırtıyla yavaşça kısalışı, çalışkanlığı, yakınmayışı, onun sağlam geçmişinden nasıl da onur duyduğunun kanıtıydı.

Yaramaz, söz dinlemez bir küçük çocuğa, ayak uyduramadığı anlarda onu oyalamak için söylediği masallar, anı olmuş, yerler zorunlulukla bırakılmış, insanlar, benim sonradan ilgiyle araştırdığım dünya genelinden yapılmış hiçbir masal derlemesinde yoktu.

O, gençliğini, sevgili kocasını, oğullarını, gelinlerini, kıyınet bilir cömert komşularını anlatıyordu.

Bayramlarda ellerini öpen hizmetkârlarına yönelttiği adaletli davranışlarını, bütün doğaya duyduğu hayranlığın aydınlık bakışıyla masal edip küçük çocuğa anlatmıştı demek ki.

Bazan Türkçesi yetmediğinde, kentleri, köyleri, taze çimen kokan ilk bahar vadilerini, içe dönük kasabaları, pınarları, ulu yamaçları, doru-kır alnı akıtmalı tayları, değişik göçmen kuşları yeterince tanımlayamadığında kent adlarını saymaya başlardı. *Filibe, Haskovo, Kırcalı, Cebel, Lofça, Plevne, Rusçuk, Kosova, Saraybosna, Orta Rodoplar, Selanik, Manastır, Florina, Voyvodina, Hanya, Kandiya, Pirlepe, Foça, Piriştina, Kalkandelen, Ohri, Karadağ, Tuna* ille de *Tuna*...

Çağrışımlarla harelenen bu adlar uykuya geçerken bir gemi gibi çocuğun belleğinin laciverdi enginliğinde dolaşıp duruyordu.

Tuna ille de Tuna...

Son yıllarında yeni taşındıkları arka yüzü geniş bir bahçeye açılan evlerinde buluverdiği, başıboş bırakılmış ağaçları, küsmüş asma kütüklerini, hamarat bir ivecenlikle günlerce bir dantel işler gibi özenle temizleyip canlandırmıştı.

İlkyazların birinde küçük çocuğun çıkrıklı, mermer çemberli

kuyunun çevresinde oluşturduğu koşmaca, kuyuya taş atmaca oyununu engelleyemediğinden bir süre durup düşünmüştü.

Sonra denklere ayrılmış sağlam bir ipi tomarını yüklenip gelmiş, çocuğun beline sıkıca bağlayıp oturduğu gölgelikle, kuyu arasındaki uzaklığı ölçmüştü. Küçüğün kuyuya bir baş eğimi bakış yapabileceği kadar ona fırsat tanıyacak biçimde ipi saldıktan sonra, öteki ucunu da kendi beline dolayıp sağ bileğine de geçirerek, gölgelik yerine gülümseyerek oturmuştu.

Güneşin ağaç yapraklarından sızarak oynak ışık çakıntılarıyla süslediği bahçedeki o ılık günler nine ve çocuk için ne beklenmez sevinçler yaşanmıştı.

Erik baharlarının serpintileri çevreye dağıldığı, sanki çağıltılarla inen bir ışık selinin bastırdığı, kumru seslerinin duyulduğu ikindilere doğru nine inceden bir başka dilden türkü tutturuyordu. Çocuğun kuyuya biraz daha eğilme isteğini ipin titreşimleriyle duyumsayınca da, duraksız bir tayı yola getiren usta bir sürücünün kısa çekişleriyle onu geriye doğru alıyordu.

Böylesi anlarda çocuk kahkahalarla gülerek nineye doğru hızla koşup onun kollarına atılıyor, birbirlerini kucaklıyorlardı.

Bu kucaklaşmalarda çocuğun duyduğu ak sabunların, etli sardunya saksılarının, güneşi içmiş yabangüllerinin kokusu, ninesi olarak anılarının çok erken belleğine hızla yoğunlukla yerleşiyordu.

Küçük bir çocuğun sevincini zorluklar karşısında bile engelleme kolaylığını hiç düşünmemiş bu ihtiyarın bulduğu çözümler, yıllar yıllar sonra hayatın hangi etkiler ve ayrıntılarla zenginleştiğine dair düşündürmelidir insanı. Paylamayı, zorlamayı, cezalandırmayı bilmeden, paylaşmayı bilen birinin öğrettiği benzersiz hayat dersinde ne çok öğrenilecek şey vardı...

Çünkü o Rumeli'deki geçmişinde her dinden ve her dilden gelmiş bir kalabalığın içinde yetişmişti.

Bu onların doğal ortamıydı.

Acı ve tatlı günlerde bir arada olmuşlardı.

Düşmanlığa sürüldükleri dönemlerde bile tanışlarını ele vermemişlerdi.

"Gâvurdu, Müslümandı deyip adam mı tartılır a kızanım. İnsanın iyisi vardır, kötüsü vardır, buna bakmalı asıl," derdi.

Siyaseti kendi çıkarları doğrultusunda büyüten politikacılar üstünlük, büyüklük nutuklarıyla güçlerine yeniden destek arıyorlar şimdi.

İkiyüzlülüğe örttükleri karmaşık kaygan perdeyi kaldıracak toplulukların düştükleri ekonomik açmazlarsa, insanoğlunun dünyayı algılayan dış dokusuyla birlikte içindeki duyarlığı da yitirmesine neden oluyor. Böylece savaşların arasız coşturduğu ilkel güdüler kışkırtılıyor.

Politikacıların çoğunluğunun varoluşlarının en iyi tadına vardıkları dönemler günümüzde yine ortaya çıktı.

Akıl ve bilginin şu günlerde savaştan, hınçlardan sıyrılıp dünyaya ulaştırılması için OSLOBODENJE gazetesi çalışanlarının çabaları barışa nasıl yeterli olacak?

Şu tarihlerde bir tek şeyin önemle altını çizmeleri bile unutulmazdır.

Boşnak-Sırp, Hırvat gazetecilerinin *'sınır tanımayan gazeteciler'* tanımıyla bir anı olmaya doğru tarihin içine itilmeye zorlanan o ortak yaşanmış yılları kurtarmaya çalışmaları ve bunu bize hatırlatmaları ne kadar olağanüstü bir şey.

Evet hep biliyorum, *mükemmellik* kırılgandır.

İnsanlığın barıştan vazgeçmemesi için *eşitlikten* de vazgeçmemesi gerekiyor.

OSLOBODENJE'de yürütülen Sırp, Hırvat, Boşnak arkadaşlığının dünyanın pek çok yerinden gönüllü destekçileri olduğunu da biliyorum.

Yurtseverlik, demokrat ve ilerici olmayı evrensel değerleri yadsıyan bir içerik taşımaz. Gündelik hayatın zorluklarıyla didişen kalabalıklar, duyarlıklarının, gülümseyişlerinin, merhamet duygularının geriye itildiği ortamlara sürükleniyorlar. Onlara bırakılan hayat paylarının özünde ne yattığını, ancak kendileri yeniden sorgulayıp anlamaya çalışarak çözebilirler. Hayatı ezmeye yönelik kıyıcılıklar, sonuçta insanoğlunun geçmişinden yeniden ve tekrar utanmasıyla son bulacak.

Ben Balkanları gezerken ünlü bir Boşnak yazarın *Abdullah Sidran*'ın *'Taşbebeği Anımsıyor musun?'* ve *'Babam İş Gezisinde'* adlı öykülerinden ünlü Boşnak yönetmen *Emir Kusturica*'nın oluşturduğu filmleri düşündüm. Bu filmlerde sevgileri, dayanışmaları, umutlarıyla tanıdığımız kişiler bu kadar kısa sürede kökten silinip gitmiş olamazlar.

Bu inancımı doğrulayan yeni bir olayı öğreniyorum.

Şu anda Bosna ordusunun önde gelen komutanlarından biri Sırp asıllı *General Divjak*, pazar yeri katliamından sonra saldırının olduğu yere giderek bir buket kır çiçeği bırakıyor.

Otuz yıl Tito'nun çok uluslu ordusunda görev yaptıktan sonra askerlikten ayrılmış. Sırpların Boşnakları tehdit etmeye başladığı 91'lerde de Boşnak ordusu saflarında yerini almaya karar vermiş. Kendisini '*Bosna âşığı*' diye niteliyor General. '*Ve askerler daima barış için olmalıdır*,' diyor.

Haziran 1994-İstanbul
Türkiye

Füruzan'ın *Balkan Yolcusu*, Balkanlardaki savaşın çıktığı günlerde, olayların içinde yaptığı yolculuğun önemli bir tanıklığıdır. Yazarın çalışması dört bölümden oluşuyor: Bosna-Hersek, Makedonya, Karadağ yani dünkü Yugoslavya, Bulgaristan, Yunanistan.

Tarihe bakışımız açısından önemi bugün daha da artmış olan *Balkan Yolcusu*, edebi bir tat taşıyan, şiirlerle bezeli, zaman zaman öykü kokan, yazarın izlenimlerini kendine özgü diliyle yansıtan bir çalışma.

TEMA
TÜRKİYE ÇÖL OLMASIN!
(0212) 281 10 27

ISBN 975-363-474-9

9 789753 634748